

Janusz GRABOWSKI
Archiwum Główne Akt Dawnych

Badania z zakresu dyplomatyki średniowiecznej i staropolskiej prowadzone w Polsce w latach 1996–2007¹

W ostatnim czasie w Polsce nastąpił bardzo widoczny rozwój nauk pomocniczych historii. W pierwszym rzędzie dotyczy to genealogii i heraldyki, czyli tych dziedzin, które do 1989 r. nie mogły liczyć z powodów politycznych na większy rezonans. Od tego czasu trwa bujny rozkwit badań genealogicznych, zwłaszcza poświęconych polskiemu rodom rycerskim. Pod względem ilości nowych monografii dziedzina ta nie ma sobie równych wśród wszystkich nauk dających poznawać źródła historyczne². Z podobnym uznaniem należy się wyrazić o heraldyce, tak bardzo krępowanej i ograniczanej tematycznie w czasach dawnego ustroju³. Dlatego bez wątpienia genealogia i heraldyka cieszą się obecnie w Polsce największym zainteresowaniem młodych badaczy.

Jak wyglądają w porównaniu do tych wiodących dyscyplin, badania z zakresu dyplomatyki na ziemiach polskich?⁴ Na to pytanie postaramy się odpowiedzieć w niniejszym opracowaniu, które dotyczyć będzie przeglądu edycji źródłowych i badań z zakresu dyplomatyki średniowiecznej i nowożytnej, prowadzonych w Polsce w ostatnim dziesięcioleciu. Ramy chronologiczne artykułu 1996–2007 zostały podyktowane wynikami dotychczasowych badań i dlatego za punkt początkowy przyjęto rok 1996, na którym zakończyła swoją publikację Anna Adamska z Uniwersytetu w Utrechcie. Autorka ta zamieściła w 1998 r. na łamach czasopisma „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde” bibliografię dyplomatyki polskiej za lata 1956–1996⁵. Wspomniana praca licząca 450 pozycji obejmuje druki zwarte, artykuły, hasła encyklopedyczne i słownikowe. Każda pozycja ma tytuł oryginalny i przekład francuski oraz opis bibliograficzny. Wartość bibliografii podnosi

¹ W artykule uwzględniono także niektóre publikacje i edycje źródłowe obcych autorów, które mają związek z badaniami dyplomatycznymi w Polsce. Autor dziękuje prof. dr. hab. Tomaszowi Jurkowi z IH PAN w Poznaniu za cenne sugestie i uwagi podczas opracowania ostatecznej wersji tekstu.

² Zob. *Genealogia. Stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym*, pod red. J. Pałkowskiego i J. Wroniszewskiego, Toruń 2003.

³ S. K. Kuczyński, *Osiągnięcia i postulaty w zakresie heraldyki polskiej*, w: *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce. Materiały z sympozjum w Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 21–22 października 1993 roku profesorowi Zbigniewowi Perzanowskiemu przypisane*, red. M. Rokosz, Kraków 1995, s. 93–105.

⁴ Według autora niniejszego opracowania, dyplomatyka nie powinna się wyłącznie ograniczać do badania dokumentu w ścisłym tego słowa znaczeniu, zwłaszcza dokumentu średniowiecznego. Powinna objąć również dokument nowożytny oraz inne kategorie źródeł aktowych z okresu staropolskiego; zob. dyskusję na ten temat: A. Tomczak, *W sprawie zakresu dyplomatyki*, w: „Studia Historio-Archivistica”, Toruń 2002, s. 144–154; Z. Chmielewski, *Dokument nowożytny — obiektem XX-wiecznych studiów aktoznawczych w Europie*, „Studia Archiwalne”, t. 2, pod red. P. Dymmela 2006, s. 13–20.

⁵ A. Adamska, *Bibliographie de la diplomatie polonaise, 1956–1996*, „Archiv für Diplomatik Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde” (dalej cyt. AfD), Köln–Wien, t. 44, 1998, s. 275–336.

fakt, że uwzględnia ona również recenzje z zamieszczonych opracowań, które zostały opublikowane w polskich i zagranicznych czasopismach. W sumie autorka podaje informacje o 132 recenzjach. Bibliografię uzupełniają indeksy (osób, miejscowości i autorów) oraz wykaz skrótów. Istotnym uzupełnieniem publikacji Adamskiej są recenzje pióra: Antoniego Gąsiorowskiego i Rorberta Jopa⁶ oraz Janusza Grabowskiego⁷. Na koniec krótkiego omówienia bibliografii trzeba podkreślić, że jest to bardzo przydatne opracowanie, z którego korzysta już wielu badaczy, zwłaszcza, że dotąd nie dysponowaliśmy tak obszernym zestawieniem publikacji dotyczących dyplomatyki polskiej. Jednak przyjęta przez autorkę początkowa cezurą opracowania nie wydaje się uzasadniona, gdyż rok 1956 nie stanowi okresu przełomowego w rozwoju powojennej dyplomatyki polskiej. Ani I kongres Nauki Polskiej z 29 VI–2 VII 1951, który był ważnym etapem realizacji partyjnego sterowania nauką, w duchu otwarcie stalinowskim, jak również zwołana w grudniu tego roku do Otwocka, Konferencja Metodologiczna Historyków Polskich, nie zapewniły dominującej roli metodologii marksistowskiej w polskich badaniach historycznych, zwłaszcza w odniesieniu do dyplomatyki średniowiecznej. Zauważmy, że w 1953 r. ukazała się w „Zapiskach Historycznych” doskonała recenzja pióra Kazimierza Jasińskiego z *Zarysu dyplomatyki wieków średnich* Karola Maleczyńskiego⁸. Dlatego szkoda, że bibliografia nie objęła swym zasięgiem także prac powstałych po wojnie do 1955 r.⁹

Przed omówieniu dorobku polskiej dyplomatyki, który rozpoczniemy od edycji źródłowych, musimy wspomnieć, że ostatnio na ten temat wypowiadało się wielu historyków, tak w oddzielnych publikacjach jak również na forum konferencji naukowych. Do niektórych wypowiedzi wrócimy w dalszej części artykułu, natomiast w tym miejscu, chciałbym wymienić tych badaczy, m.in.: Marię Koczerską, Annę Adamską, Tomasza Jurka, Krzysztofa Skupieńskiego, Tomasza Jasińskiego i Waldemara Chorążyczewskiego, których głos (czasem krytyczny) zaważył na ogólnopolskiej debacie na temat kondycji dyplomatyki w naszym kraju. Spośród wymienionych autorów interesujący jest artykuł Koczerskiej, przedstawiający stan i perspektywy badawcze nauk pomocniczych historii średniowiecznej, w tym również dyplomatyki¹⁰. Ważne są nie tylko jej uwagi na temat różnych kierunków badań dyplomatycznych prowadzonych ostatnio w Polsce, ale również pomysł (zgłoszony w tym artykule) opracowania nowego podręcznika uniwersyteckiego dyplomatyki. Po upływie prawie 40 lat (od wydania syntezy dyplomatyki) postulat Koczerskiej wydaje się jak najbardziej słuszny. Powstało w tym czasie nie tylko sporo wartościowych opracowań z tej dziedziny, ale trzeba zauważyć, że już z chwilą publikacji (w 1971 r.), wspomniany podręcznik nie odzwierciedlał w pełni aktualnego stanu naszej wiedzy na temat średniowiecznej i staropolskiej dyplomatyki¹¹. W pracy tej nie tylko wiele zagadnień zostało potraktowanych w oparciu o materiał fragmentaryczny i poddany dość powierzchownej analizie¹², ale również zabrakło osobnego rozdziału poświęconego dokumentom prywatnym osób fizycznych.

Oprócz Koczerskiej także Kazimierz Bobowski przedstawił stan badań nad kancelarią i dokumentem średniowiecznym¹³. Natomiast Chorążyczewski omówił to zagadnienie w odniesieniu do

⁶ A. Gąsiorowski, R. Jop, St. Źródł. 37, 2000, s. 182–188.

⁷ J. Grabowski, *O modelu bibliografii dyplomatyki polskiej*, „Archeion” 103, 2001, s. 168–181.

⁸ K. Jasiński, *Uwagi nad kancelarią Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego (na marginesie Karola Maleczyńskiego)*, „Zarysu dyplomatyki polskiej wieków średnich”, Zap. Hist. 19, 1953, z. 1–4, s. 57–104.

⁹ Zob. niektóre publikacje, które ukazały się przed rokiem 1956: K. Maleczyński, *O formularzach w Polsce w XIII wieku*, Wrocław 1948 (rec. R. Taubenschlag, Czas. Pr. Hist. 3, 1951, s. 469–472); J. Mitkowski, *Początki klasztoru cystersów w Sulejowie. Studia nad dokumentami, fundacją i rozwojem uposażenia do końca XIII wieku*, Poznań 1949; P. Czaplewski, *Tytułatura książąt pomorskich do początku XIV w.*, Zap. Hist. 15, 1949, s. 9–61, G. Labuda, *Ze studiów nad najstarszymi dokumentami Pomorza Gdańskiego*, ibid. 18, 1952, z. 1–4, s. 105–155; J. Bielecka, *Organizacja i działalność kancelarii ziemskich i grodzkich w Wielkopolsce XIV–XVIII wieku*, „Archeion” 22, 1954, s. 129–155.

¹⁰ M. Koczerska, *Nauki pomocnicze historii średniowiecznej w Polsce — stan i perspektywy badawcze*, w: *Pytania o średniowiecze*, red. W. Falkowski, Warszawa 2001, s. 177–180.

¹¹ Zob. *Toruńska dyskusja nad Dyplomatyką wieków średnich*, oprac. K. Zielińska, Zap. Hist. 37, 1972, z. 3, s. 177–179.

¹² Dotyczy to m.in. kancelarii książąt mazowieckich opracowanej przez Maleczyńskiego, którą poddano dość pobieżnej analizie, bez wykorzystania nawet pełnego drukowanego materiału dyplomatycznego.

¹³ K. Bobowski, *Kancelaria i dokument średniowieczny jako przedmiot badań*, „Res Historia”, z. 3, *Kultura piśmienna średniowiecza i czasów nowożytnych. Problemy i konteksty badawcze*, red. P. Dymmel, B. Trelińska, Lublin 1998, s. 143–149.

kancelarii królewskiej w XVI w.¹⁴ Na szczególną jednak uwagę zasługuje artykuł Jurka i Skupieńskiego, w którym dokonano bilansu polskiej dyplomatyki u progu XXI wieku¹⁵. Zaletą tego opracowania jest to, że obaj znakomici historycy uczestniczą regularnie w kongresach organizowanych przez Międzynarodową Komisję Dyplomatyki (Commission internationale de Diplomatie), co pozwala im na bieżąco porównywać dorobek polskiej dyplomatyki do osiągnięć tej nauki w Europie i na świecie¹⁶. Trzeba przyznać, że nie zawsze to porównanie wypada korzystnie, gdyż w Polsce pomimo licznych publikacji, ciągle brakuje prac prawdziwie nowatorskich, uwzględniających w większym stopniu dorobek nauki europejskiej. Jeżeli chodzi o edytorstwo źródeł średniowiecznych i nowożytnych to również pomimo pewnych osiągnięć nadal nie widać rozmachu w pracach nad Metryką Koronną czy edycją ksiąg ziemskich i grodzkich oraz miejskich. Ślimaczą się również prace nad wieloma dyplomatariuszami regionalnymi, czego przykładem może być przedłużająca się publikacja Kodeksu Kujaw i ziemi dobrzyńskiej czy zaprzestanie prac nad edycją kolejnego tomu Nowego Kodeksu dyplomatycznego Mazowsza. Nie doczekaliśmy się także (mimo zapowiedzi) poprawionej i uzupełnionej bibliografii dyplomatyki polskiej.

Z innych polskich badaczy na szczególną uwagę zasługują publikacje Adamskiej. Wspomniana autorka (związana od 1996 r. z uniwersytetem w Utrechcie) wypowiedziała się niejednokrotnie na temat stanu badań dyplomatycznych w Polsce na przełomie XX i XXI w. Dokonania jej są nie tylko istotne w trwającej od lat debacie na temat modelu prowadzonych u nas badań dyplomatycznych, ale przede wszystkim w przyswajaniu nauce polskiej nowatorskich i interdyscyplinarnych studiów prowadzonych w europejskich ośrodkach naukowych. Dlatego warto w tym miejscu wspomnieć o jej pracach (inspirujących podobne badania w Polsce) m.in. na temat szeroko rozumianej piśmienności i komunikacji oralnej w średniowieczu¹⁷. Adamska brała także aktywny udział w realizacji utrechckiego projektu badawczego pt. *Verschriftelijking van Middeleeuwse Samenleving (Wprowadzenie kultury pisma w społeczeństwie średniowiecznym)*, którego głównym celem było śledzenie rozwoju piśmienności w kulturze średniowiecznej Europy Zachodniej i Środkowej. W ramach wspomnianego projektu organizowano również międzynarodowe konferencje mediewistów. Spośród polskich badaczy oprócz Adamskiej wzięli w nich udział m.in. Edward Potkowski, Koczerska, Jurek i Skupieński. W czasie referatów i dyskusji prowadzonych na forum tych konferencji poruszano problematykę tzw. pragmatycznej piśmienności, czyli użytkowania pisma w rozmaitych sferach życia codziennego w średniowieczu oraz zagadnienia związane z relacjami między łaciną a językami narodowymi (niemieckim, czeskim, polskim i węgierskim). Ważna była również problematyka dotycząca sposobów przekazu treści dokumentów średniowiecznych. Są to przecież zagadnienia poruszane tylko przez niektórych polskich mediewistów, gdyż w badaniach w naszych kraju ciągle brakuje szer-

¹⁴ W. Chorążyczewski, *Polska kancelaria królewska XVI wieku jako problem badawczy*, „Archeion” 101, 2000, s. 36–61.

¹⁵ T. Jurek, K. Skupieński, *Die polnische Diplomatie an der Schwelle zum 21. Jahrhundert. Eine Bilanz*, AfD 52, 2006, s. 505–516.

¹⁶ *La diplomatie urbaine en Europe au moyen âge. Actes du Congrès de la Commission internationale de Diplomatie, Gand, 25–29 août 1998*, publiés par W. Prevenier et Th. de Hemptine, Louvain–Apeldoorn–Garant 2000; zob. również problematykę poruszaną na X i XI kongresie Międzynarodowej Komisji Dyplomatyki: *La diplomatie dei documenti giudiziari (dai placitefagli — secc. XII–XV)*, X Congresso Internazionale, Bologna, 12–15 settembre 2001, a cura di G. Nicoli, Roma 2004; *La langue des actes. Actes du XIe Congrès international de diplomatie*, red. O. Guyotjeannin (edycja elektroniczna: <http://elec.enc.sorbonne.fr/sommaire163.htm>); A. Adamska, „Język dokumentu średniowiecznego”. XI Kongres Międzynarodowej Komisji Dyplomatyki (Troyes, 11–13 XI 2003), St. Źródł. 41, 2003, s. 185–188.

¹⁷ A. Adamska, *Średniowiecze na nowo odczytane. O badaniach nad kulturą pisma*, Roczn. Hist. 65, 1999, s. 129–154; Eadem, *From Memory to Written Record in the periphery of medieval Latinitas: the case of Poland in the Eleventh and Twelfth Century*, w: *Charters and the Use of the Written Word in Medieval Society*, ed. K. Heidecker, Turnhout 2000, s. 83–100; Eadem, *The Kingdom of Poland versus the Teutonic Knights: Oral Traditions and Literate Behaviour in the Later Middle Ages*, w: *Oral History of the Middle Ages. The Spoken Word in Context*, ed. G. Jaritz, M. Richter, Krems–Budapest 2001, s. 67–78; Eadem, *Les débuts de la littérature latine dans les pays de l'Europe du Centre–Est*, w: *Latin Culture in Eleventh Century. Proceedings of the Third International Conference on Medieval Latin Studies, Cambridge, 9–12 September 1998*, ed. M. W. Herren, C. J. McDonough, R. G. Arthur, t. 1, Turnhout 2002, s. 1–15; Eadem, *L'évolution méthodologique de la diplomatie médiévale en Europe Centrale*, „Bibliothèque de l'École des Chartes”, 160, 2003, s. 523–535; Eadem, *The Study of Medieval Literacy: Old Sources, New Ideas*, w: *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe*, ed. A. Adamska, M. Mostert, Turnhout 2004, s. 13–50.

szego wykładu na temat oralnego przekazu i komunikacji przez żywe słowa oraz miejsca dokumentu w średniowiecznym rytuale prawnym. Musimy jednak zauważyć, że do lepszego poznania kultury piśmiennej nie tylko w Polsce, ale również w Europie, duży wkład przyniosły publikacje Potkowskiego poświęcone piśmienności sakralnej, pragmatycznej oraz kodykologii i komunikacji społecznej¹⁸. Prace te były inspirowane studiami w tej dziedzinie ośrodków badawczych w Niemczech i Austrii¹⁹. Z innych polskich badaczy (oprócz Adamskiej i Potkowskiego) problematyką piśmienności i komunikacji społecznej zajmował się również Skupieński²⁰. Problem ten był również analizowany przez historyków zajmujących się okresem staropolskim czego przykładem jest praca Kazimierza Maliszewskiego poświęcona komunikacji społecznej w kulturze staropolskiej²¹. Znajdujemy tu wiele cennych informacji na temat całego systemu komunikacji społecznej w Rzeczypospolitej Szlacheckiej poprzez komunikację oralną do przekazywania informacji w formie dokumentów, korespondencji, druków i gazet.

Na koniec musimy wspomnieć, że na łamach „Sbornika Archivnich Praci” Ivan Hlaváček omówił niektóre polskie monografie z zakresu dyplomatyki średniowiecznej²².

Ważną rolę w debacie na temat polskiej dyplomatyki średniowiecznej i staropolskiej odegrały krajowe konferencje poświęcone tej dziedzinie. Pierwszy cykl konferencji pt. *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych. Między władzą a społeczeństwem*, został zorganizowany przez grono badaczy z Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Dotychczas odbyły się trzy sympozja w latach 2002–2006²³. Z dwóch pierwszych ukazały się już oddzielne publikacje²⁴. W 2003 r. Instytut Historii UMCS w Lublinie we współpracy z tamtejszym Archiwum Państwowym oraz Instytutem Historii i Archiwistyki UMK w Toruniu, zorganizował konferencję naukową pt. *Kancelarie w kręgu kultur. Stan i perspektywy polskiej dyplomatyki średniowiecznej i wczesnonowożytnej. Belliculum Diplomaticum Lublinense I*. Wspomniana sesja, (która nie doczekała się jeszcze publikacji) była ważną ogólnopolską debatą, na której doszło do ożywionej dyskusji na temat stanu i perspektyw rozwoju polskiej dyplomatyki średniowiecznej i nowożytnej oraz jej roli w badaniach europejskich w tej dziedzinie²⁵. W podobnej konwencji utrzymana była „druga wojenka dyplomatyczna” zorganizowana przez Instytut Historii i Archiwistyki UMK w Toruniu w 2005 r. Na wspomnianej sesji zatytułowanej *Belliculum diplomaticum II Thorunense. Kancelarie władców na ziemiach polskich w średniowieczu i czasach nowożytnych na tle porównawczym* przedstawiono m.in.: aktualny stan badań nad kancelariami władców polskich

¹⁸ E. Potkowski, *Pisarz i jego dzieło w średniowiecznym społeczeństwie*, w: *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, Warszawa 1997, s. 265–273; Idem, *Kultura piśmienna kartuzów szczecińskich*, w: *Kartuzi: Teksty, książki, biblioteki*, red. S. Lorenz, E. Potkowski, Warszawa 1999, s. 53–90; Idem, *Kultura piśmienna cystersów*, w: *Pelplin. Kulturotwórcza rola cystersów na Kociewiu*, Pelplin–Tczew 2002, s. 83–99.

¹⁹ Idem, *Książka i pismo w średniowieczu. Studia z dziejów kultury piśmiennej i komunikacji społecznej*, Pułtusk 2006.

²⁰ K. Skupieński *O współdziałaniu dyplomatyki w badaniu piśmiennej warstwy polskiego społeczeństwa średniowiecznego*, w: *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, Toruń 1997, s. 529–538; Idem, *Na opieczętowanym pergaminie, w pamięci, przez postańca. Dokument jako forma komunikowania w Polsce średniowiecznej*, w: *Kolory i struktury średniowiecza*, red. W. Fałkowski, Warszawa 2004, s. 25–40.

²¹ K. Maliszewski, *Komunikacja społeczna w kulturze staropolskiej. Studia z dziedziny kształtowania się form i treści społecznego przekazu w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Toruń 2001; zob. ostatnio na ten temat *Komunikacja i komunikowanie w dawnej Polsce*, Lublin 2008.

²² I. Hlaváček, *Z nových polských prací k středověké diplomacie*, „Sborník Archivních Prací” 51 (dalej cyt. SAP), z. 1, s. 301–307.

²³ A. Kuś, *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych. Między władzą a społeczeństwem (Toruń 18 IV 2002)*, St. Źródł., 40, 2002, s. 274–275; R. Górny, *Kancelaria królewska. Między władzą a społeczeństwem. Spotkanie drugie (Kraków, 14 IV 2004)*, Ibid. 42, 2004, s. 200–201; W. Chorążyczewski, *III Spotkanie z cyklu Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych. Między władzą a społeczeństwem. Warszawa 20–21 IV 2006*, Ibid., 44, 2006, s. 228–230.

²⁴ *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych. Między władzą a społeczeństwem*, cz. I (dalej cyt. *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych I*), red. W. Chorążyczewski i W. Krawczuk, Toruń 2003; Ibid., II, red. W. Chorążyczewski, W. Krawczuk, Kraków 2006.

²⁵ Zob. A. Kuś, *Stan i perspektywy polskiej dyplomatyki średniowiecznej i wczesnonowożytnej — forum dyskusyjne*, „*Belliculum Diplomaticum Lublinense I*” (Lublin 8–9 XII 2003), St. Źródł., t. 42, 2004, s. 197–198.

w okresie średniowiecza i czasach nowożytnych (m.in. nad kancelarią królewską i książęcą na Mazowszu, Śląsku i Pomorzu Zachodnim²⁶), omówiono badania nad kancelarią krzyżacką w Prusach oraz porównano dorobek nauki polskiej z osiągnięciami nauki niemieckiej, czeskiej, holenderskiej, szwedzkiej i białoruskiej²⁷.

Zanim przejdziemy do szczegółowego omówienia badań prowadzonych na ziemiach polskich przedstawimy najważniejsze edycje źródłowe, które się ukazały (bądź były kontynuowane) w ostatnim dziesięcioleciu. Na pierwszym miejscu należy wymienić *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, którego ostatni tom (jedenasty) został opublikowany w 1999 r.²⁸ Te wzorowe pod każdym względem wydawnictwo, opracowane przez Gąsiorowskiego, Jasińskiego, Jurka i Izabelę Skierską (kontynuacja tomów wydanych w latach 1877–1881, 1908, 1982–1993) zawiera 324 dokumenty (dotychczas w kodeksie nie publikowane) z lat 1224–1444. Dlatego tom ten stanowi suplement do wcześniej wydanych dziesięciu tomów tego monumentalnego wydawnictwa. Na szczególną pochwałę zasługują przygotowane przez wydawców (do tomów VI–XI) indeksy: nazw geograficznych, osób i instytucji z załączoną konkordancją numerów i lat wystawienia dokumentów, z wykazem (w układzie alfabetycznym) wystawców i odbiorców dokumentów oraz wykazami: pieczęci, znaków notarialnych, świętych i świąt. Pomimo przeprowadzenia przez wydawców pracochłonnej kwerendy *Kodeks Wielkopolski* nie objął wszystkich do dziś zachowanych dokumentów. Toteż konieczne będzie (po zgromadzeniu odpowiedniej ilości źródeł) wydanie suplementu. Formę takiego uzupełnienia przynosi ostatnia edycja Jurka, który opublikował kilkanaście nie drukowanych dokumentów wielkopolskich z XIII i XIV w.²⁹ Jednak wspomniane opracowanie jest na razie tylko drobnym suplementem do *Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski*, zawierającym 2 wzmianki i 12 dokumentów z lat 1232–1399³⁰.

Także cenną edycją źródłową jest przygotowany przez Stanisława A. Srokę zbiór dokumentów polskich z archiwów dawnego Królestwa Węgier. Dotychczas ukazały się cztery tomy tego kodeksu obejmującego dokumenty i listy z lat 1287–1450³¹. Publikacja jest efektem gruntownej kwerendy we wszystkich archiwach byłego Królestwa Węgierskiego (dzisiaj rozproszonych na obszarze Węgier, Słowacji, Rumunii i Chorwacji), przeprowadzonej pod kątem przechowywanych w nich średniowiecznych dokumentów polskich. Choć niektóre dokumenty i listy były już wcześniej publikowane w całości bądź w postaci regestów jednak są one obecnie trudno dostępne i nie odpowiadają dzisiejszym wymaganiom naukowym. Warto jednak pamiętać, że część zgromadzonego materiału dyplomatycznego nie była wcześniej wydawana w żadnej postaci, dlatego jest to jego pierwsza krytyczna edycja.

Rozwój badań nad kancelariami książęcymi na Mazowszu, trudno sobie wyobrazić bez prowadzonych systematycznie prac nad kodeksem dyplomatycznym tej dzielnicy. Dlatego ważnym osiągnięciem naukowym w omawianej dekadzie było wydanie przez Sułkowską–Kuraś i Stanisława

²⁶ *Belliculum diplomaticum II Thorunense. Kancelarie władców na ziemiach polskich w średniowieczu i czasach nowożytnych na tle porównawczym*, (dalej cyt. *Belliculum diplomaticum II*), pod red. W. Chorążyczewskiego i J. Tandeckiego, Toruń 2007.

²⁷ Z polskich badaczy na uwagę zasługują artykuł A. Adamskiej, *Prowincjonalni władcy, prowincjonalne kancelarie: przykład północnych Niderlandów w średniowieczu*, *Ibid.*, s. 65–74.

²⁸ *KDWlkp.*, t. 11, *Dokumenty z lat 1225–1444, indeksy*, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jasiński, T. Jurek i I. Skierska, Poznań 1999; rec.: J. Tęgowski, *Addenda do Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski*, *St. Źródł.* 39, 2001, s. 96–100; J. Matuszewski, *Quo vadis Wydawco źródeł? Uwagi w związku z zakończeniem na 1444 r. edycji dyplomatów wielkopolskich*, *Ibid.*, s. 145–166 oraz odpowiedź wydawców T. Jurek, *Quo vademus, quo vadis. W odpowiedzi Jackowi S. Matuszewskiemu*, *Ibid.* 40, 2002, s. 283–284.

²⁹ T. Jurek, *Kilkaście niedrukowanych dotąd dokumentów wielkopolskich z XIII i XIV wieku*, w: *Fontes et historia. Prace wydrukowane Antoniemu Gąsiorowskiemu*, Poznań 2007, s. 91–116.

³⁰ Zob. również inne prace tego autora zawierające edycje dokumentów dotyczących Wielkopolski: T. Jurek, *Dokument starosty wschowskiego z 1361 r.*, *Rocz. Hist.* 69, 2003, s. 99–104; Idem, *Brandenburski zabór w Wielkopolsce 1296 roku. Zapomniany dokument*, w: *Mieszczanie, wasale, zakonnicy*, pod red. B. Śliwińskiego, Malbork 2004, s. 361–370.

³¹ *Dokumenty polskie z archiwów dawnego Królestwa Węgier*, t. 1–4, wyd. i oprac. S. A. Sroka, Kraków 1998–2006; rec. J. Zdrenka, *Przegl. Hist.* 93, 2002, z. 3, s. 358–359.

Kurasia trzeciej części Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza³². Publikacja, pomimo uwag i uzupełnień, zgłoszonych przez recenzentów jest ważnym osiągnięciem edytorskim, gdyż po wielu latach pracy udało się wydać prawie wszystkie zachowane dokumenty mazowieckie do 1381 r.³³

Kolejnym wydawnictwem źródłowym, które zasługuje na pochwałę jest *Schlesisches Urkundenbuch*, którego szósty tom (obejmujący lata 1291–1300) ukazał się w 1998 r. staraniem znakomitego edytora Winfrieda Irganga z Instytutu im. Herdera w Marburgu³⁴. Jest to już ostatnia część tego pomnikowego wydawnictwa, które udostępniła badaczom 480 dokumentów dotyczących Śląska. Edycja powstała w oparciu o zbiory Die Photosammlung der Historisches Kommission für Schlesien (gromadzone jeszcze w okresie międzywojennym) oraz kwerendę przeprowadzoną głównie w archiwach śląskich. Przygotowywany jest również tom VII, który ma zawierać suplement do dotychczasowych sześciu. Natomiast prace nad kolejnymi tomami kodeksu śląskiego nie będą kontynuowane. Dla badań dyplomatycznych w Polsce ważny też jest opracowany przez wybitnego edytora³⁵ Klausa Conrada z Getyngi *Preussische Urkundenbuch*, którego ostatni wolumen został wydany w Marburgu w 2000 roku. Zawiera on dokumenty (od numeru 508: 1 I 1367 do 1008: 18 XII 1371 oraz nie datowane do nr 1015) pochodzące ze zbiorów w Berlinie, Wiedniu, Lubece, Marburgu oraz z archiwów polskich, m.in. z Gdańska i Torunia.

W omawianym okresie doczekaliśmy się również kolejnych tomów *Bullarium Poloniae*, jednego z najważniejszych wydawnictw źródłowych w polskiej mediewistyce. W 1997 r. ukazał się tom szósty (1447–1464) tego wydawnictwa opracowany przez zasłużonych edytorów I. Sułkowską–Kuraś i S. Kurasia we współpracy z Pawłem Szczanieckim i Marią Kowalczyk³⁶. Natomiast w 2006 r. tom siódmy (1464–1471) wydany został (już po śmierci I. Sułkowskiej–Kuraś) we współpracy z Januszem Smołuchą i Przemysławem Stanką³⁷. Wspomniana edycja (obejmująca materiał źródłowy z okresu pontyfikatu papieża: Mikołaja V, Kaliksta II, Piusa II oraz Pawła II) jest przydatnym wydawnictwem źródłowym jednak jak wykazały szczegółowe recenzje pióra Marka Daniela Kowalskiego, zawiera także liczne mankamenty³⁸. Dlatego pomimo istnienia *Bullarium Poloniae* przydatny dla polskich mediewistów jest najnowszy tom *Repertorium Germanicum* (wydany staraniem Niemieckiego Instytutu Historycznego w Rzymie), który obejmuje akta z czasów pontyfikatu papieża Eugeniusza IV (1431–1447)³⁹. W ostatnim czasie ukazała się również cenna edycja źródłowa (opracowana przez Marka Daniela Kowalskiego), która zawiera akta Kamery Apostolskiej z lat 1420–1503⁴⁰.

Po wielu latach, jakie upłynęły od ukończenia edycji Jana Nepomucena Fijałka i Kazimierza Kaczmarczyka doczekaliśmy się w końcu suplementu do pierwszego tomu I (zeszytu) zbioru dokumentów zakonu paulinów w Polsce, który został opublikowany nakładem redakcji „Studia Claro-

³² *Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza*, cz. 3, *Dokumenty z lat 1356–1381*, wyd. I. Sułkowska–Kuraś i S. Kuraś, indeks osób i miejscowości oprac. J. Piętka, Warszawa 2000.

³³ A. Supruniuk, *Uzupełnienia do Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza*, część III: *dokumenty z lat 1356–1381*, St. Źródł. 40, 2002, s. 107–165; K. Pacuski, *Uzupełnienia i sprostowania do Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza*, część III: *dokumenty z lat 1356–1381*, Ibid., s. 167–200; J. Grabowski, *Jeszcze uzupełnienia do Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza*, Ibid. 41, 2003, s. 71–76.

³⁴ *Schlesisches Urkundenbuch*, Band VI: 1291–1300, bearb. von W. Irgang unter Mitarbeit von Daphne Schadewaldt, Köln–Weimar–Wien 1998; rec.: T. Jurek, Roczn. Hist. 64, 1998, s. 254–256; R. Stelmach, „Archeion” 102, 2001, s. 169–172.

³⁵ *Preussische Urkundenbuch*, Sechster Band, 2. Lieferung (1367–1371), hrsg. im Auftrage der Historischen für Ost- und Westpreussische Landesforschung von K. Conrad, Marburg 2000; rec. J. Zdrenka, Przegl. Hist. 93, 2002, z. 3, s. 358–359.

³⁶ *Bullarium Poloniae litteras apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens*, t. VI, 1447–1464, wyd. I. Sułkowska–Kuraś i S. Kuraś we współpracy z P. Szczanieckim i M. Kowalczyk, Rzym–Lublin 1997.

³⁷ Ibid., t. VII 1464–1471, wyd. I. Sułkowska–Kuraś i S. Kuraś we współpracy z J. Smołuchą i P. Stanko, Rzym–Lublin 2006.

³⁸ M. D. Kowalski, *Uwagi o Bullarium Poloniae. Spojrzenie na koncepcję edycji i wykonanie*, St. Źródł. 45, 2007, s. 71–98; Idem, *Krytyczne uwagi o najnowszym siódmym tomie „Bullarium Poloniae”*, Roczn. Hist. 73, 2007, s. 214–230.

³⁹ *Repertorium Germanicum Verzeichnis der in den päpstlichen Registern und Kameralakten vorkommenden Personen, Kirchen und Orte des Deutschen Reiches, seiner Diözesen und Territorien von Beginn des Schismas bis zur Reformation*, hrsg. vom Deutschen Historischen Institut in Rom, Fünfter Band, Eugen IV (1431–1447), 1. Teil: Text (Band 1–3), bearb. von H. Diner und B. Szwarz, Redaktion Christoph Schöner, 2 Teil: Indices (Band 1–3), bearb. von Ch. Schöner, M. Niemeyer, Tübingen 2004; rec. M. K. Kowalski, Roczn. Hist. 71, 2005, s. 284–286.

⁴⁰ *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 9: *Akta Kamery Apostolskiej ks. 4: Annaty z Królestwa Polskiego w XV wieku (1421–1503)*, wyd. M. D. Kowalski, Kraków 2004.

montana⁴¹. Jednocześnie z Suplementem ukazał się tom II zbioru paulińskiego opracowany przez Janusza Zbudniewka⁴². W tym pomnikowym wydawnictwie znalazło się 809 przekazów źródłowych dotyczących polskich paulinów z lat 1464–1550. Cechą charakterystyczną tego wydawnictwa jest fakt, że do Zbioru paulińskiego weszły nie tylko dokumenty, ale także inne przekazy źródłowe, m.in. zapiski sądowe, fragmenty z księgi uposażeń Jana Długosza (przedrukowane z wydawnictwa Przeddzieckiego). Jest to zdaniem A. Gąsiorowskiego (recenzenta tego wydawnictwa) odstępstwo od zasady przyjętej od dawna w polskiej dyplomatyce, że kodeks dyplomatyczny (określany nawet jako zbiór dokumentów) jest miejscem wydawania dokumentów, nie zaś wszelkich informacji źródłowych⁴³.

Wśród polskich edytorów na szczególną uwagę zasługuje Jurek, który w latach 2000–2007 wydał drukiem (w trzech tomach) *Landbuch księstw świdnickiego i jaworskiego z lat 1366–1407*⁴⁴. *Landbuch*, stanowił księgę, do której wpisywano wystawione przez przedstawicieli miejscowej władzy dokumenty dotyczące spraw majątkowych. Dlatego jest pierwszorzędnym źródłem dla wszelkich badań nad historią osadnictwa, stosunkami własnościowymi, prozopografią, genealogią rodzin rycerskich i wybitniejszych mieszczkańskich, dziejami kościelnymi, a także sprawami społeczno-politycznymi.

Z innych wydawnictw źródłowych, które ukazały się w ostatnim czasie, na uwagę zasługuje opracowane przez Janusza Kurtykę *Repertorium podolskie*, będące edycją obszernych regestów dokumentów dotyczących dziejów Podola od rządów książąt Koriatowiczów do śmierci wielkiego księcia litewskiego Aleksandra Witolda w 1430 r.⁴⁵ Cennym wydawnictwem źródłowym jest także opracowanie zespołowe, pod redakcją Antoniego Barciaka i Karla Müllera, *Regestów dokumentów przechowywanych na Górnym Śląsku do 1400 r.*⁴⁶

Przy omawianiu dorobku polskiej dyplomatyki w minionym dziesięcioleciu nie można pominąć wydawnictw źródłowych dotyczących traktatów Polski i Litwy z zakonem krzyżackim, m.in. pokoju mełneńskiego z 1422 r. i traktatu krakowskiego z 1525 r. Pierwsza publikacja, przygotowana przez Przemysława Nowaka i Piotra Pokorę przynosi edycję dokumentów (wstępnego i głównego) strony polsko-litewskiej traktatu pokojowego zawartego z zakonem krzyżackim w obozie nad Osą koło jeziora Mełno 27 września 1422⁴⁷. Wartość tego wydawnictwa podnosi fakt, że tekst dokumentu wstępnego nie był dotychczas publikowany, a dokument główny tego traktatu znany jest w Polsce z wydania w *Kodeksie dyplomatycznym* Macieja Dogiela z 1764 r. z wieloma opuszczeniami⁴⁸. Niewątpliwą zaletą tej publikacji jest zamieszczenie w całości zachowanych przy obu dokumentach pieczęci pełnomocników i gwarantów; w sumie 120 sigillów władców, dostojników kościelnych i świeckich oraz miast. W 1998 r. ukazała się publikacja dwujęzyczna (polsko-niemiecka) zawierająca edycję dokumentów traktatu krakowskiego z 1525 r.⁴⁹ Autorzy tego opracowania: Maria Bogucka

⁴¹ *Zbiór dokumentów Zakonu Paulinów w Polsce*, t. 1, 1328–1464, suplement z przedmową, wykazem treści dokumentów oraz indeksami osobowymi miejsc i rzeczowymi oprac. J. Fijałek; [indeksy przygot. dr. J. Zbudniewek, Warszawa, Nakł. Red. „Studia Claromontana”, 2004.

⁴² *Zbiór dokumentów Zakonu Paulinów w Polsce*, t. 2, 1464–1550, oprac. J. Zbudniewek, Warszawa, Nakł. Red. „Studia Claromontana” 2004.

⁴³ A. Gąsiorowski, *Rocz. Hist.* 71, 2005, s. 287–289.

⁴⁴ *Landbuch księstw świdnickiego i jaworskiego*, t. 1: 1366–1376, Poznań 2004; t. 2: 1385–1395, Poznań 2000; t. 3: 1396–1407, Poznań 2007, wyd. T. Jurek.

⁴⁵ J. Kurtyka, *Repertorium podolskie. Dokumenty do 1430 r.*, „Rocznik Przemyski” 40, 2004, z. 4: Historia, s. 127–269.

⁴⁶ *Regesty dokumentów przechowywanych na Górnym Śląsku — Regesty listin ulożonych v Horním Slezsku. Dil I (do r. 1400)*, oprac. zespół pod red. A. Barciaka i K. Müllera, Wrocław–Opawa 2004; zob. rec. R. Stelmacha, „Archeion” 108, 2005, s. 409–412.

⁴⁷ *Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju mełneńskiego z 1422 roku*, wyd. P. Nowak i P. Pokora, Poznań 2004; zob. rec. z tej pracy: J. Tęgowskiego, *St. Źródł.* 42, 2004, s. 165–167; A. Gąsiorowskiego, *Zap. Hist.* 70, 2005, z. 1, s. 153–156; I. Skierskiej, *Rocz. Hist.* 70, 2004, s. 254–258.

⁴⁸ *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae (...)*, wyd. M. Dogiel, t. IV, Vilnae 1764, nr 90, s. 110–115. Opinia autorów na temat edycji Macieja Dogiela jest zbyt surowa; zob. J. Kurkowski, *Z dziejów polskiego edytorstwa źródeł historycznych. Maciej Dogiel (1715–1760)*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”, 2006, nr 1–2, s. 89–149.

⁴⁹ M. Bogucka, K. Zernack, *Sekularyzacja zakonu krzyżackiego w Prusach. Hołd Pruski 1525 roku*, Warszawa 1998.

i Klaus Zernack, oprócz omówienia kwestii związanych z sekularyzacją państwa zakonu krzyżackiego, zamieścili również wszystkie najważniejsze dokumenty związane z hołdem pruskim, wraz z tłumaczeniem ich na język polski i niemiecki, m.in.: pokoju krakowskiego z 8 kwietnia 1525 r.; królewskiego dokumentu ratyfikacyjnego z 9 kwietnia 1525 r.; przyzwolenia pełnomocników pruskich z 9 kwietnia 1525 r. oraz dokumentu lennego z 10 kwietnia 1525 r. Wydawnictwo to uzupełniają dwa listy z 1525 r.: króla Zygmunta I i bpa przemyskiego Andrzeja Krzyckiego do papieża Klemensa VII. W tym miejscu należy jeszcze wspomnieć o polskim przekładzie, dokonany przez Janusza Trupinę — *Reguły Zakonu Krzyżackiego Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie*⁵⁰. Ta popularno–naukowa publikacja (oparta na edycji Maxa Perlbacha) została wydana staraniem Muzeum Zamkowego w Malborku.

Badaniom dyplomatycznym poświęconym polskiej kancelarii monarszej w okresie późnego średniowiecza i czasach nowożytnych towarzyszyły również edycje źródłowe. Jednak nie widać było dużego rozmachu w tej dziedzinie, skoro dopiero po wielu latach został wydany kolejny tom *Metryki Koronnej*. Dlatego z dużym uznaniem musimy wypowiedzieć się na temat wydanej przez Grażynę Rutkowską księdze wpisów i kwitancji podkanclerzego koronnego Andrzeja Oporowskiego z lat 1479–1483⁵¹. Podstawę wydania tej publikacji stanowił odpis księgi wykonany przez Antoniego Prochaskę (Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, rkps 8844, część IV i V), ponieważ oryginał uległ zniszczeniu w czasie II wojny. Regesty dokumentów w edycji przygotowanej przez Rutkowską zostały sformułowane w języku polskim. Z kolei Irena Kaniewska opracowała księgę ekspedycji kancelarii nadwornej z lat 1559–1572⁵². Te ostatnie wydawnictwo źródłowe obejmuje 331 listów adresowanych przez króla Zygmunta Augusta (bądź w jego imieniu) do urzędników i funkcjonariuszy dworskich różnego szczebla i w różnych sprawach.

Po przeszło trzydziestu latach od wydania ostatniego tomu *Tomicianów* doczekaliśmy się edycji kolejnego — osiemnastego, obejmującego materiał z 1536 r. Niniejszy tom, przygotowany w oparciu o teki redakcyjne Władysława Pocięchy został wydany przez Andrzeja Wyczańskiego i Wacława Urbana we współpracy z Ryszardem Marciniakiem⁵³. Publikacja ta, pomimo niedociągnięć, zawiera ważne dokumenty do historii XVI wiekowej Polski⁵⁴.

Podobnie przez wiele lat musieliśmy czekać na kolejny tom *Sumariusza Metryki Koronnej*. Staraniem Archiwum Głównego Akt Dawnych, ukazał się w 1999 r. w opracowaniu Marii Woźniakowej tom szósty *Sumariusza*, obejmujący panowanie króla Henryka Walezego w latach 1573–1574⁵⁵. W tym samym roku Wojciech Krawczuk opublikował *Sumariusz Metryki Koronnej* obejmujący księgę podkanclerzego Tomasza Zamoyskiego z lat 1628–1635 ze zbiorów sztokholmskiego Riksarkivet⁵⁶. Ten sam badacz wraz ze współpracownikami wydał również dwa kolejne tomy *sumariusza Metryki Koronnej* z czasów Zygmunta III Wazy⁵⁷. Należy wspomnieć, że dotychczasowe trzy tomy *Sumariusza*, przygotowane przez Wojciecha Krawczuka oraz pod jego redakcją, różnią się od dotychczas

⁵⁰ *Reguła Zakonu Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie*, przekład i komentarz J. Trupinda, Malbork 2004; rec. G. Kucharski, „Nasza Przyszłość” (dalej cyt. NP) 99, 2003, s. 475–480.

⁵¹ G. Rutkowska, *Księga Metryki Koronnej podkanclerzego Andrzeja Oporowskiego z lat 1479–1483*, Warszawa 2005; Eadem, *Księgi Metryki Koronnej podkanclerzego Andrzeja z Oporowa*, St. Źródł. 44, 2006, s. 77–98.

⁵² *Księga Ekspedycji kancelarii nadwornej 1559–1572*, Kraków 1997. Niniejsza publikacja jest edycją rękopisu nr 250 (początkowych 119 kart), przechowywanego w zbiorach Biblioteki Kórnickiej PAN.

⁵³ *Acta Tomiciana, Tomus Octavus Decimus, A. D. MDXXXVI*, collegerunt Venceslaus Urban et Andreas Wyczański, supplevit et edidit Rachardus Marciniak, Biblioteka Kórnicka PAN 1990.

⁵⁴ Zob. rec. T. Ososińskiego, St. Źródł. 38, 2000, s. 146–148.

⁵⁵ *Matricularum Regni Poloniae Summaria*, cz. VI, oprac. M. Woźniakowa, indeks geograficzny i osobowy zestawił H. Wajs, Varsoviae 1999.

⁵⁶ *Sumariusz Metryki Koronnej*, t. 1: *Księga podkanclerzego Tomasza Zamoyskiego z lat 1628–1635 ze zbiorów sztokholmskiego Riksarkivet, sygnatura Skoklostier E[nskilda] 8636*, wyd. W. Krawczuk, Kraków 1999.

⁵⁷ *Sumariusz Metryki Koronnej*, t. II: *Księga wpisów kanclerza Jana Zamoyskiego MK 133 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie z lat 1587–1595*, opr. A. Kot, W. Krawczuk, M. Kulecki, A. Sokół, G. Spyrka, Kraków 2001; *Sumariusz Metryki Koronnej*, t. III: *Księga wpisów podkanclerzego Wojciecha Baranowskiego MK 134 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie 1587–V 1588*, pod red. W. Krawczuka, Kraków 2004.

wydanych tomów serii *Matricularum Regni Poloniae summaria*⁵⁸. Językiem streszczeń nowej serii *Sumariusza Metryki Koronnej* jest język polski. Nowy wydawca przygotował również układ dokumentów według ich pierwotnego zapisu w księgach, a nie według kolejności chronologicznej. Warto również odnotować, że ukazały się rejestry dokumentów z *Metryki Koronnej* do dziejów powiatów opoczyńskiego, radomskiego i stężyckiego z lat 1574–1659⁵⁹.

Kontynuowane były również prace nad edycją *Metryki Litewskiej*⁶⁰. Dużą w tym zasługą Andrzeja Rachuby, który wydał ostatnio *Księgę wpisów Metryki Litewskiej*, nr 131⁶¹. Publikacja ta zawiera spuściznę powstałą w wyniku działalności kancelarii mniejszej Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1656–1662, tj. w okresie pełnienia urzędu podkanclerzego przez Kazimierza Leona Sapiechę (1645–1656), Krzysztofa Zygmunta Paca (1656–1658) oraz Aleksandra Krzysztofa Naruszewicza (1658–1668). W tym miejscu musimy również wspomnieć o ważnej publikacji źródłowej z zakresu *Metryki Ruskiej* (Wołyńskiej), będącej wytworem kancelarii królewskiej, która została opracowana przez Patricję Kennedy Grimsted z Harvard University. Wspomniana edycja zawiera rejestry dokumentów kancelarii koronnej dla ziem ukraińskich (województw wołyńskiego, kijowskiego, braclawskiego i czernichowskiego)⁶².

W omawianym okresie ukazały się edycje źródłowe, prezentujące najważniejsze, niewydane dotąd drukiem materiały do dziejów miast, które mogą nie tylko posłużyć do badań nad historią społeczną i gospodarczą, ale również do poznania pracy pisarzy miejskich. Są to m.in.: *Księga ławnicza Starego Miasta Torunia*⁶³, *Księgi przyjęć do prawa miejskiego: Lwowa*⁶⁴ i *Starej Warszawy*⁶⁵ oraz *Księgi szosu: Starego Miasta Torunia*⁶⁶ i *Wrocławia*⁶⁷. Doczekaliśmy się również edycji przywilejów miasta Lwowa z XIV–XVIII wieku, przygotowanej przez historyka ukraińskiego Mirona Kaprała⁶⁸.

Na koniec jeszcze warto wspomnieć o wydanych drukiem katalogach dokumentów przechowywanych w archiwach państwowych w Lublinie i Toruniu. Pierwszy z nich to katalog dokumentów miasta Lublina z lat 1317–1792, opracowany przez Marię Trojanowską⁶⁹. Jest to bardzo wartościowa publikacja, gdyż oprócz szczegółowych regestrów dokumentów, zawiera również informacje o listach świadków, formułach końcowych, elementach ozdobnych, pieczęciach, napisach pod tekstem, na marginesach, zakładce i odwrociu, jak również o występujących kopiach dokumentu, jego odpisach i regestach w kopiariuszach. Drugi z katalogów opracowanych przez Radziwińskiego i Tandeckiego (znakomitych edytorów i znawców problematyki polsko-krzyżackiej) jest kontynuacją

⁵⁸ *Matricularum Regni Poloniae summaria*, cz. I–IV (vol. 1–4), V (vol. 1), oprac. T. Wierzbowski, Warszawa 1905–1919; cz. V (vol. 2), oprac. J. Płoch, A. Rybarski i I. Sułkowska.

⁵⁹ *Rejestry z Metryki Koronnej do dziejów powiatów opoczyńskiego, radomskiego, stężyckiego z lat 1574–1795*, cz. I: *lata 1574–1659*, oprac. M. Jaglarz, W. Krawczuk, D. Kupisz, Z. Pietrzyk, W. Urban, E. Wierzb, pod red. Z. Pietrzyka, Radom 2001.

⁶⁰ Na temat prac prowadzonych w tej dziedzinie również na Litwie zob. K. Pietkiewicz, *Nowa edycja Metryki Litewskiej*, „Lituanos-Slavica Posnaniensia”, t. 7, 1997, s. 133–153.

⁶¹ *Metryka Litewska. Księga wpisów nr 131*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 2001.

⁶² *Ruska (Wołyńska) Metryka. Rejestry dokumentów Koronnej kancelarii dla ukraińskich ziem (Wołyńskie, Kijowskie, Braclawskie, Czernigowskie województwa) 1569–1673 — Rejestry dokumentów kancelarii koronnej dla ziem ukraińskich (województw wołyńskiego, braclawskiego, kijowskiego i czernichowskiego) 1569–1673*, Wstęp P. Kennedy Grimsted, Kijów 2002; zob. rec. z tej pracy K. Mazura, *Przeł. Hist.* 96, 2005, z. 2, s. 368–373.

⁶³ *Księga Ławnicza Starego Miasta Torunia (1456–1479)*, wyd. K. Kopiński, J. Tandecki, Toruń 2007.

⁶⁴ *Album civium Leopoliensium — Rejestry przyjęć do prawa miejskiego we Lwowie — 1388–1783*, t. I i II, + CD ROM, wyd. A. Janeczek, Poznań–Warszawa 2005.

⁶⁵ *Album civium civitatis Antiquae Varsaviae. Księga przyjęć do prawa miejskiego Starej Warszawy 1506–1586*, oprac. A. Baroszewicz, Warszawa 2000.

⁶⁶ *Księgi szosu i wykazy obciążeń mieszkańców Starego Miasta Torunia z lat 1394–1435*, wyd. K. Mikulski, J. Tandecki, A. Czacharowski, Toruń 2002.

⁶⁷ M. Goliński, *Wrocławskie księgi szosu z lat 1370–1404*, Wrocław 2008.

⁶⁸ *Privilei mesta Lvova (XIV–XVIII st.)*, oprac. M. Kaprał, Lviv 1998.

⁶⁹ *Katalog dokumentów miasta Lublina: 1317–1792*, oprac. M. Trojanowska, Lublin 1996; zob. również *Katalog dokumentów różnej proveniencji (miast, wsi, cechów, parafii, klasztorów i osób prywatnych): 1397–1794*, oprac. M. Trojanowska, Lublin 1998.

pierwszego tomu *Katalogu*, opublikowanego w 1994 r.⁷⁰ i obejmuje edycje regestów dokumentów i listów krzyżackich z lat 1454–1510 oraz dotyczących wojny trzynastoletniej z AP w Toruniu⁷¹. Ci sami wydawcy opracowali również trzeci tom *Katalogu*, zawierający regesty dokumentów i listów królewskich z archiwum toruńskiego z lat 1345–1789⁷². Kontynuowane były również prace wrocławskich historyków (Romana Stelmacha i Rościława Żerelika) nad katalogiem dokumentów przechowywanych w archiwach państwowych Dolnego Śląska⁷³.

Z pozostałych katalogów, które ukazały się w ostatnim czasie, warto jeszcze wymienić opracowane przez Feliksa Kiryka katalog dokumentów pergaminowych kapituły katedralnej sandomierskiej⁷⁴ oraz katalog dokumentów pergaminowych ze zbiorów Tomasza Niewodniczańskiego w Bitburgu, opracowany przez Janinę Tomaszewicz i Macieja Zdanka⁷⁵. Ta ostatnia publikacja zasługuje na szczególną uwagę, gdyż przyswaja polskiej nauce historycznej (także dyplomatyce i archiwistyce) znacznej wielkości prywatny zbiór dokumentów obejmujący 453 egzemplarzy, którego najcenniejszą część stanowi fragment Archiwum Potockich z Łańcuta z najstarszym chronologicznie jego działem — Archiwum Kmitów z Wiśnicza.

Podsumowując edycje źródłowe musimy jeszcze wspomnieć o bibliografii źródeł drukowanych do dziejów Polski późnośredniowiecznej, przygotowanej pod redakcją Piotra Węcowskiego⁷⁶ oraz ważnej dla badań interdyscyplinarnych — edycji metryk uniwersyteckich⁷⁷. Po ponad stu latach doczekaliśmy się w końcu za sprawą Gąsiorowskiego i jego współpracowników, wzorowych publikacji metryk najstarszego polskiego uniwersytetu. W 2000 r. ukazała się *Księga Promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z XV w.*⁷⁸, a ostatnio *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*⁷⁹.

Po omówieniu ważniejszych edycji źródłowych powrócimy ponownie do przeglądu badań prowadzonych w Polsce w ostatnim dziesięcioleciu. Dokonamy go w oparciu o podział zastosowany w podręczniku dyplomatyki opracowanym przez Marię Bielińską, Gąsiorowskiego i Karola Maleczyńskiego, z tą jednak różnicą, że na początku omówimy publikacje dotyczące kancelarii władców, a w drugiej kolejności instytucji duchownych, kancelarii ziemskich i grodzkich, miejskich oraz osób prywatnych. Autor opracowania zdaje sobie sprawę, że taki tradycyjny podział dyplomatyki może budzić zastrzeżenia, jednak nie ma przecież rozwiązań idealnych. Tym bardziej, kiedy trzeba omówić tak różnorodny dorobek polskich badaczy w interesującym nas okresie. Musimy również wyjaśnić, że w prezentowanym artykule dokonaliśmy tylko przeglądu i krótkiego omówienia dorobku badań dyplomatycznych prowadzonych w Polsce w ostatniej dekadzie. Nie jest to bibliografia dyplomatyki, gdyż taka publikacja wymagałaby jeszcze dłuższych poszukiwań oraz wyboru odpowiedniego modelu opracowania.

⁷⁰ A. Radziwiński, J. Tandecki, *Katalog dokumentów i listów krzyżackich Archiwum Państwowego w Toruniu*, t. 1 (1251–1454), Warszawa 1994.

⁷¹ Idem, *Katalog dokumentów i listów krzyżackich oraz dotyczących wojny trzynastoletniej z Archiwum Państwowego w Toruniu*, t. 2 (1454–1510), Warszawa 1998.

⁷² Idem, *Katalog dokumentów i listów królewskich z Archiwum Państwowego w Toruniu*, t. 3 (1345–1789), Warszawa 1999.

⁷³ *Katalog dokumentów przechowywanych w archiwach państwowych Dolnego Śląska*, t. VIII, Indeksy do t. I–VIII (do 1400 r.), oprac. R. Stelmach i R. Żerelik; Ibid., t. IX, *Archiwa książęce i drobne akcesje*, cz. 1 (1400–1500), oprac. R. Żerelik.

⁷⁴ *Pergaminy. Katalog dokumentów pergaminowych kapituły katedralnej sandomierskiej*, oprac. F. Kiryk, Sandomierz 2002.

⁷⁵ *Katalog dokumentów pergaminowych ze zbiorów Tomasza Niewodniczańskiego w Bitburgu*, oprac. J. Tomaszewicz i M. Zdanek pod red. W. Bukowskiego, Kraków 2004.

⁷⁶ *Bibliografia źródeł drukowanych do dziejów Polski późnośredniowiecznej (1386–1506)*, cz. 1, pod red. P. Węcowskiego, Warszawa 1999; zob. rec. P. Nowaka, *Rocz. Hist.* 65, 1999, s. 258–260.

⁷⁷ Zawarte w wydawnictwie dane na temat m.in. pochodzenia i wykształcenia piętnastowiecznych intelektualistów, z których wielu pracowało później w kancelariach świeckich i kościelnych, są bardzo cenne przy studiach prozopograficznych oraz badaniu kulturalnej roli kancelarii w późnym średniowieczu.

⁷⁸ *Księga Promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z XV w.*, wyd. A. Gąsiorowski przy współpracy T. Jurka, I. Skierskiej, W. Swobody, Kraków 2000.

⁷⁹ *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*, t. 1–2, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, przy współpracy R. Grzesika, Kraków 2004.

Nasze rozważania rozpoczniemy od przeglądu badań dotyczących polskiej kancelarii monarszej w okresie średniowiecza i czasach nowożytnych. Trzeba od razu wspomnieć, że ta część dyplomatyki cieszy się ostatnio coraz większym zainteresowaniem polskich badaczy. Efektem systematycznych studiów prowadzonych nad polską kancelarią królewską w ostatnim dziesięcioleciu są nie tylko liczne artykuły i przyczynki, ale również wartościowe monografie, które wychodzą poza tradycyjny kwestionariusz badawczy. Do tych ostatnich należy zaliczyć rozprawę Adamskiej poświęconą arengom w dokumentach Władysława Łokietka⁸⁰, która ukazała nie tylko treści ideowe tej ważnej preambuły, ale również rolę dokumentu w systemie komunikacji zbiorowej w średniowieczu⁸¹. W pierwszym rozdziale autorka omówiła m.in. formularz dokumentów oraz organizację pracy i personel kancelaryjny. Natomiast w kolejnych rozdziałach, poświęconych arengom (typu: *memoria-oblivio*, majestacyjne, religijne), dokonała ich analizy oraz przedstawiła okoliczności występowania w kancelarii Władysława Łokietka. Ważnym uzupełnieniem tej dysertacji są aneksy zawierające m.in. katalog areng w dokumentach Władysława Łokietka oraz listę urzędników kancelaryjnych tego władcy. Praca Adamskiej została bardzo dobrze przyjęta w środowisku mediewistów, gdyż była udaną próbą recepcji (na gruncie polskim), kierunku badań szkoły wiedeńskiej nad formularzem dokumentów⁸².

Z innych opracowań dotyczących kancelarii królewskiej w tym czasie należy wymienić m.in. artykuły: Janusza Bieniaka, który został poświęcony Janowi, pisarzowi Władysława Łokietka i kancelarzowi łączyckiemu⁸³ oraz Jana Pakulskiego, na temat roli kanclerzy wielkopolskich w polityce wewnętrznej i zagranicznej ostatnich Piastów⁸⁴. Z drobniejszych prac należy wymienić publikację Bożeny Wyrozumskiej zawierającą edycję nieznanego dokumentu Kazimierza Wielkiego z 1333 r. dotyczącego sporu między rzeźnikami krakowskimi a żydami w tym mieście⁸⁵. Natomiast publikację dwóch dokumentów króla Ludwika Andegaweńskiego z 1364 r. przechowywanych w AGAD w Warszawie i w Państwowym Głównym Archiwum w Pradze przynosi artykuł S. Szczura poświęcony krakowskiemu zjazdowi monarchów w 1364 roku⁸⁶. Jeżeli chodzi o następnych władców, to zawsze duże zainteresowanie budziła spuścizna kancelaryjna Władysława Jagiełły. W ostatnim dziesięcioleciu na uwagę zasługują opracowania m.in. Krzysztofa Szuleja na temat dyplomów tego władcy dotyczących jego stosunków z episkopatem Polski i Litwy⁸⁷ oraz Krzysztofa Ożoga, który omówił rolę intelektualistów w kancelarii Jagiełły⁸⁸. Z innych opracowań należy wymienić artykuł Artura Kuźmy o roli kancelarii królewskiej Andegawenów i Jagiellonów w drodze do awansu na arcybiskupstwo gnieźnieńskie⁸⁹ oraz Przemysława Nowaka, który omówił oraz opublikował regesty dokumentów Władysława Jagiełły spisanych w języku niemieckim⁹⁰. Szczególnie ważna jest ta ostatnia publikacja, gdyż w dotychczasowej literaturze brakowało szerszego opracowania tej problematyki⁹¹.

⁸⁰ A. Adamska, *Arengi w dokumentach Władysława Łokietka. Forma i funkcje*, Kraków 199, zob. rec. tej pracy: T. Jasiński, *Rocz. Hist.* 66, 2000, s. 241–242; P. Chojnacki, *Dwie prace poświęcone arengom w dokumentach polskich*, *St. Źródł.* 39, 2001, s. 133–138.

⁸¹ Zob. również Eadem, *Treści religijne w preambulach polskich dokumentów średniowiecznych*, *St. Źródł.* 38, 2000, s. 1–33.

⁸² Wzorcowym studium szkoły wiedeńskiej jest praca H. Fichtenau, *Arenga. Spätantike und Mittelalter im Spiegel von Urkundenformeln*, Graz–Köln 1957.

⁸³ J. Bieniak, *Jan, pisarz Władysława Łokietka i kanclerz łączycki*, w: *Scriptura custos memoriae. Studia historyczne*, (dalej cyt. *Scriptura custos memoriae*), red. D. Zydorek, Poznań 2001, s. 303–314.

⁸⁴ J. Pakulski, *Kanclerze wielkopolscy ostatnich Piastów i ich rola w Polityce wewnętrznej i zagranicznej*, w: *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, pod red. S. K. Kuczyńskiego, t. 7, Warszawa 1996, s. 135–164.

⁸⁵ *Nieznany dokument Kazimierza Wielkiego*, oprac. B. Wyrozumska, „*Krakowski Rocznik Archiwalny*”, 10, 2004, s. 191–195.

⁸⁶ S. Szczur, *Krakowski zjazd monarchów w 1364 roku*, *Rocz. Hist.* 64, 1998, s. 35–57.

⁸⁷ K. Szulej, *Dyplomy kancelarii Władysława Jagiełły dotyczące jego stosunków z episkopatem Polski i Litwy*, *Rocz. Hist.* 49, 2001, z. 2, s. 51–109.

⁸⁸ K. Ożóg, *Uczni w monarchii Jadwigi Andegaweńskiej i Władysława Jagiełły*, Kraków 2004 (zob. zwłaszcza strony 147–163).

⁸⁹ A. Kuźma, *Kancelaria królewska Andegawenów i Jagiellonów jako środowisko awansu na drodze do arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, *Rocz. Hist.* 68, 2000, s. 5–28.

⁹⁰ P. Nowak, *Niemieckojęzyczne dokumenty króla Władysława Jagiełły*, *St. Źródł.* 42, 2004, s. 97–114.

⁹¹ Zob. dotychczasowe monografie poświęcone kancelarii tego władcy: J. Krzyżaniakowa, *Kancelaria królewska Władysława Jagiełły. Studium z dziejów kultury politycznej Polski XV wieku*, cz. 1–2, Poznań 1972–1979; I. Sulowska-Kurasiowa, *Dokumenty królewskie i ich funkcja w państwie polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów 1370–1444*, Warszawa 1977.

Z podobnym uznaniem należy wyrazić się o artykule Adama Szwedę, który zajął się korespondencją Władysława Jagiełły do wielkich mistrzów z lat 1386–1434, w większości zachowaną w postaci oryginałów w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie–Dahlem w zbiorze Ordensbriefarchiv⁹². W grupie adresatów króla polskiego znaleźli się następujący wielcy mistrzowie: Konrad von Walenrode (1 list), Konrad von Jungingen (4), Ulryk von Jungingen (3), Henryk von Plauen (11), Michał Kűchmeister (34) i Paweł Rusdorf (35). Opracowanie zawiera aneks, w którym autor zamieścił rejestry 88 listów króla polskiego do wielkich mistrzów z lat 1393–1433. Zachowane listy Władysława Jagiełły, który był jednym z najważniejszych korespondentów mistrzów krzyżackich, przekazują nie tylko wiele interesujących informacji na temat stosunków Polski i Litwy z Zakonem, ale również są ważnym źródłem do uzupełnienia itinerarium królewskiego⁹³. Na podobną ocenę zasługuje kolejna publikacja Szwedę poświęcona listom króla polskiego Kazimierza Jagiellończyka do wielkich mistrzów z lat 1447–1454⁹⁴.

Sporo informacji na temat funkcjonowania kancelarii królewskiej w I połowie XV w. przynoszą dwie niedawno wydane monografie poświęcone Władysławowi Oporowskiemu h. Sulima, podkanclerzemu oraz Janowi Taszce Koniecpolskiemu h. Pobóg, kanclerzowi Królestwa Polskiego. Autorką pierwszej pracy jest Zofia Wilk Woś, która omówiła działalność polityczną (dyplomatyczną) podkanclerzego oraz jego pracę na rzecz kancelarii królewskiej⁹⁵. Ważną częścią składową książki jest aneks *Działalność kancelaryjna Władysława z Oporowa w świetle formuł dokumentów króla Władysława Jagiełły*. Chociaż omawiana publikacja została starannie przygotowana, to jednak musimy zauważyć, że informacje o działalności kancelaryjnej Oporowskiego (oparte na opublikowanych już pracach Kurasiowej i Krzyżaniakowej) nie poszerzają zbytnio naszej wiedzy na temat funkcjonowania kancelarii królewskiej w latach 1428–1433.

Większą przydatność dla badań dyplomatycznych ma natomiast monografia pióra Wioletty Zawitkowskiej, dotycząca Jana Taszki Koniecpolskiego⁹⁶. Autorka omówiła w niej m.in. działalność Koniecpolskiego w świetle jego dokonań na różnych etapach czynności kancelaryjnych, poczynsz od notariusza i sekretarza królewskiego po szefa kancelarii pierwszych Jagiellonów w latach 1433–1455. Interesujący jest rozdział siódmy tej książki poświęcony w całości kancelarii królewskiej w okresie sprawowania urzędu kanclerza przez Koniecpolskiego. Informacje na temat kancelarii możemy również znaleźć w innych rozdziałach (III–VI) dotyczących roli politycznej kanclerza oraz w licznych aneksach i tabelach. Zauważonym błędem, który wystąpił w tej monografii jest stwierdzenie, że Koniecpolski sprawował nadzór nad prowadzeniem ksiąg metrykalnych! Prawdopodobnie autorka miała na myśli księgi wpisów (*libri inscriptionum*) *Metryki Koronnej*, a nie akta metrykalne (nie będące przecież wytworem kancelarii królewskiej), które zaczęto prowadzić w Polsce dopiero po soborze trydenckim w XVI w.

Chociaż kancelaria monarsza Kazimierza Jagiellończyka, ze względu na długi okres panowania tego władcy (45 lat) oraz zachowaną różnorodną i w sporej ilości spuściznę aktową, powinna być wdzięcznym polem badań dyplomatycznych, to jednak nie doczekaliśmy się w ostatnim czasie (poza wspomnianą monografią Zawitkowskiej) większych opracowań dotyczących tej problematyki. A warto zauważyć, że minęło już ponad 40 lat od pracy Ireny Sułkowskiej–Karasiowej na temat kancelarii królewskiej w latach 1447–1506, która w znacznie mierze poświęcona była dokumentom Kazimierza Jagiellończyka. Dlatego z uznaniem trzeba się odnieść do interesującej i nowatorskiej rozprawy Piotra Węcowskiego na temat propagandy i legitymizacji władzy tego monarchy na Ma-

⁹² A. Szwedę, *Listy Władysława Jagiełły do wielkich mistrzów krzyżackich w latach 1386–1434*, w: *Tekst źródła. Krytyka. Interpretacje*, (dalej cyt. *Tekst źródła*) pod red. B. Trelińskiej, Warszawa 2005, s. 253–272.

⁹³ *Ibid.*, s. 260.

⁹⁴ Idem, *Listy króla Polski Kazimierza Jagiellończyka do wielkich mistrzów zakonu krzyżackiego z lat 1447–1454*, w: *Bitwa pod Chojnicami 18 IX 1454 r. w tradycji historycznej i regionalnej*, red. J. Knopek, Chojnice 2004.

⁹⁵ Z. Wilk–Woś, *Władysław z Oporowa (ok. 1395–1453), podkanclerzy królewski, biskup włocławski i arcybiskup gnieźnieński*, „*Studia Claromontana*”, t. 21, Warszawa 2003, s. 175–450.

⁹⁶ W. Zawitkowska, *W służbie pierwszych Jagiellonów. Życie i działalność kanclerza Jana Taszki Koniecpolskiego*, Kraków 2005.

zowszu w II połowie XV w. Wspomniana publikacja, (w której zamieszczono osobny rozdział poświęcony dokumentom królewskim i sądowym związanym ze sporem o sukcesję mazowiecką po 1462 r., tj. po śmierci Siemowita VI i Włodzisława II) wnosi sporo nowego do wiedzy z zakresu ideologii monarszej i kultury prawnej w późnośredniowiecznej Polsce⁹⁷.

Z innych opracowań dotyczących funkcjonowania kancelarii królewskiej w dobie panowania Kazimierza Jagiellończyka należy wymienić artykuł Witolda Szczuczki, omawiający listy króla polskiego do rady miasta Torunia z okresu wojny trzynastoletniej (1454–1466)⁹⁸ oraz publikację Beaty Możejko poświęconą kontaktom polskiej kancelarii królewskiej z Gdańskiem w tym samym okresie⁹⁹. Cenne jest również opracowanie Jadwigi Krzyżaniakowej, która zajęła się (badanym już przez literaturę) zagadnieniem dotyczącym powiązań personalnych między kancelarią królewską a kapitułami w średniowiecznej Polsce¹⁰⁰. Wiadomo, bowiem, że często droga do bogatych prebend i do najwyższych stanowisk w Kościele wiodła poprzez kancelarię królewską. Autorka sporządziła również tabelę zawierającą wykaz urzędników piętnastowiecznej kancelarii królewskiej (od panowania Jadwigi i Jagiełły do Kazimierza Jagiellończyka) wraz z wykazem ich beneficjów w kapitułach katedralnych w Gnieźnie i Poznaniu.

Do niedawna także wczesnonowożytna kancelaria królewska w Polsce nie była przedmiotem większego zainteresowania badaczy. Dopiero za sprawą Waldemara Chorążyczewskiego z UMK w Toruniu, prace nad dokumentami i kancelarią królewską na początku XVI w. przeżywają rozkwit. Niewątpliwie jest w tym duża zasługa profesora Andrzeja Tomczaka, który patronuje takim przedsięwzięciom. Po wcześniejszych opracowaniach na ten temat¹⁰¹, Chorążyczewski opublikował w 2007 r. rozprawę poświęconą polskiej kancelarii królewskiej w okresie przemian zaistniałych w okresie wczesnonowożytnym¹⁰². Choć analizy przeprowadzone w tej publikacji dotyczą głównie początku XVI wieku, (okres podkanclerstwa i kanclerstwa Macieja Drzewickiego, lata 1501–1515), to jednak autor w celu właściwego zrozumienia i oceny dostrzeżonych zjawisk zachodzących w kancelarii koronnej, cofa się do XV, a nawet XIV wieku, jak również wybiega w przyszłość do XVII stulecia. Naczelną tezę rozprawy jest twierdzenie, że właśnie na początku XVI w. przypada zasadniczy przełom w wielowiekowym ciągu rozwojowym kancelarii centralnych organów władzy i administracji Królestwa Polskiego. Chorążyczewski, wbrew dotychczasowej literaturze sądzi, że dopiero wówczas (tj. na początku XVI w.), ukształtowała się polska kancelaria królewska jako urząd wyraźnie oddzielony od dworu monarszego. Reasumując możemy stwierdzić, że praca Chorążyczewskiego jest bardzo ważną pozycją naukową z zakresu dyplomatyki monarszej, gdyż nie tylko uzupełnia dotychczasowe badania nad kancelarią królewską¹⁰³, ale również wytycza nowe perspektywy nowożytnej dyplomatyce polskiej.

⁹⁷ P. Węcowski, *Mazowsze w Koronie. Propaganda i legitymizacja władzy Kazimierza Jagiellończyka na Mazowszu*, Kraków 2004; rec.: J. Grabowski, *W sprawie początku tytułu mazowieckiego Kazimierza Jagiellończyka. Uwagi na marginesie pracy Piotra Węcowskiego*, „Rocznik Mazowiecki”, t. 18, 2006, s. 246–252; A. Baranowska, *Przepl. Hist.* 97, 2006, z. 2, s. 300–304.

⁹⁸ W. Szczuczko, *Korespondencja czasów wojny. Listy króla Kazimierza Jagiellończyka do rady miasta Torunia z okresu wojny trzynastoletniej 1454–1466*, w: *Kancelaria wielkich mistrzów i polska kancelaria królewska w XV wieku. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej Malbork 2–3 IX 2004* (dalej cyt. *Kancelaria wielkich mistrzów i polska kancelaria królewska*), pod red. J. Trupindy, Malbork 2006, s. 257–264.

⁹⁹ B. Możejko, *Kontakty polskiej kancelarii królewskiej z Gdańskiem w okresie wojny trzynastoletniej*, *Ibid.*, s. 191–208; zob. również Eadem, *Czynsz gdański w polityce Kazimierza Jagiellończyka i jego synów (1468–1516)*, Gdańsk 2004.

¹⁰⁰ *Urzednicy kancelarii królewskiej w wielkopolskich kapitułach katedralnych w XV wieku*, w: *Drogą historii. Studia ofiarowane prof. Józefowi Szamańskiemu w 70 rocznicę urodzin*, (dalej cyt. *Drogą historii*) red. P. Dymmel, K. Skupieński, B. Trelińska, Lublin 2001, s. 227–244.

¹⁰¹ W. Chorążyczewski, *Nowożytny dokument królewski. Możliwości badawcze*, w: *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych I*, s. 27–48; Idem, *Próba rekonstrukcji organizacji kancelarii królewskiej w I połowie XVI w.*, w: *Ibid.*, II, s. 9–50; Idem, *Formuły narracyjne dokumentów królewskich z XIV–XVIII wieku*, w: *Formuła, archetyp, konwencja w źródle historycznym, Kazimierz Dolny 14–15 grudnia 2000 r.* (dalej cyt. *Formuła*) red. A. Górak, K. Skupieński, Lublin–Radzyń Podlaski–Siedlce 2006, s. 115–132.

¹⁰² Idem, *Przemiany organizacyjne polskiej kancelarii królewskiej u progu czasów nowożytnych*, Toruń 2007.

¹⁰³ Zob. I. Sułkowska–Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506*, Wrocław 1967.

Wśród badaczy zajmujących się kancelarią królewską w I połowie XVI w. na uwagę zasługują prace Anny Odrzywolskiej-Kidawy, która zajęła się osobą wybitnego humanisty — Piotra Tomickiego — sprawującego w latach 1515–1535 urząd podkanclerzego koronnego. Wspomniana autorka we wcześniejszych artykułach¹⁰⁴ oraz opublikowanych następnie monografiach¹⁰⁵, omówiła szczegółowo karierę kościelną i kancelaryjną Piotra Tomickiego. Dla nas zwłaszcza interesująca jest jego działalność w kancelarii Zygmunta I, najpierw jako sekretarza, a później podkanclerzego, odpowiedzialnego za funkcjonowanie kancelarii królewskiej w latach 1515–1535. W tym miejscu należy wspomnieć o kolejnych najnowszych monografiach opartych na bogatym materiale źródłowym poświęconych Janowi Łaskiemu — pióra Piotra Tafilowskiego¹⁰⁶ oraz Krzesławowi z Kurozwęk i Grzegorzowi z Lubrańca, przygotowanej przez Zygmunta Zyglewskiego¹⁰⁷. Znacząco problematyki nie trzeba przedstawiać szerzej, jak ważną rolę w dziejach Polski, a zwłaszcza w rozwoju kancelarii królewskiej odegrali u progu epoki nowożytnej kanclerz korony i prymas Jan Łaska oraz kanclerz Krzesław z Kurozwęk i podkanclerzy Grzegorz z Lubrańca.

Także badania nad kancelarią koronną w okresie staropolskim uległy w ostatnim dziesięcioleciu widocznemu przyspieszeniu. Jest w tym duża zasługa Wojciecha Krawczuka z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Przegląd jego dokonań rozpoczniemy od dysertacji poświęconej metrykantom (archiwistom) w kancelarii koronnej w XVI–XVIII wieku oraz rozwojowi registratury centralnej w tym czasie¹⁰⁸. Głównym celem tego opracowania było odtworzenie grupy metrykantów kancelarii koronnej odpowiadających od XVI do XVIII wieku za *Metrykę Koronną*. Autorowi udało się z powodzeniem przedstawić genezę i przemiany zachodzące w obrębie tego urzędu oraz zestawić (w formie obszernych biogramów) spis osób zajmujących to stanowisko od jego powstania w wieku XVI do końca istnienia Rzeczypospolitej Obojga Narodów w wieku XVIII. Krawczuk prowadzi badania nie tylko nad polską kancelarią królewską¹⁰⁹, ale również nad szwedzką w okresie nowożytnym¹¹⁰. Z innych autorów zajmujących się ostatnio *Metryką Koronną* oraz problematyką polskiej kancelarii monarszej w okresie staropolskim należy wymienić m.in. Janusza Łosowskiego¹¹¹, Marka Ferenc¹¹², Huberta Wajsa¹¹³, Jarosława Wentę¹¹⁴ i Jerzego Michtę. Ten ostatni autor zajął się formularzem dokumentów nobilitacyjnych z XVI–XVII w.¹¹⁵ oraz opublikował (znajdujące się w zbiorach polskich i zagranicznych) niektóre z tych dyplomów¹¹⁶. Z kolei należy omówić dwie dysertacje pióra Beaty Kaczmarczyk i Janusza Dorobisza. Pierwsza z nich dotyczy przenikania języka

¹⁰⁴ A. Odrzywolska-Kidawa, *Prace kancelaryjne podkanclerzego Piotra Tomickiego 1515–1535*, w: *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych II*, s. 155–177; Eadem, *Protektorat podkanclerzego Piotra Tomickiego nad niższym personelem kancelaryjnym*, w: *Piśmiennictwo pragmatyczne w Polsce do końca XVIII wieku na tle porównawczym*, (dalej cyt. *Piśmiennictwo pragmatyczne*) pod red. J. Gancewskiego i A. Wałkowskiego, Olsztyn 2006, s. 136–146.

¹⁰⁵ Eadem, *Biskup Piotr Tomicki (1464–1535). Kariera polityczna i kościelna*, Warszawa 2004; Eadem, *Podkanclerzy Piotr Tomicki (1515–1555). Polityk i humanista*, Warszawa 2005; rec. P. Tafilowski, *Przeł. Hist.* 96, 2005, z. 4, s. 652–657; A. Wycański, *Kwart. Hist.* 114, 2007, nr 4, s. 130–132.

¹⁰⁶ P. Tafilowski, *Jan Łaski (1456–1511): kanclerz koronny i prymas Polski*, Warszawa 2006.

¹⁰⁷ Z. Zyglewski, *Polityczna i aktotwórcza działalność kanclerza Krzesława z Kurozwęk i podkanclerzego Grzegorza z Lubrańca w latach 1484–1495*, Bydgoszcz 2007.

¹⁰⁸ W. Krawczuk, *Metrykanci koronni. Rozwój registratury centralnej od XVI do XVIII wieku*, Kraków 2002; rec. W. Chorążyczewski, *St. Źródł.* 42, 2004, s. 178–180.

¹⁰⁹ Idem, *Długie trwanie kancelarii królewskiej*, w: *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych II*, s. 99–106.

¹¹⁰ Idem, *Szwedzka kancelaria królewska (wiek XVI — początek XVIII)*, w: *Belliculum diplomaticum II*, s. 57–63.

¹¹¹ J. Łosowski, *Kancelaria królewska a miasta. Problemy badawcze*, w: *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych II*, s. 129–156; Idem, *Kancelaria królewska w procesie komunikacji z urzędami grodzkimi w XVII wieku*, w: *Belliculum diplomaticum II*, s. 97–115.

¹¹² M. Ferenc, *Sekretarze „nadworni” Zygmunta Augusta*, *St. Hist.*, t. 40, 1997, z. 1 (56), s. 31–44.

¹¹³ H. Wajs, *Propozycja bazy danych do opracowania ksiąg Metryki Koronnej z czasów Stefana Batorego*, w: *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych I*, s. 19–26; Idem, *Inwentarz Metryki Koronnej w EAD*, *Ibid.*, II, s. 205–215.

¹¹⁴ J. Wenta, *Księga polskiej kancelarii koronnej i księżęcej szczecińskiej w bibliotekach Lüneburga, Hanoweru i Giessen z biblioteki Oxenstiernów*, *St. Źródł.* 40, 2002, s. 95–105.

¹¹⁵ J. Michta, *Nobilitacja w XVI–XVII wieku i jej formularz*, w: *Tekst źródła. Krytyka, interpretacje*, (dalej cyt. *Tekst źródła*) pod red. B. Trelińskiej, Warszawa 2005, s. 337–344.

¹¹⁶ *Nobilitacje i indygenaty w Rzeczypospolitej 1434–1794*, oprac. J. Michta, z. 1–30, Kielce 1991–1997.

polskiego do kancelarii królewskiej w I połowie XVI w.¹¹⁷ Natomiast druga jest biografią polityczną kanclerza koronnego i biskupa krakowskiego Jakuba Zadzik¹¹⁸. Praca Kaczmarczyk (przygotowana na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego) została oparta na zbyt skąpej podstawie źródłowej, nie wystarczającej do przeprowadzenia głębszych studiów na temat języka polskiego w kancelarii Zygmunta I. W omawianej publikacji zabrakło również jakiegokolwiek odniesienia do prowadzonych w tej dziedzinie badań europejskich. Podobny niedosyt budzi również monografia Jakuba Zadzika przygotowana przez Dorobisza, która tylko w minimalnym stopniu przedstawia działalność kancelaryjną tego wybitnego polityka, kolejno sekretarza królewskiego, regenta kancelarii koronnej, sekretarza wielkiego (1613–1627), podkanclerzego (1627–1628) i kanclerza (1628–1635). Biografia wieloletniego szefa kancelarii koronnej nie powinna wyłącznie dotyczyć jego działalności politycznej (dyplomatycznej) i kościelnej. Nie można przecież zastąpić omówienia działalności kancelaryjnej Jakuba Zadzika lakonicznym sformułowaniem, że „bilans jego ośmioletniego ministerium należy ocenić wysoko, zwłaszcza w sferze polityki wewnętrznej, jak i zagranicznej”.

Za sprawą Krzysztofa Syty¹¹⁹ i Henryka Palkija¹²⁰ prowadzone są również w Polsce szczegółowe prace nad kancelarią XVIII wieczną. Na szczególną uwagę zasługują dokonania Palkija, który od wielu lat analizuje funkcjonowanie kancelarii królewskiej Augusta II Sasa. Szkoda tylko, że nie wszystkie referaty tego badacza wygłoszone na konferencjach naukowych zostały opublikowane.

W omawianym okresie ukazała się również ważna monografia na temat *Metryki Ruskiej* (Wołyńskiej) będącej wytworem kancelarii królewskiej, przygotowana przez historyka ukraińskiego Petro Kułakowskiego. Praca omawia funkcjonowanie *Metryki Ruskiej* i jej związki z *Metryką Koronną* oraz kancelarią królewską w latach 1569–1573¹²¹. Publikacja Kułakowskiego koryguje również błędne w literaturze zaliczanie *Metryki Ruskiej* do *Metryki Litewskiej*¹²².

Przechodząc z kolei do omówienia dorobku dyplomatyki polskiej w zakresie dokumentów i kancelarii książęcych w okresie średniowiecza, już na wstępie trzeba podkreślić, że ten dział badań dyplomatycznych przeżywał w ostatnim dziesięcioleciu wyraźny rozkwit. Powstały liczne monografie kancelarii książęcych oraz prace omawiające poszczególne formuły dokumentu średniowiecznego. Wśród tych ostatnich na szczególną uwagę zasługuje dysertacja Tomasza Nowakowskiego, w której autor poddał szczegółowej analizie arengi dokumentów książąt polskich do połowy XIII wieku¹²³. To druga, po opracowaniu Adamskiej publikacja, która poszerza naszą wiedzę na temat tej interesującej i ważnej formuły dokumentu. Należy również podkreślić wysoki poziom erudycyjny i merytoryczny pracy Nowakowskiego¹²⁴, która (podobnie jak dysertacja Adamskiej) wpisuje się w nurt nowoczesnych europejskich badań dyplomatycznych.

W dalszej części tego opracowania postaramy się przedstawić stan badań nad kancelariami książęcymi na Śląsku. W latach 2006–2007 doczekaliśmy się dwóch szczegółowych omówień

¹¹⁷ B. Kaczmarczyk, *Język polski w kancelarii królewskiej w pierwszej połowie XVI wieku*, Wrocław 2003.

¹¹⁸ J. Dorobisz, *Jakub Zadzik (1582–1642)*, Opole 2000.

¹¹⁹ K. Syta, *Akta kancelarii królewskiej z XVIII w. w archiwach prywatnych — problemy i możliwości badawcze*, w: *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych II*, s. 187–204; Eadem, *Kancelaria koronna za kanclerstwa Andrzeja Zamoyskiego 1764–1767*, w: *Belliculum diplomaticum II*, s. 117–129.

¹²⁰ H. Palkij, *Kancelaria królewska w systemie politycznym Rzeczypospolitej. Problem analizy źródeł masowych*, w: *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych I*, s. 71–88; Idem, *Problem komunikacji między kanclerzem wielkim koronnym a dworem w procesie tworzenia dokumentu w czasach Augusta II*, „*Studia Archiwalne*”, t. 2, s. 95–104.

¹²¹ P. Kułakowski, *Kancelarija ruškoj (wołyńskoj) Metryki 1569–1683 rr. Studia z istorii ukraińskogo regionalizmu w Reczi Pospolitej*, Ostrorog–Lwów 2002.

¹²² Zob. W. Chorążyczewski, *Czy istniała kancelaria ruska? (na marginesie edycji regestów Metryki Ruskiej i monografii Petro Kułakowskiego)*, „*Wschodni Rocznik Humanistyczny*” (dalej cyt. WRH), t. 1, 2001, s. 383–390.

¹²³ T. Nowakowski, *Idee areng dokumentów książąt polskich do połowy XIII wieku*, Bydgoszcz 1999; Idem, *Interpretacje treści polskich areng średniowiecznych w badaniach historycznych*, w: *Tekst źródła*, s. 205–218.

¹²⁴ Zob. rec. z tej pracy T. Jasińskiego, *Rocz. Hist.* 66, 2000, s. 242–244.

dplomatyki górnośląskiej pióra Barbary Trelńskiej¹²⁵ oraz Antoniego Barciaka¹²⁶. Zwłaszcza ta ostatnia publikacja jest w całości poświęcona dorobkowi oraz perspektywom badań nad kancelariami książąt górnośląskich. Warto jednak dodać, że przed ukazaniem się publikacji Barciaka stan badań nad dyplomatyką śląską przedstawili wyczerpująco Rościśław Żerelik¹²⁷ i Roman Stelmach¹²⁸.

Dlatego postaramy się zwrócić uwagę tylko na najważniejsze publikacje dotyczące tej problematyki. Zacząć należy od dysertacji Marka L. Wójcika poświęconej dokumentom i kancelariom książąt opolsko-raciborskich do początków XIV wieku¹²⁹. Praca powstała na Uniwersytecie Wrocławskim i swoją konstrukcją przypomina wcześniejsze monografie kancelarii książęcych przygotowane na seminarium profesora Waława Korty. Ten model uprawiania badań dyplomatycznych ma w Polsce zwolenników i przeciwników. Naszym zdaniem, badania trzynasto- i czternastowiecznych kancelarii książęcych w Polsce, ze względu na niewielką spuściznę źródłową, która ocalała do naszych czasów, powinny zawierać szczegółową analizę formularza, dyktatu i pisma. Jednak nie mogą ograniczać się wyłącznie do analizy tych zagadnień. Nowoczesna dyplomatyka musi poszerzać kwestionariusz badawczy nad średniowiecznym dokumentem o zagadnienia związane z jego rolą prawną i społeczną oraz znaczeniem w komunikacji zbiorowej. Trzeba także podejmować bardziej szczegółowe studia prozopograficzne nad składem personelu kancelarii książęcej oraz przedstawiać dzieje tego urzędu i jego wytworów na szerokim tle stosunków społeczno-politycznych, ustrojowych, kulturalnych i gospodarczych. L. M. Wójcik jest również autorem wielu drobniejszych prac poświęconych dokumentom książęcym¹³⁰.

Wśród polskich mediewistów zajmujących się dyplomatyką śląską na szczególną uwagę zasługują prace Tomasza Jurka z IH PAN w Poznaniu. Autor ten w ostatnim czasie zamieścił ważny artykuł na temat formuły komisyjnej w czternastowiecznej kancelarii świdnickiej¹³¹ oraz omówił problematykę dotyczącą języka średniowiecznych dokumentów śląskich¹³². Z pozostałych autorów zajmujących się w ostatnim dziesięcioleciu dokumentami i kancelarią książęcą na Śląsku należy wymienić m.in.

¹²⁵ B. Trelńska, *Badania nad dyplomatyką górnośląską—specyfika i konteksty badawcze*, w: *Formuła*, s. 189–197.

¹²⁶ A. Barciak, *Stan i perspektywy badań nad kancelariami książąt górnośląskich*, w: *Belliculum diplomaticum II*, s. 171–180. Z innych prac tego autora zob. *Tytuł opawski książąt wrocławsko-legnickich w początkach XIV w.*, w: *Ludzie — kościół — wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej*, Warszawa 2001, s. 445–452; Idem, *Tytułatura książąt opolskich — potomków i następców Mieszka, zwanego Laskonogim*, w: *Sacra Silentii provincia. 800 lat powstania dziedzicznego księstwa opolskiego (1200–1202)*, pod red. A. Pobóg-Lenartowicz, Opole 2004, s. 101–106.

¹²⁷ R. Żerelik, *Stan i perspektywy badań nad kancelariami górnośląskimi w średniowieczu i czasach nowożytnych*, w: *Stan i perspektywy badań nad historią Górnego Śląska w czasach nowożytnych*, red. I. Panic, Cieszyn 1994, s. 16–27; Idem, R. Żerelik, *Kondycja śląskiej dyplomatyki. Stan i perspektywy badań*, „Acta Universitatis Carolinae, Philosophia et Historia” 1, 1996, s. 69–80.

¹²⁸ R. Stelmach, *Dyplomatyka śląska — stan badań nad dziejami kancelarii i potrzeby badawcze*, w: *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii*, s. 155–162.

¹²⁹ M. L. Wójcik, *Dokumenty i kancelarie książąt opolsko-raciborskich do początków XIV wieku*, Wrocław 1999; rec. P. Chojnacki, *St. Źródł.* 39, 2001, s. 182–183; T. Jurek, *Rocz. Hist.* 66, 2000, s. 246–249; A. Wałkowski, „Archeion” 103, 2001, s. 206–210.

¹³⁰ M. L. Wójcik, „... dominus Kolhardus cancellarius...” Czy istniał urząd kanclerza na dworze Władysława, księcia opolskiego (1246–1281)?, „Sobótka” 54, 1999, s. 455–465; Idem, *Jeszcze o dokumencie Mieszka opolskiego z 1232 (1282?) roku. (Głos na marginesie sporu o początki Skoczowa)*, *Ibid.*, s. 519–528; Idem, *Uwagi w sprawie daty podziału ziemi raciborskiej po śmierci Władysława, księcia opolskiego (? 1281)*, w: *Światło najstarszych dokumentów jego synów, Mieszka i Przemysława*, „Studia i Materiały z Dziejów Śląska”, t. 24, 1999, s. 14–22; Idem, *Cztery dokumenty Bolesława I opolskiego dla cystersów henrykowskich z datą 17 XI 1301 roku. Problem autentyczności i okoliczności powstania*, w: *Memoriae amici et magistri. Studia historyczne poświęcone pamięci Profesora Waława Korty* (dalej cyt. *Memoriae amici et magistri*), pod red. M. Derwicha, W. Mrozowicza i R. Żerelika, Wrocław 2001, s. 155–167; Idem, *Tytułatura książąt legnicko — brzeskich do początku XV wieku*, w: *Silesia Numismatica. Ducatus Lignicensis et Bregensis. Liber primus: Materiały międzynarodowej konferencji naukowej w Muzeum Miedzi w Legnicy, 24–25 listopada 2000 r.*, pod red. B. Paszkiewicz, Legnica 2001, s. 27–39; Idem, *Appendix do najnowszych badań nad testamentem Mieszka II Otylego, księcia opolsko-raciborskiego*, w: „Wiek Stare i Nowe”, t. 4, red. I. Panic, M. W. Wanatowicz, Katowice 2005, s. 57–73; Idem, „Quoniam ea, que memoria recidit, littera tenet”. *Dokumenty Kazimierza opolskiego, czyli o stosunku władcy do biurokracji*, w: *Jak powstawało Opole? Miasto i jego księżęta*, pod red. A. Pobóg-Lenartowicz, Opole 2006, s. 61–79; Idem, *Dyplomatyka księstwa opolskiego w XIII wieku*, w: „Średniowiecze Polskie i Powszechne”, red. I. Panic, J. Sperka, t. 4, Katowice 2007, s. 101–114.

¹³¹ T. Jurek, *Formuła komisyjna w czternastowiecznej kancelarii świdnickiej*, *St. Źródł.* 43, 2005, s. 1–18.

¹³² Idem, *Język średniowiecznych dokumentów śląskich*, *Kwart. Hist.* 111, 2004, z. 4, s. 29–45.

Romana Stelmacha¹³³, Annę Pobóg–Lenartowicz¹³⁴, Iwonę Pietrzyk¹³⁵, Dagmarę Adamską–Heś¹³⁶, Magdalenę Kokocińską¹³⁷, Idziego Panica¹³⁸ i Grzegorza Chromika¹³⁹.

Po ponad dwudziestu latach od ukazania się rozprawy Ewy Suchodolskiej¹⁴⁰, ukazała się kolejna praca poświęcona kancelariom mazowieckim w latach 1341–1381, przygotowanej przez Janusza Grabowskiego¹⁴¹. Rozprawa ta, (choć stanowi kontynuację studiów Suchodolskiej) została świadomie ograniczona wyłącznie do kancelarii książęcych. Pozwoliło to autorowi przeprowadzić szczegółowe badania formularza i pisma każdego dokumentu i porównać je również ze współczesnym duktem i dyktatem stosowanym w kancelariach i skryptoriach kościelnych na Mazowszu, jak również używanym w kancelarii królewskiej (Kazimierza Wielkiego) i czeskiej (Jana Luksemburskiego). Oprócz wspomnianej monografii, autor niniejszego artykułu opublikował w ostatnim czasie mniejsze prace poświęcone m.in.: intelektualistom w kancelariach książęcych w XIV i I połowy XV w.¹⁴², najstarszym dyplomom książąt mazowieckich dla Szreńska (wraz z ich publikacją)¹⁴³, tytulaturze ruskiej i kujawskiej księcia płockiego Siemowita IV¹⁴⁴. Grabowski zamieścił również artykuł przedstawiający aktualny stan badań i perspektywy badawcze w zakresie dyplomatyki mazowieckiej¹⁴⁵ oraz omówił najciekawsze dokumenty ze zbiorów dra Tomasza Niewodniczańskiego w Bitburgu (Niemcy)¹⁴⁶. W 1997 r. Grażyna Klimecka opublikowała tzw. *Formularz ciechanowski* ze zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie (sygn. BOZ 61), zawierający m.in. czterdzieści cztery wzorów listów i dokumentów z początku XV w., w tym dziewięć księcia mazowieckiego Siemowita IV¹⁴⁷. Wspomniana praca omawia także zagadnienia dotyczące roli ksiąg formularzowych w polskiej praktyce kancelaryjnej i dydaktyce w wiekach średnich. Jeżeli chodzi o inne opracowania

¹³³ R. Stelmach, *Najstarsze dokumenty książąt opolskich zachowane w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, w: *Sacra silentii provincia*, s. 163–169; Idem, *O celowości i metodach fałszowania źródeł dyplomatycznych w średniowiecznym Śląsku*, w: *Ad fontes. O naturze źródła historycznego*, (dalej cyt. *Ad fontes*) pod red. S. Rosika i P. Wiszewskiego, Wrocław 2004, s. 375–384.

¹³⁴ A. Pobóg–Lenartowicz, *W sprawie autentyczności dokumentu księcia Henryka III dla klasztoru kanoników regularnych NMP na Piasku we Wrocławiu z 25 VII 1256 roku*, w: *Memoriae amici et magistri*, s. 145–154.

¹³⁵ I. Pietrzyk, *Udział osób duchownych w pracach kancelarii książąt opolskich (Bolesław I, Bolesław III)*, w: *Tysiącletnie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej*, red. A. Barciak, Katowice 2000, s. 105–108; Eadem, *Uwagi o formularzu XIII–wiecznych dokumentów książąt opolskich*, w: *Piśmiennictwo Czech i Polski w średniowieczu i we wczesnej epoce nowożytnej*, red. A. Barciak i W. Iwańczak, Katowice 2006, s. 161–178.

¹³⁶ D. Adamska–Heś, *Personel kancelaryjny księżnej Agnieszki świdnicko–jaworskiej w latach 1368–1392*, „Sobótka” 55, 2000, nr 3, s. 433–442.

¹³⁷ M. Kokocińska, *Kancelaria Bolka I księcia jaworsko–świdnickiego*, „Szkice Legnickie”, t. 21, 2000, s. 21–42.

¹³⁸ I. Panic, *Badania nad listą świadków na dokumentach książąt opolskich w pierwszej połowie XIII w.*, „Sobótka” 55, 2000, nr 2, s. 267–282; Idem, *„Damus nobili Przechoni scultetiam in Zablocze”. Jeszcze w sprawie rzekomego dyplomu księcia opolskiego Mieszka Otyłego z 1232 r.*, w: *Drogą historii*, s. 253–270.

¹³⁹ G. Chromik, *Untersuchungen zur Graphematik der ältesten erhalten Urkunden der Teschener Kanceli (1388–1426)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr 1241: *Prace Językoznawcze*, z. 120, 2000, s. 7–35.

¹⁴⁰ E. Suchodolska, *Kancelarie na Mazowszu w latach 1248–1345. Ośrodki zarządzania i kultury*, Warszawa 1977; rec. M. Wilńska, *Kwat. Hist.* 86, 1970, s. 1038–1040; K. Bobowski, *St. Źródł.* 25, 1980, s. 234–235.

¹⁴¹ J. Grabowski, *Kancelarie i dokumenty książąt mazowieckich w latach 1341–1381. Ośrodki zarządzania i kultury*, Warszawa 1999; rec. i omówienia z tej pracy: R. Stelmach, „Sobótka” 55, 2000, nr 3, s. 465–466; M. L. Wójcik, *Rocz. Hist.* 66, 2000, s. 251–254; A. Supruniuk, „Questiones Maedi Aevi Novae”, vol. 5, 2000, s. 350; J. Piętka, *Kwart. Hist.* t. 108, 2001, nr 1, s. 97–102 oraz odpowiedź autora *Jeszcze w sprawie kancelarii książąt mazowieckich w latach 1341–1381. Replika na recenzję Jana Piętki*, *Kwart. Hist.* 110, 2003, s. 73–78; I. Hlaváček, *Z nových polských prací*, SAP 51, z. 1, s. 306–307; P. Chojnacki, *St. Źródł.*, t. 39, 2002, s. 184–184; E. Suchodolska, „Archeion” 104, 2002, s. 310–316.

¹⁴² Idem, *Intelektualiści w kancelarii książęcej na Mazowszu w XIV i pierwszej poł. XV w. Ze studiów nad elitą umysłową na ziemiach polskich*, w: *Genealogia. Stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym*, s. 211–231.

¹⁴³ Idem, *Najstarsze przywileje książąt mazowieckich dla Szreńska*, w: „Średniowiecze Polskie i Powszechnie”, t. 4, s. 117–135.

¹⁴⁴ Idem, *Tytulatura kujawska i ruska Siemowita IV, księcia mazowieckiego. Ze studiów nad intyulacją w średniowiecznych dokumentach w Polsce*, w: *Piśmiennictwo pragmatyczne*, s. 119–135.

¹⁴⁵ Idem, *Kancelarie książęce na Mazowszu (XIII–XVI w.). Stan badań i perspektywy badawcze*, w: *Belliculum diplomaticum II*, s. 153–170.

¹⁴⁶ Idem, *Imago Poloniae — przywileje królewskie, dyplomy cesarskie i bulle papieskie ze zbiorów dra Tomasza Niewodniczańskiego w Bitburgu*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne”, t. 5, red. A. Wałkówski, Piotrków Trybunalski 2003, s. 385–391.

¹⁴⁷ G. Klimecka, *Z historii tworzenia języka dokumentów polskiego wieków średnich. Formularz ciechanowski*, Warszawa 1997.

dotyczące dyplomatyki mazowieckiej to musimy wspomnieć, że ostatnio Suchodolska wydała drobne prace poświęcone, m.in. kancelarii książęcej w XIV i I połowie XV w.¹⁴⁸ oraz źródłom pisany do dziejów zamku warszawskiego w epoce Piastów mazowieckich¹⁴⁹. Natomiast poszczególne dokumenty i listy książęce zostały omówione i opublikowane, m.in. przez Jana Tęgowskiego¹⁵⁰, Bieniaka¹⁵¹, Kazimierza Pacuskiego¹⁵², Dariusza Sikorskiego¹⁵³, Gerarda Kucharskiego¹⁵⁴ i Sobiesława Szybrowskiego¹⁵⁵. Na koniec warto odnotować, że Jan Piętka dokonał krytycznej oceny dyplomów mazowieckich pochodzących z pierwszej połowy XIII w.¹⁵⁶

Przechodząc z kolei do omówienia średniowiecznej dyplomatyki książąt zachodniopomorskich w ostatnim dziesięcioleciu należy na pierwszym miejscu wymienić dwoje badaczy: Bobowskiego i Agnieszkę Gut. Pierwszy z autorów od wielu lat prowadzi szczegółowe studia nad kancelariami książęcymi z terenu Pomorza Zachodniego w okresie średniowiecza. W 1999 r. opublikował artykuł dotyczący zagadnień metodycznych z zakresu dyplomatyki zachodniopomorskiej¹⁵⁷ a ostatnio omówił zasady sigilizacji dokumentów w kancelarii książąt rugijskich (1193–1325)¹⁵⁸.

Gut natomiast wydała w 2002 r. monografię poświęconą formularzowi dokumentów książąt zachodniopomorskich do połowy XIV w.¹⁵⁹ Jest to w pewnym sensie kontynuacja pracy Bobowskiego, który swoje badania nad dokumentami i kancelariami książęcymi na Pomorzu Zachodnim doprowadził do końca XIII w.¹⁶⁰ Dysertacja Gut jest ważnym wkładem do badań dyplomatycznych w Polsce, gdyż do niedawna, studia nad poszczególnymi formułami dokumentu nie wzbudzały większego zainteresowania wśród naszych badaczy. Na kanwie rozprawy doktorskiej ukazały się również drobniejsze jej prace dotyczące omawianej problematyki¹⁶¹. W 2007 r. wspomniana badaczka opublikowała artykuł omawiający dotychczasowy stan badań nad średniowieczną dyplomatyką zachodnio-

¹⁴⁸ E. Suchodolska, *Funkcje i rola kancelarii na dworze książąt mazowieckich w XIV i I poł. XV wieku*, „Kronika Zamkowa”, nr 1–2/49/50, 2005, s. 7–28.

¹⁴⁹ Eadem, *Źródła pisane do dziejów zamku książąt mazowieckich w Warszawie*, Ibid., nr 1–2/53–54/2007, s. 187–208.

¹⁵⁰ J. Tęgowski, *Pokwitowanie posagu przez Katarzynę księżniczkę mazowiecką, żonę Michała Zygmuntowicza, z 1439 r.*, w: „Genealogia. Studia i materiały historyczne”, t. 12, 2000, s. 99–101; Idem, *Testament ostatniego Piasta mazowieckiego*, Przgl. Hist. 96, 2005, z. 1, s. 77–90; Idem, *Ślub Małgorzaty Siemowitówny z Henrykiem VIII księciem Brzegu. (Przyczynek źródłowy)*, St. Źródł. 45, 2007, s. 41–48.

¹⁵¹ J. Bieniak, *Przywilej Siemowita III dla Mieclawa z Miączyna*, w: *Polskie rycerstwo średniowieczne. Suplement*, Kraków 2005, s. 101–107.

¹⁵² K. Pacuski, *Dwa dokumenty książąt mazowieckich rzekomo z 1444*, w: *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Poznań 1997, s. 485–496.

¹⁵³ D. Sikorski, *Przywilej kruszwicki. Studium z wczesnych dziejów zakonu niemieckiego w Prusach*, Warszawa 2001.

¹⁵⁴ G. Kucharski, *Przywilej kruszwicki Konrada mazowieckiego dla zakonu krzyżackiego z 1230 roku*, Zap. Hist. 65, 2000, z. 3–4, s. 7–42.

¹⁵⁵ S. Szybrowski, *Dokument księcia mazowieckiego Janusza I dla pretora z Brześci z 9 VI 1401 roku*, w: *Komturzy, rajcy, żupani*, pod red. B. Śliwińskiego, Malbork 2005, s. 497–506.

¹⁵⁶ J. Piętka, *Falszywe, niepewne i podejrzone dokumenty mazowieckie z pierwszej połowy XIII w.*, Przgl. Hist. 87, 1997, z. 2, s. 289–315.

¹⁵⁷ K. Bobowski, *Synteza średniowiecznej dyplomatyki zachodniopomorskiej — próba sformułowania wzorca metodycznego*, w: *E scientia et amicitia. Studia poświęcone profesorowi Edwardowi Potkowskiemu w sześćdziesięciopięciolate urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, Warszawa — Pułtusk 1999, s. 49–53.

¹⁵⁸ K. Bobowski, *Zasady sigilizacji dokumentów w kancelarii książąt rugijskich (1193–1325)*, w: *Między Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa Profesora Krystyna Matwijowskiego*, pod red. B. Roka i J. Maronia, Toruń 2006, s. 327–331.

¹⁵⁹ A. Gut, *Formularz dokumentów książąt zachodniopomorskich do połowy XIV w.*, Szczecin 2002; zob. rec. A. Wałkówska, St. Źródł. 41, 2003, s. 149–152; T. Jurek, Rocz. Hist. 70, 2004, s. 229–232; R. Chojnacki, Przgl. Hist. 95, 2004, z. 2, s. 266–268.

¹⁶⁰ K. Bobowski, *Autentyczność oraz problem datacji dokumentów zachodniopomorskich do końca XIII w.*, w: *Acta Universitatis Wratislaviensis, Historia L*, Wrocław 1985; Idem, *Dokumenty i kancelarie książęce na Pomorzu Zachodnim do końca XIII w.*, Wrocław 1988.

¹⁶¹ A. Gut, *Personel kancelarii książąt pomorskich do połowy XIV w.*, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 14, 1999, nr 1, s. 73–102; Eadem, *W kwestii kanclerstwa w księstwie szczecińskim do połowy XIV w.*, „Szczecińskie Studia Historyczne”, nr 12, 1999, s. 43–52; Eadem, *Kolejność świadków rycerskich w testacjach dokumentów książąt zachodniopomorskich do połowy XIV w.*, w: St. Źródł. 39, 2001, s. 29–35; Eadem, *Kanzlei oder Hofkapelle? Einige Bemerkungen zum mittelalterlichen pomerschen Urkundenwesen*, „Baltische Studien”, NF, t. 87, 2001.

pomorską¹⁶². Gut, oprócz prowadzonych badań nad dokumentami książąt zachodniopomorskich¹⁶³, zajęła się również funkcjonowaniem urzędu kanclerskiego za panowania księcia wschodniopomorskiego Mściwoja II¹⁶⁴. Z innych autorów podejmujących studia nad dokumentami książąt pomorskich trzeba wymienić również Szwedę¹⁶⁵.

W ostatnim czasie można zaobserwować ponowny wzrost zainteresowania polskich badaczy osobą Kazimierza IV (Kaźka), księcia słupskiego, ukochanego wnuka Kazimierza Wielkiego. Cieszy, że obecne badania koncentrują się nie tylko na zagadnieniach politycznych i genealogicznych, ale w coraz większym stopniu podejmują problematykę z zakresu dyplomatyki i prozopografii. W minionej dekadzie na uwagę zasługują publikacje Joachima Zdrenki oraz Dariusza Karczewskiego. Pierwszy z autorów zamieścił szczegółowy przegląd dokumentów wystawionych przez księcia Kazimierza IV¹⁶⁶. Natomiast Karczewski omówił krytycznie publikacje Zdrenki oraz wydał i skomentował zachowane dokumenty wspomnianego księcia z lat 1371–1376¹⁶⁷.

W Instytucie Historii i Archiwistyki UMK w Toruniu trwają prace nad *Kodeksem dyplomatycznym Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej*. Dlatego nie dziwi fakt, że ukazały się publikacje pióra Pakulskiego poświęcone przywilejowi księcia łęczyckiego, kujawskiego i dobrzyńskiego Kazimierza dla Piotrka Świętosławica z 10 marca 1252 r.¹⁶⁸ oraz dokumentom i kancelarii księcia dobrzyńsko-łęczyckiego Władysława Garbatego z lat 1322–1351¹⁶⁹. Ta ostatnia praca jest niejako kontynuacją dotychczasowych badań Stelli Marii Szacherskiej, która przed wielu laty w znakomitym studium przedstawiła działalność kancelarii ojca Władysława — księcia dobrzyńskiego Siemowita¹⁷⁰. Jeżeli chodzi o dokumenty książąt kujawskich to w omawianym okresie na uwagę zasługują również artykuły Bieniaka (o rzekomym dokumencie Kazimierza Konradowica z 1252 r.)¹⁷¹ oraz Gerarda Kucharskiego o spornej w literaturze (polskiej i niemieckiej) kwestii autentyczności przywileju Kazimierza Konradowica dla zakonu krzyżackiego z 6 I 1233 r.¹⁷² Kucharski, po przeprowadzonej gruntownie analizie dyplomatycznej i paleograficznej, opowiedział się za jego autentycznością. Zdaniem tego autora przywilej, w którym książę zatwierdza zakonowi krzyżackiemu nadanie ziemi chełmińskiej przez swego ojca Konrada Mazowieckiego, faktycznie nosi datę 6 stycznia 1233 r., jednak został wystawiony dopiero 4 sierpnia 1257 r. na zjeździe we Włocławku, gdzie doszło do ugody księcia w sprawach spornych z Krzyżakami i zatwierdzenia m.in. dokumentu z 6 stycznia 1233 r. Kucharski omówił

¹⁶² Eadem, *Stan badań nad średniowieczną dyplomatyką książąt zachodniopomorskich*, w: *Belliculum diplomaticum II*, s. 181–189.

¹⁶³ Eadem, *Formuła pertynencyjna dokumentów książąt zachodniopomorskich w XII i XIII wieku*, w: *Formuła*, s. 83–98; Eadem, *„Protonotarius” i „cancelarius” książąt zachodniopomorskich w XIII i XIV wieku*, w: *Tekst źródła*, s. 219–226.

¹⁶⁴ Eadem, *Urząd kanclerza za panowania księcia wschodniopomorskiego Mściwoja II (1266–1294)*, *St. Źródł.* 43, 2005, s. 53–60.

¹⁶⁵ A. Szweða, *Dokumenty księcia Mściwoja II dla klasztoru w Swornegaciach z 1275 r.*, „Zeszyty Chojnickie”, 2005, nr 20, s. 105–115.

¹⁶⁶ J. Zdrenka, *Dokumenty Kazimierza IV, księcia słupskiego, pana Dobrzyńa i Bydgoszczy (1351–1377)*, „Studia Bałtyckie”, t. 1, Koszalin 1996, s. 109–117; Idem, *Dokument Kazimierza IV księcia słupskiego dla Ścibora Ściborowica z 1371 r.*, w: *Krzyżowcy, kronikarze, dyplomaci*, pod red. B. Śliwińskiego, Gdańsk–Koszalin 1997, s. 329–335, zob. rec. z tej publikacji S. Szybkowskiego, *Ścibor Ściborowic — kujawianin czy pomorzanin? Przyczynek do badań nad związkami szlachty pomorskiej z Kujawami i ziemią dobrzyńską w okresie panowania księcia Kazimierza Bogustawica (Kaźka)*, *Zap. Hist.* 67, 2002, z. 3–4, s. 203–216.

¹⁶⁷ D. Karczewski, *Kujawskie dokumenty księcia słupskiego Kazimierza IV (Kaźka) z lat 1371–1376*, cz. I, *Zap. Hist.* 67, 2002, z. 1, s. 111–123; cz. II, *Ibid.*, z. 2, s. 105–116.

¹⁶⁸ J. Pakulski, *Przywilej księcia łęczyckiego, kujawskiego i dobrzyńskiego Kazimierza dla Piotrka Świętosławica z 10 marca 1252 roku*, w: *Scriptura custos memoriae*, s. 291–301.

¹⁶⁹ Idem, *Ze studiów nad dokumentami i kancelarią księcia dobrzyńsko-łęczyckiego Władysława Garbatego*, w: *Drogą historii*, s. 253–270.

¹⁷⁰ S. M. Szacherska, *Kancelaria Siemowita dobrzyńskiego*, *St. Źródł.* 11, 1966, s. 79–110.

¹⁷¹ J. Bieniak, *Jeszcze jeden cenny falsyfikat (rzekomy dokument księcia kujawskiego Kazimierza dla archidiacona dobrzyńskiego z 1252 r.)*, *Prusy — Polska — Europa. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowoczesnych. Prace ofiarowane Profesorowi Zenonowi Hubertowi Nowakowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, pod red. A. Radziwińskiego i J. Tandeckiego, Toruń 1999, s. 174–185.

¹⁷² G. Kucharski, *Dokument księcia Kazimierza Konradowica dla zakonu krzyżackiego z 6 I 1233 r.*, w: *Kopijnicy, szyprowie, tenariusze*, pod red. B. Śliwińskiego, Gdańsk 2002, s. 291–314.

również w obszernym artykule, nadania Kazimierza Konradowica na rzecz kościoła w Małopolsce, głównie dokumenty dla klasztoru cystersów w Sulejowie¹⁷³. Ukazały się również publikacje z zakresu dyplomatyki książąt wielkopolskich i małopolskich. Spośród tych opracowań na szczególną uwagę zasługuje artykuł Jurka poświęcony dokumentom fundacyjnym opactwa cystersów w wielkopolskim Łądzie¹⁷⁴. Autor po szczegółowej analizie autentyczności dokumentów fundacyjnych wystawionych przez Mieszka III, dokonał rewizji dotychczasowych poglądów na ten temat oraz zbadał okoliczności fundacji oraz problematykę powiązań klasztoru łądeckiego z macierzystymi domami w Łeknie i Altenburgu.

W omawianym okresie ukazały się również m.in. artykuły Piotra Stróżyka (poświęcony dokumentom Władysława Odonica z 1237 r. dla zakonu joannitów)¹⁷⁵, Krzysztofa Benyskiewicza (na temat dokumentów fundacyjnych Władysława Laskonogiego dla klasztorze cystersów w Obrze)¹⁷⁶, Hanny Zaremskiej (o statucie Bolesława Pobożnego dla Żydów)¹⁷⁷ oraz Karczewskiego, który wydał nieznaną dokument księżnej krakowskiej Grzymisławy z 1228 r.¹⁷⁸.

Jeżeli idzie o kancelarie książąt litewskich to zajmowali się nią w Polsce m.in.: Szybkowski¹⁷⁹, Tęgowski¹⁸⁰, Rafał Jaworski¹⁸¹ i Jan Tyszkiewicz¹⁸². Opublikowano również korespondencję o charakterze prywatnym i półprywatnym prowadzoną między hospodarem a najwyższymi dygnitarzami litewskimi, będącą w całości produkcją kancelarii wielkksiążęcej¹⁸³.

Dla badań nad kancelarią monarszą i książęcą ważne znaczenie mają publikowane itineraria władców. W ostatnich czasie ukazało się kilku wartościowych opracowań pióra m.in.: Gašiorowskiego¹⁸⁴, Rutkowskiej¹⁸⁵, Pakulskiego¹⁸⁶, Tęgowskiego¹⁸⁷, Węcowskiego¹⁸⁸ i Piotra Plisieckiego

¹⁷³ G. Kucharski, *Nadania księcia Kazimierza Kujawskiego na rzecz kościoła w Małopolsce*, NP 98, 2002, s. 197–257.

¹⁷⁴ T. Jurek, *Dokumenty fundacyjne opactwa w Łądzie*, Roczn. Hist. 66, 2000, s. 7–52 (Aneks zawiera publikacje 4 dokumentów dla Łądu z lat 1145–1261).

¹⁷⁵ P. Stróżyk, *Dokumenty Władysława Odonica dla zakonu Joannitów z 23 maja 1237 roku*, Roczn. Hist. 71, 2005, s. 137–154.

¹⁷⁶ K. Benyskiewicz, *Władysław Laskonogi wystawcą dokumentów fundacyjnych klasztoru cystersów w Obrze*, St. Źródł. 42, 2004, s. 65–78.

¹⁷⁷ H. Zaremska, *Statut Bolesława Pobożnego dla Żydów. Uwagi w sprawie genezy*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 64, 2004, s. 107–132; zob. również Z. Kowalska, *Die grosspolnischen und schlesischen Judenschutzbriefe des 13. Jahrhunderts im Verhältnis zu den Privilegien Kaiser Friedrichs. II (1238) und Herzog Friedrichs. II. von Österreich (1244). Filiation der Dokumente und inhaltliche Analyse*, „Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung” XLVII, 1998, s. 1–20.

¹⁷⁸ D. Karczewski, *Nieznany dokument księżnej krakowskiej Grzymisławy z roku 1228. Przyczynek do najdawniejszego uposażenia klasztoru Cystersów w Henrykowie*, w: *Venerabiles*, s. 89–99.

¹⁷⁹ S. Szybkowski, *Polish Staff as a Social Group in the Chancery of Grand Duke Witold*, „Qaestiones Maedi Aevi Novae”, vol. 3, 1998, s. 75–94; Idem, *Dokument wielkiego księcia litewskiego Witolda dla Stanisława Milewskiego z 23 XII 1429 r.*, w: *Książęta, urzędnicy, złoczyńcy*, pod red. B. Śliwińskiego, Gdańsk 1999, s. 299–301; Idem, *Dokument wielkiego księcia Witolda dla młynarza łuckiego Piotra Luby z 31 I 1429 r.*, w: *Kopijnicy, szyprowie, tenurariusze*, s. 345–355; Idem, *Kancelaria wielkiego księcia Witolda w dobie wielkich konfliktów z zakonem krzyżackim w latach 1409–1422. Organizacja, zadania, personel*, w: *Kancelaria wielkich mistrzów i polska kancelaria*, s. 299–316.

¹⁸⁰ J. Tęgowski, *Dokumenty Koriatowiczów władców Podola w XIV wieku. Tendencje kulturowe Podola za Koriatowiczów*, w: *Tekst źródła*, s. 227–237.

¹⁸¹ R. Jaworski, *Kancelaria litewska XIV–XVI wieku. Stan i specyfika badań. Postulaty badawcze*, w: *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych I*, s. 89–104; Idem, *Z najdawniejszych nadań do dziejów domeny Radziwiłłowskiej*, St. Źródł. 39, 2001, s. 101–104.

¹⁸² J. Tyszkiewicz, *Karaimi litewscy w czasach Witolda i sprawa przywileju datowanego rokiem 1388*, St. Źródł. 36, 1997, s. 45–62.

¹⁸³ *Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów*, oprac., wstęp i komentarz I. Kaniowska, Kraków 1999 (zob. rec. z tej pracy M. Janicki, R. Jaworski, *Nad nową edycją listów króla Zygmunta Augusta*, Przegl. Hist. 90, 1999, z. 3, s. 347–364); R. Jaworski, *Nieznana korespondencja króla Zygmunta Augusta z Mikołajem Radziwiłłem Rudym i Ostafim Wołłowiczem z lat 1550–1571 ze zbiorów Biblioteki Czartoryskich*, St. Źródł. 41, 2003, s. 91–108.

¹⁸⁴ A. Gašiorowski, *Itinerarium króla Kazimierza Wielkiego. Materiały 1333–1370*, Roczn. Hist. 64, 1998, s. 175–208.

¹⁸⁵ G. Rutkowska, *Itineraria żon króla Władysława Jagiełły*, Ibidem, s. 59–103.

¹⁸⁶ J. Pakulski, *Itinerarium książęco-królewskie Przemysła II*, St. Źródł. 39, 2001, s. 69–94; rec. A. Swieżawski, Ibidem 44, 2006, s. 127–138.

¹⁸⁷ J. Tęgowski, *Kilka uzupełnień do itinerarium króla Władysława Jagiełły*, Ibid. 41, 2003, s. 77–85, Idem, *Uzupełnienia i uwagi do itinerarium Witolda Kiejstutowicza*, Ibid. 44, 2006, s. 67–76.

¹⁸⁸ P. Węcowski, *Polskie itineraria średniowieczne i nowożytne. Przegląd badań i perspektywy badawcze*, Ibid. 37, 2001, s. 13–48; Idem, *Itineraria Jagiellonów*, Ibid., s. 153–164 (rec. z opracowań poświęconych itinerarium Kazimierza Jagiellończyka i Aleksandra Jagiellończyka).

go¹⁸⁹. Zwłaszcza pierwszy z autorów położył duże zasługi w badaniach nad itinerariami władców polskich w XIV–XVI w.¹⁹⁰

Na dorobek polskiej dyplomatyki z okresu ostatnich dziesięciu lat składają się również liczne opracowania dotyczące dokumentów i kancelarii państwa zakonu krzyżackiego w Prusach. Zanim przejdziemy do szczegółowego omówienia tej problematyki należy wspomnieć, że w Polsce prowadzone są także prace nad kancelarią kawalerów mieczowych. Choć zakon ten istniał tylko 30 lat (1220–1237), to jednak udało mu się stworzyć własne państwo obejmujące znaczny obszar Inflant¹⁹¹. Spuścizną zachowaną po kancelarii zakonu kawalerów mieczowych od pewnego czasu zajmuje się Maja Gąssowska. Autorka ta opublikowała ostatnio obszerny artykuł poświęcony kancelarii kawalerów mieczowych¹⁹². Cenny jest zwłaszcza aneks do tej publikacji, zawierający 31 regestów dokumentów oraz tabelę przedstawiającą rekonstrukcję archiwum zakonnego, które dziś znajduje się w Szwecji.

Powracając natomiast do kancelarii zakonu krzyżackiego w Prusach należy stwierdzić, że dzieje tego urzędu nie zostały dotąd dostatecznie zbadane. Jednak w ostatnim czasie można zaobserwować, po dłuższej przerwie, wzrost zainteresowania dyplomatyką krzyżacką; ukazały się nowe publikacje i katalogi z wystaw poświęconych kancelarii wielkich mistrzów w Malborku. Duży wpływ na pobudzenie badań dyplomatycznych w tej dziedzinie ma Muzeum Zamkowe w Malborku. Za sprawą tej instytucji oraz jej dyrektora Janusza Trupindy, zorganizowano dwie międzynarodowe konferencje naukowe oraz wystawy obrazujące dzieje Zakonu, w tym również kancelarii wielkich mistrzów w Malborku. Pierwszej wystawie z 2001 r. towarzyszył katalog opracowany przez Trupinę¹⁹³. Wydawnictwo to składa się z dwóch części; pierwsza przedstawia zarys dziejów kancelarii wielkich mistrzów w Malborku do 1410; druga prezentuje zgromadzone na wystawie dokumenty i listy krzyżackie oraz księgi rękopiśmienne. Przedstawiony w pierwszej części zarys dyplomatyki i sfragistyki krzyżackiej zasługuje na duże uznanie, gdyż został oparty również na najnowszych opracowaniach niemieckich badaczy zajmujących się dziejami Zakonu m.in.: Barnharta Jähniga, Mario Glauerta i Klaus Neitmanna. W 2001 r. w Malborku odbyła się wspomniana międzynarodowa konferencja naukowa, której pokłosiem była w roku następnym publikacja poświęcona stanowi badań i perspektywom badawczym nad kancelariami krzyżackimi. W zbiorze tym znalazły się m.in. studia: Antoniego R. Chodyńskiego¹⁹⁴, Maksymiliana Grzegorza¹⁹⁵ i Trupindy¹⁹⁶ na temat genezy, lokalizacji i organizacji kancelarii i archiwum wielkiego mistrza. Z innych opracowań należy wymienić m.in. artykuły pióra Romana Czai (o księgach wielkich szafarzy Zakonu)¹⁹⁷, Glauerta (na temat produkcji kancelaryjnej w Malborku)¹⁹⁸, Jähniga (omawiający urząd kapelana wielkiego mistrza)¹⁹⁹ czy Grabowskiego (dotyczący zachowanych dokumentów w AGAD w Warszawie na temat stosunków

¹⁸⁹ P. Plisiecki, *Itinerarium króla Władysława Łokietka (1320–1333)*, Roczn. Hum. 46, 1998, s. 33–115; zob. cenną recenzję z opracowania: A. Marzec, *Podróże i system rządów króla Władysława Łokietka*, Roczn. Hist. 65, 1999, s. 225–232.

¹⁹⁰ A. Gąsiorowski, *Itinerarium Władysława Jagiełły*, Poznań 1972; Idem, *Itineraria dwu ostatnich Jagiellonów*, St. Hist. 16, 1973, s. 249–275.

¹⁹¹ Po klęsce pod Szawłami papież Grzegorz IX dokonał połączenia resztek zakonu kawalerów mieczowych z zakonem krzyżackim.

¹⁹² M. Gąssowska, *Kancelaria zakonu kawalerów mieczowych*, w: *Kancelarie krzyżackie*, s. 45–87.

¹⁹³ *Kancelaria wielkich mistrzów w Malborku, Katalog wystawy 15 czerwca–17 sierpnia 2001*, oprac. J. Trupinda, Malbork 2001; rec. J. Grabowski, „Archeion” 105, 2003, s. 270–272.

¹⁹⁴ A. R., Chodyński, *Malborska Turris Chartularia. Rozważania o genezie kancelarii krzyżackiej*, w: *Kancelarie krzyżackie*, Ibid., s. 25–33.

¹⁹⁵ M. Grzegorz, *Kancelaria wielkich mistrzów — aspekty jej organizacji i działalności*, Ibid., s. 119–130.

¹⁹⁶ J. Trupinda, *O pomieszczeniach kancelarii i archiwum wielkiego mistrza w Malborku na podstawie źródeł pisanych w XIV i XV wieku*, Ibid., s. 255–272.

¹⁹⁷ R. Czaja, *Księgi wielkich mistrzów zakonu krzyżackiego w Prusach*, Ibid., s. 35–41.

¹⁹⁸ M. Glauert, *Schreiben auf der Marienburg. Anmerkungen zur Nichturkundlichen Schriftlichkeit in der Zentralen Kanzlei des Deutschen Ordens im 14. Jahrhundert*, Ibid., s. 89–105. Zob. również dysertację tego autora poświęconą dyplomatyce krzyżackiej pt. *Die Handfesten des preussischen Oberlandes bis 1410 und ihre Aussteller. Diplomatische und prosopographische Untersuchungen zur Kanzleigeschichte des Deutsches Ordens in Preussen*, Köln–Weimar–Wien 1995.

¹⁹⁹ B. Jahnig, *Hochmeisterkaplan und Hochmeisterkanzler — die Leiter der Hochmeisterkanzlei in Marienburg 1309–1457*, Ibid., s. 149–164.

Polski z zakonem krzyżackim)²⁰⁰. Interesujący jest również artykuł Piotra Olińskiego poświęcony motywom fundacji klasztorów przez zakon krzyżacki w Prusach w świetle dokumentów (ze szczególnym uwzględnieniem dokumentów fundacyjnych żeńskiego klasztoru augustianów–eremitów w Chojnicach)²⁰¹. Cenne są zwłaszcza uwagi autora poświęcone formularzowi dokumentu fundacyjnego wielkich mistrzów. W trzy lata po pierwszej konferencji, odbyło się w Muzeum Zamkowym w Malborku kolejne międzynarodowe spotkanie uczonych poświęcone kancelarii wielkich mistrzów i polskiej kancelarii królewskiej w XV w. Także z tego sympozjum ukazała się oddzielna publikacja zawierająca m.in. artykuły Grzegorza (na temat genezy i znaczenia księgi wpisów w kancelarii wielkiego mistrza i polskiej kancelarii królewskiej)²⁰²; Neitmanna (o dokumentach wielkich mistrzów Ludwika von Erlichshausena i Henryka Reuða von Plauena)²⁰³; Kucharskiego (o praktykach kancelaryjnych w zakresie układów międzypaństwowych Polski i zakonu krzyżackiego w Prusach na przykładzie traktatu brzeskiego z 1435 r.)²⁰⁴; Hlaváčka (dotyczący zakonu krzyżackiego i króla Wacława IV Luksemburskiego w świetle korespondencji)²⁰⁵; Jähniga (o działalności dyplomatycznej kapelana wielkiego mistrza Andreeasa Santberga)²⁰⁶ oraz Sławomira Józwiaka na temat korespondencji urzędników krzyżackich o charakterze wywiadowczym w okresie Wielkiej Wojny 1409–1411²⁰⁷. Z innych badaczy zajmujących się dyplomatyką krzyżacką należy wymienić Tandeckiego, autora opracowania na temat kancelarii w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach²⁰⁸. Ten doskonały znawcy źródeł do dziejów zakonu krzyżackiego omówił najnowsze publikacje z zakresu dyplomatyki krzyżackiej oraz dokonał analizy formularza dokumentów krzyżackich. W tym miejscu należy również odnotować artykuł Tomasza Jasińskiego poświęcony analizie złotej bulli Fryderyka II dla zakonu krzyżackiego 1226 r. [1235]²⁰⁹. Jest to nieznacznie przeredagowana wersja artykułu w języku polskim²¹⁰. Wartościowe są również prace innych polskich autorów zawierające omówienie dokumentów oraz innych źródeł do dziejów stosunków polsko–krzyżackich, m.in. Sikorskiego (na temat przywileju „kruszwickiego” dla Zakonu)²¹¹; Marka Radocha (o jedynej zachowanej księdze podskarbiego malborskiego)²¹², Józefa Śliwińskiego (poświęcony relacjom Zakonu z cystersami z Oliwy

²⁰⁰ J. Grabowski, *Źródła do dziejów stosunków Polski z zakonem krzyżackim w Prusach w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, Ibid., s. 107–118. Autor ten wydał również publikację pt. *Z dziejów stosunków Polski z zakonem krzyżackim w Prusach (XIII–XVI wiek)*, Warszawa 2006, w której znalazły się regesty najważniejszych dokumentów (wraz z ich reprodukcjami) do dziejów stosunków polsko–krzyżackich z zasobu AGAD.

²⁰¹ P. Oliński, *Motywy fundacji klasztorów przez zakon krzyżacki w Prusach w świetle dokumentów fundacyjnych (ze szczególnym uwzględnieniem dokumentów fundacyjnych żeńskiego klasztoru augustianów–eremitów w Chojnicach)*, w: *Kancelarie krzyżackie*, s. 191–207.

²⁰² M. Grzegorz, *Geneza i znaczenie księgi wpisów w kancelariach wielkiego mistrza i polskiej królewskiej*, w: *Kancelaria wielkich mistrzów i polska kancelaria*, s. 85–93.

²⁰³ K. Neitmann, *Die Handfesten der Hochmeister Ludwig von Erlichshausen und Heinrich Reuß von Plauen (1450–1470)*, Ibid., s. 211–248.

²⁰⁴ G. Kucharski, *Praktyka kancelaryjna w zakresie układów międzypaństwowych Polski i Zakonu Krzyżackiego w Prusach na przykładzie traktatu brzeskiego z 1435 r.*, Ibid., s. 159–176.

²⁰⁵ I. Hlaváček, *Das Alltägliche in den Beziehungen des Deutschen Ordens mit den Luxemburgern, besonders mit Wenzel IV., sowie mit der Böhmischen Krone um das Jahr 1400 den „Ordensfolianten” nach*, Ibid., s. 95–126.

²⁰⁶ B. Jähnig, *Die diplomatische Tätigkeit des Hochmeisterkaplans Andreas Santberg*, Ibid., s. 127–143.

²⁰⁷ S. Józwiak, *Informacje o charakterze wywiadowczym w korespondencji urzędników krzyżackich w okresie Wielkiej Wojny (1409–1411)*, Ibid., s. 145–156; zob. również cenną pracę tego autora pt. *Wywiad i kontrwywiad w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, Malbork 2004, opartą m.in. na zachowanej korespondencji urzędników administracji terytorialnej wyższego i niższego szczebla, kierowaną do najwyższych władz Zakonu, obecnie przechowywaną w GStAPK w Berlinie–Dahlem, rec. J. Grabowski, *Potęga służb specjalnych. Rola wywiadu i kontrwywiadu państwa krzyżackiego w Prusach*, Zap. Hist. 67, 2007, z. 2–3, s. 185–193.

²⁰⁸ J. Tandecki, *Kancelaria krzyżacka w państwie zakonnym w Prusach*, w: *Belliculum diplomaticum II*, s. 75–86.

²⁰⁹ T. Jasiński, *The Golden Bull allegedly Issued in 1226 by Friedrich II for the Theutonic Order form 1226*, „Quaestiones Mediae Aevi Novae” (dalej cyt. Quaestiones) 3, 1998, s. 221–244.

²¹⁰ Zob. Idem, *Złota bulla Fryderyka II dla Zakonu krzyżackiego rzekomo z 1226 r.*, Roczn. Hist. 60, 1994.

²¹¹ D. Sikorski, *Przywilej kruszwicki. Studium z wczesnych dziejów zakonu niemieckiego w Prusach*, Warszawa 2001; zob. również T. Jasiński, *Uwagi o autentyczności przywileju kruszwickiego z czerwca 1230*, w: *Personae — Colligationes — Facta. Prace dedykowane profesorowi Kazimierzowi Jasińskiemu*, Toruń 1991, s. 226–23.

²¹² M. Radoch, *Księga podskarbiego malborskiego jako źródło do poznania kontaktów Polski z zakonem krzyżackim*, w: *Tekst źródła*, s. 287–318.

i Pelplina)²¹³ i Nowaka, (który dokonał analizy dyplomatycznej oraz zamieścił regesty zachowanych dokumentów pokoju w Raciążku (1404)²¹⁴ i II pokoju toruńskiego (1466 r.)²¹⁵. Warto również w tym miejscu wymienić wartościowy artykuł Ewy Syski omawiający materiały źródłowe do dziejów Nowej Marchii z okresu panowania Askańczyków i Witelsbachów (do 1373 r.)²¹⁶.

Nie tylko dokumenty władców były przedmiotem szczegółowych badań dyplomatycznych, gdyż w ostatnim dziesięcioleciu dużym zainteresowaniem cieszyła się działalność kancelarii grodzkich i ziemskich na terenie Rzeczypospolitej. Wśród badaczy zajmujących się tą problematyką na szczególną uwagę zasługują dokonania Janusza Łosowskiego z UMCS w Lublinie. Autor ten opublikował w 2004 r. gruntowaną rozprawę poświęconą funkcjonowaniu kancelarii grodzkiej chełmskiej od XV do XVIII w.²¹⁷ Dzięki wzbogaconemu kwestionariuszowi pytań, uwzględniającemu problematykę nowoczesnie pojmowanej dyplomatyki, a także archiwistyki i historii ustroju, autorowi udało się przedstawić w sposób nowatorski organizację, funkcjonowanie i rolę kancelarii w różnych dziedzinach życia dawnej Rzeczypospolitej. Warto również dodać, że jest to pierwsza w literaturze polskiej monografia, analizująca działalność kancelarii grodzkiej od jej początku aż do momentu likwidacji w 1772 r. Na marginesie omawianej rozprawy ukazały się drobniejsze opracowania Łosowskiego z zakresu szeroko pojętej problematyki kancelarii grodzkich²¹⁸. W UMCS powstały również inne prace dotyczące kancelarii grodzkich. Jop opublikował dysertację na temat środowiska urzędników kancelaryjnych trzech grodów: lubelskiego, chełmskiego i krasnostawskiego²¹⁹ oraz wydał rejestr dochodów i wydatków kancelarii grodzkiej lubelskiej z lat 1689–1691²²⁰. Z innych autorów, którzy zajmowali się w ostatnim okresie spuścizną po działalności sądów ziemskich i grodzkich należy wymienić monografię Bieniaka poświęconą najstarszym kujawskim księgom ziemskim²²¹. Autorowi, wybitnemu badaczowi genealogii rycerskiej, udało się odtworzyć układ kart najstarszych ksiąg ziemskich kujawskich z lat 1397–1408, przechowywanych w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Badania nad księgami ziemskimi i grodzkimi z terenu Kujaw w okresie średniowiecza, prowadził również Szybkowski z Uniwersytetu Gdańskiego. Wartościowe jest jego opracowanie dotyczące najstarszych ksiąg ziemskich i grodzkich Kujaw Brzeskich i Inowrocławskich z końca XIV i XV w.²²² Ten ostatni badacz opublikował również wiele cennych średniowiecznych dokumentów sądowych z terenu Kujaw i ziemi dobrzyńskiej²²³. Dokonania te są tym bardziej wartościowe, że

²¹³ *Zakon krzyżacki a cystersi z Oliwy i Pelplina. Niepublikowane źródła z pierwszej połowy XV w. (korespondencja)*, oprac. J. Śliwiński, Warszawa 1999. W niniejszym opracowaniu zamieszczono 15 tekstów źródłowych dotyczących cystersów z I połowy XV w., znajdujących się w zespole listów zakonu krzyżackiego (Ordensbriefarchiv) w GStAPK w Berlinie–Dahlem.

²¹⁴ P. Nowak, *Dokumenty pokoju w Raciążku z 1404 roku*, St. Źródł. 40, 2002, s. 57–77.

²¹⁵ Idem, *Dokumenty II pokoju toruńskiego z 1466 roku*, Ibid. 43, 2005, s. 85–110.

²¹⁶ E. Syska, *Źródła do dziejów Nowej Marchii z okresu panowania Askańczyków i Witelsbachów (do 1373 r.)*, Ibid., s. 61–84.

²¹⁷ J. Łosowski, *Kancelaria grodzka chełmska od XV do XVIII wieku. Studium o urzędzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropolskiego*, Lublin 2004; zob. rec. z tej pracy: A. Wyczański, *Kwart. Hist.* 111, 2004, nr 4, s. 125–127; S. Ciary, *Przeł. Hist.* 96, 2005, z. 2, s. 365–368; K. Syty, „*Archiwista Polski*”, nr 1 (37), 2005, s. 94–95.

²¹⁸ Idem, *Kancelaria grodzka chełmska w XV w.*, w: *Drogą historii*, s. 287–295; Idem, *Problemy klasyfikacji wpisów ksiąg grodzkich*, „*Miscellanea Historico-Archivistica*” (dalej cyt. *Miscellanea*), t. 10, 1999, s. 27–37; Idem, *Dokumentacja podatkowa w aktach grodzkich na przykładzie kancelarii grodzkiej chełmskiej (XVI–XVIII w.)*, Ibid., t. 12, 2000, s. 53–65.

²¹⁹ R. Jop, *Środowisko urzędnicze kancelarii grodzkiej w Chełmie, Lublinie i Krasnymstawie w drugiej połowie XVII w.*, Lublin 2003; Idem, *Formuła rekognicji we wpisach relacji woźnych sądowych — przyczynek do poznania metod pracy kancelarii grodzkich XVI–XVII wieku*, w: *Tekst źródła*, s. 353–359.

²²⁰ Idem, *Rejestr dochodów i wydatków kancelarii grodzkiej lubelskiej z lat 1689–1691*, Warszawa 2007.

²²¹ J. Bieniak *Najstarsze kujawskie księgi ziemskie (1397–1408). Kolejność i chronologia kart*, Warszawa 2007. Publikacja zawiera opisy ksiąg brzeskich z lat 1398–1408, ksiąg przeddeckich z lat 1397–1408, ksiąg kowalskich z lat 1401–1402 oraz tablice kolejności kart według ich obecnej sygnatury archiwalnej.

²²² S. Szybkowski, *Najstarsze księgi ziemskie i grodzkie Kujaw Brzeskich i Inowrocławskich (XIV–XV w.)*, w: *Formuła*, s. 199–219.

²²³ Idem, *Dokument sądu ziemskiego inowrocławskiego z 11 V 1426 r. Pochodzenie sędziego ziemskiego inowrocławskiego Jana Rosiejowskiego z Dąbrówki*, w: *Mazowsze, Pomorze, Prusy*, pod red. B. Śliwińskiego, Gdańsk 2000, s. 341–354; Idem, *Pięć dokumentów sądu ziemskiego dobrzyńskiego z XIV w.*, w: *Biskupi, lennicy, żeglarze*, pod red. B. Śliwińskiego, Gdańsk 2003, s. 393–412; Idem, *Dokument sądu ziemskiego dobrzyńskiego z 21 I 1500 r.*, w: *Odkrywczy, princepsi, rozbójnicy*, pod red. B. Śliwińskiego, Malbork 2007, s. 385–395.

dotychczas nie doczekaliśmy się osobnego dyplomatariusza zawierającego spuściznę po działalności sądów ziemskich i grodzkich z tego obszaru w okresie średniowiecza. Z pozostałych autorów, podejmujących tematykę kancelarii i aktów ziemskich i grodzkich należy wymienić m.in.: Michała Kuleckiego²²⁴, Justynę Kliszewską²²⁵, Bogusława Dybaś²²⁶ i Annę Chursan²²⁷.

Badania nad dokumentem oraz kancelariami miejskimi z okresu średniowiecza i czasów nowożytnych były także przedmiotem licznych opracowań. Doczekaliśmy się nie tylko syntetycznego opracowania tej problematyki przez J. Tandeckiego²²⁸, ale również dysertacji pióra J. Łosowskiego dotyczącej kancelarii miejskich w dobrach szlacheckich województwa lubelskiego²²⁹. Dokumentom i kancelariom miejskim poświęcone były także wystąpienia polskich mediewistów: Skupieńskiego²³⁰ i Tandeckiego²³¹ podczas Kongresu Międzynarodowej Komisji Dyplomatyki w Gandawie w 1998 r. Ten ostatni badacz opublikował także artykuły na temat kancelarii miast pruskich²³² i hanzeatyckich²³³. Natomiast Łosowski zamieścił drobne prace z zakresu dyplomatyki miejskiej²³⁴. Z innych polskich autorów podejmujących wspomnianą problematykę na uwagę zasługują publikacje m.in.: Żerelika²³⁵, Agnieszki Bartoszewicz²³⁶, Jopa²³⁷, Marka Słonia²³⁸, Lucyny Harc²³⁹, Stelmacha²⁴⁰, Krawczuka²⁴¹ oraz Ewy Wólkiewicz, która omówiła personel kancelaryjny miasta Wrocławia w późnym średniowieczu²⁴². Wydane zostały także dokumenty do dziejów Gdyni i Grabówka²⁴³, przywileje lokacyjne, m.in. miast: Solca Kujawskiego²⁴⁴ i Trałowca²⁴⁵ oraz testament Bartłomieja Groickiego, jednego z najwybitniejszych prawników polskiego Odrodzenia, pisarza w sądzie wyższym prawa

²²⁴ M. Kulecki, *Problem wieczystości wpisów w aktach sądowych na terytorium Korony w epoce staropolskiej*, „Radca Prawny”, nr 34, 1998, s. 57–60.

²²⁵ J. Kliszewska, *Z badań nad kancelarią ziemską lubelską — uwagi do charakterystyki ustrojowej, kancelaryjnej i archiwalnej*, „Miscellanea”, t. 10, 1999, s. 117–122.

²²⁶ B. Dybaś, *Księgi grodzkie dyneburskie w Łotewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Rydze*, Zap. Hist. 61, 1996, z. 4, s. 111–117.

²²⁷ A. Chursan, *Organizacja sądu i kancelarii ziemskiej lubelskiej na tle przemian politycznych i ustrojowych końca XVIII wieku*, „Studia Archiwalne”, pod red. P. Dymmela, t. I, 2004, s. 25–39.

²²⁸ J. Tandecki, *Rozwój badań nad dokumentem oraz kancelariami miejskimi w Polsce*, Ibid., t. II, 2006, s. 21–29.

²²⁹ J. Łosowski, *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku*, Lublin 1997.

²³⁰ K. Skupieński, *Les chancelleries urbaines et l'Eglise en Pologne médiévale*, w: *La diplomatie urbaine en Europe au moyen âge*, s. 453–564.

²³¹ J. Tandecki, *Anfänge und Entwicklung der Forschungen zur Städtischen Diplomatie in Polen*, Ibid., s. 489–500.

²³² Ibid., *Kancelarie wielkich miast pruskich jako ośrodki średniowiecznej kultury miejskiej*, w: *Drogą historii*, s. 213–226.

²³³ J. Łosowski, *Organizacja i działalność kancelarii w średniowiecznych miastach hanzeatyckich*, Zap. Hist. 69, 2004, z. 1, s. 7–21.

²³⁴ Idem, *Dokument i księga wpisów w społecznościach małych miast okresu staropolskiego. Problem funkcji*, „Res Historia” 3, s. 151–164; Idem, *Personel pomocniczy w kancelariach miejskich okresu staropolskiego*, w: *Piśmiennictwo pragmatyczne w Polsce*, s. 158–167.

²³⁵ R. Żerelik, *Ratusz jako siedziba kancelarii i archiwum miasta*, w: *Wrocławski rynek*, pod red. M. Smolaka, Wrocław 1999, s. 9–13.

²³⁶ A. Bartoszewicz, *Czas i datacja czynności kancelaryjnych w małych miastach polskich późnego średniowiecza*, w: *Aetas media aetas moderna. Studia ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin* (dalej cyt. *Aetas media*), Warszawa 2000, s. 607–614; Eadem, *Księga radziecka szreńska z lat 1525–1536*, „Rocznik Mazowiecki” 13, 2001, s. 69–78.

²³⁷ R. Jop, *Zarys dziejów kancelarii miasta Chełma w XVII–XVIII w.*, „Rocznik Chełmiński” 4, 1998, s. 9–27.

²³⁸ M. Słoń, *Refleksja nad jednym dokumentem. O jej walorach poznawczych na przykładzie listu rajców wrocławskich w sprawie odpustu świętojańskiego z 1461 r.*, w: *Ad fontes*, s. 63–71.

²³⁹ L. Harc, *Missiwa kancelarii miasta Wrocławia*, „Sobótka” 54, 1999, nr 4 s. 483–496.

²⁴⁰ R. Stelmach, *Najstarsze wrocławskie dokumenty miejskie (do końca XIV w.)*, w: *Mieszczanstwo wrocławskie*, pod red. H. Oskólskiej, Wrocław 2003, s. 273–278.

²⁴¹ *Dokumenty i listy miasta Krakowa z drugiej połowy XV w z archiwum w Bardowie*, wyd. W. Krawczuk, S. A. Sroka, „Rocznik Krakowski” 71, 2005, s. 55–65.

²⁴² E. Wólkiewicz, *„Viri docti et secretorum conscii”. Personel kancelaryjny Wrocławia w późnym średniowieczu*, „Sobótka” 61, 2006, nr 1, s. 21–43.

²⁴³ *Dokumenty Gdyni i Grabówka 1253–1772*, wyd. T. Rembalski, Gdynia 2003.

²⁴⁴ *Przywilej lokacyjny miasta Solca Kujawskiego z 1325 roku*, oprac. D. Karczewski, Solec Kujawski 2001.

²⁴⁵ *Przywilej lokacyjny miasta Trałowca z 1557*, oprac. S. Baran, E. Grin-Piszczek, Przemysł 2007.

niemieckiego na zamku krakowskim²⁴⁶. W 2006 r. ukazała się wartościowa publikacja Syski (wydana z okazji 750 lecia Gorzowa Wielkopolskiego) zawierająca dokumenty do dziejów tego miasta z XIII–XIV wieku²⁴⁷. Niemalży wkład do poznania funkcjonowania kancelarii miejskich w okresie średniowiecza i czasach nowożytnych mają niektóre opublikowane inwentarze zespołów archiwalnych. Przykładem może być inwentarz akt miasta Przemyśla opracowany przez Jacka Krochmala, który zawiera informacje o najstarszych dokumentach miasta Przemyśla oraz organizacji kancelarii miejskiej²⁴⁸. Użyteczne są również spisy urzędników miejskich dawnej Rzeczypospolitej zawierające dane prozopograficzne na temat personelu oraz organizacji kancelarii miejskich. Dotychczas w ramach tego dużego projektu badawczego obejmującego urzędników miejskich z terenu Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza wydano spisy urzędników miejskich Torunia²⁴⁹ i Świdnicy²⁵⁰.

Jeżeli chodzi o dyplomatykę papieską to musimy stwierdzić, że ta część nauki także cieszyła się sporym zainteresowaniem badaczy. Ważna jest publikacja M. D. Kowalskiego zawierające szczegółowe uwagi na temat interpretacji XV wiecznych źródeł proveniencji papieskiej²⁵¹ oraz praca Szczura poświęcona annatom papieskim w Polsce w XIV w., w której autor dokonał analizy m.in. formularza papieskiego dokumentu prowizyjnego oraz bulli annatowych dla Kościoła polskiego²⁵². Z innych badaczy wymienić trzeba Tomasza Gałuszkę i Zdanka (autorów artykułu poświęconego bullom rekomendacyjnym papieża Grzegorza IX dla dominikanów krakowskich²⁵³), S. Kurasia²⁵⁴, M. Kowalczyk²⁵⁵, Alicję Szymczakową²⁵⁶ i Jana Drabinę, który omówił kontakty listowane papieża Marcina V z Władysławem Jagiełłą w latach 1417–1431²⁵⁷. Autorowi udało się dotrzeć do 53 listów papieża do króla polskiego w okresie napiętych stosunków Polski z zakonem krzyżackim. Wartościowe są również dwie publikacje P. Nowaka. Pierwsza dotyczy dyplomu papieża Urbana IV z 1263 r. określanego w języku kurii jako *littera gratiosa* dla zakonu krzyżackiego w Lombardii i Marchii Trewizańskiej²⁵⁸; druga — produkcji dokumentowej kancelarii papieskiej z lat 1181–1187²⁵⁹. Z kolei G. Kucharski omówił bullę Marcina V z 22 II 1418 r.²⁶⁰ Natomiast T. Gałuszko dokonał interpretacji bulli Jana XXII „Na wysokości Tego” (*Super illius specula*), wydanej w 1326 lub 1327 r.²⁶¹

²⁴⁶ G. M. Kowalski, Z. Pietrzyk, *Testament Bartłomieja Groickiego (1603)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, R. LV, 2005, s. 219–225. Testament zachował się w księdze ławniczej krakowskiej z 1605 r.

²⁴⁷ E. Syska, *Dokumenty Gorzowa Wielkopolskiego (Landsbergu) z lat 1257–1373*, Gorzów Wielkopolski–Poznań 2006; rec. A. Gut, „Przegląd Zachodniopomorski” 3, 2007.

²⁴⁸ *Akta miasta Przemyśla (1356–1389) 1402–1944, (1945–1983)*, t. 2, wstęp i oprac. J. Krochmal, Przemyśl 2000. Zob. zwłaszcza t. 1 (*Akta miasta Przemyśla 1404–1944*), wstęp i oprac. J. Krochmal, Przemyśl 1995, gdzie znajdują się informacje na temat organizacji kancelarii miejskiej.

²⁴⁹ R. Czaja, *Urzędnicy miejscy Torunia do roku 1454. Spisy*, Toruń 1999; K. Mikulski, *Urzędnicy miejscy Torunia 1454–1650. Spisy*, Toruń 2001; J. Dygdała, *Urzędnicy miejscy Torunia. Spisy*, Toruń 2002.

²⁵⁰ M. Goliński, J. Maliniak, *Urzędnicy miejscy Świdnicy do 1740 r.*, Toruń 2007.

²⁵¹ M. D. Kowalski, *Opłaty annatowe w piętnastowiecznych aktach Kamery Apostolskiej. Uwagi na temat interpretacji źródeł proveniencji papieskiej*, *Rocz. Hist.* 67, 2001, s. 169–196.

²⁵² S. Szczur, *Annaty papieskie w Polsce w XIV wieku*, Kraków 1998; zob. rec. M. Saczyńska–Kaliszuk, *St. Źródł.* 38, 2000, s. 129–132.

²⁵³ T. Gałuszka, M. Zdanek, „Krakowskie” bulle rekomendacyjne Grzegorza IX a początki dominikanów polskich, *St. Źródł.* 44, 2006, s. 49–64.

²⁵⁴ S. Kuraś, *L'influence de la Chancellerie Pontificale en Pologne médiévale*, w: *Papsturkunde und europäisches Urkundenwesen. Studien zu ihrer formalen und rechtlichen Kohärenz vom 11. bis 15. Jahrhundert*, Köln 1999, s. 117–122.

²⁵⁵ M. Kowalczyk, *Bulla papieża Aleksandra VI dla biskupa wileńskiego Wojciecha Tabora*, w: *Ludzie — kościół — wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej*, red. W. Iwańczak, S. K. Kuczyński, Warszawa 2001, s. 283–294.

²⁵⁶ A. Szymczakowa, *Darowizna Agnieszki królowej Węgier dla kościoła w Otrzyhomiu*, w: *Droga historii*, s. 447–450 (publikacja dokumentu Jana XXII z 1313 r. potwierdzającego darowiznę królowej węgierskiej).

²⁵⁷ J. Drabina, *Kontakty listowne papieża Marcina V z królem Władysławem Jagiełłą*, *St. Hist.* 45, 2002, z. 1 (176), s. 3–15.

²⁵⁸ P. Nowak, *Nieznana „littera gratiosa” Urbana dla zakonu krzyżackiego i Marchii Trewizańskiej z 1263 roku*, *Zap. Hist.* 66, 2001, z. 2–3, s. 97–101.

²⁵⁹ Idem, *Die Urkundenproduktion der päpstlichen Kanzlei 1181–1187*, *AfD* 49, 2003, s. 91–122.

²⁶⁰ G. Kucharski, *Kościelne ustawodawstwo antyheretyckie i działalność inkwizycyjna w świetle bulli Marcina V z 22 II 1418 roku*, *ABMK* 74, 2002, s. 235–261.

²⁶¹ T. Gałuszka, *Magia jako fatum haereticale. Wokół bulli Jana XXII „Super illius specula”*, *Przegl. Hist.* 97, 2006, z. 2, s. 221–240 (aneksy zawierają tekst bulli Jana XXII „Super illius specula” z 1326 lub 1327 r.).

W omawianym okresie sporym zainteresowaniem cieszyły się kancelarie i dokumenty instytucji duchownych w Polsce²⁶². Prowadzono badania nad kancelariami i poszczególnymi dokumentami biskupów polskich oraz nad spuścizną działalności skryptoriów klasztornych. W ostatnim dziesięcioleciu na szczególną uwagę zasługuje monografia Koczerskiej poświęcona Zbigniewowi Oleśnickiemu²⁶³. Jej podstawowym zadaniem było przedstawienie funkcjonowania diecezji krakowskiej w czasach pontyfikatu tego hierarchy duchownego, zaliczanego do najznakomitszych przedstawicieli średniowiecznego Kościoła w Polsce. Chociaż w dotychczasowej literaturze nie brakowało opracowań na temat tej wybitnej postaci, mającej olbrzymi wpływ na politykę wewnętrzną i zagraniczną państwa polskiego w okresie panowania pierwszych Jagiellonów, to jednak dopiero Koczerska, dzięki analizie różnorodnych źródeł, ukazała w nowym świetle postać biskupa i męża stanu. Autorka większą część pracy (rozdziały II–V) poświęciła na szczegółowe przedstawienie kancelarii biskupa i jego dworu, dokonując analizy wszystkich wytworów pracy jego kancelarii: dokumentów, mandatów, korespondencji i ksiąg. Nie zabrakło również wnikliwych badań poświęconych personelowi kancelarii biskupiej. Toteż otrzymaliśmy fundamentalną rozprawę na temat organizacji kancelarii i dworu biskupiego; formy zewnętrznej i formularza dokumentów, badania autentyczności dyplomów oraz roli instrumentu notarialnego w kancelarii biskupiej. Interesujący jest również rozdział dotyczący uwierzytelniania dokumentów i listów oraz roli pieczęci w kancelarii. Na szczególną uwagę zasługują również aneksy do tej pracy. Pierwszy — obejmujący regesty dokumentów datowanych, wystawionych przez Zbigniewa Oleśnickiego w latach 1421–1455; drugi — spis dokumentów, których biskup krakowski był współwystawcą lub gwarantem, dotyczących spraw publicznych oraz trzeci — zestawiający arengi dokumentów biskupich. Podsumowując pracę Koczerskiej należy stwierdzić, że jest to jedna z najważniejszych i najlepszych rozpraw w ostatnich latach poświęconych polskiemu episkopatowi. Natomiast dla badań z zakresu dyplomatyki kościelnej (zwłaszcza biskupiej) jest ona pod względem warsztatowym, wzorem do naśladowania.

Oprócz omawianej pracy Koczerskiej dokumentami biskupa Zbigniewa Oleśnickiego zajmowali się m.in. Adamska²⁶⁴, Marek Walczak²⁶⁵ i Piotr Chojnacki²⁶⁶. Z innych autorów, którzy w ostatnim dziesięcioleciu prowadzili badania z zakresu dyplomatyki biskupiej należy wymienić Jacka Maciejewskiego i Grabowskiego. Pierwszy z nich jest autorem opracowania na temat itinerarium biskupów wrocławskich w okresie średniowiecza (do początku XIV w.)²⁶⁷. Natomiast drugi opublikował artykuł poświęcony dokumentom i kancelarii biskupa płockiego Klemensa Pierzchały w latach 1333–1357²⁶⁸. Z innych opracowań dotyczących omawianej tematyki należy wymienić publikacje m.in.: Stelmacha²⁶⁹ Karczewskiego²⁷⁰, Marka Golemskiego na temat kancelarii biskupstwa lubu-

²⁶² A. Adamska, *The ecclesiastical chanceries in medieval Poland as intellectual centres*, „Quaestiones” 10, 2005, s. 171–198.

²⁶³ M. Koczerska, *Zbigniew Oleśnicki i Kościół w czasach jego pontyfikatu (1423–1455)*, Warszawa 2004; zob. rec. tej pracy J. Nikodema, *St. Źródł.* 43, 2005, s. 196–200 i A. Radziwińskiego, *Kwart. Hist.* 114, 2007, z. 4, s. 119–122.

²⁶⁴ A. Adamska, *Klasztor jako rajski ogród. Arenga dokumentu Zbigniewa Oleśnickiego dla klasztoru paulinów w Pińczowie z 1449 roku*, w: *Christianitas et cultura Europae*, red. H. Gapski, cz. 1, Lublin 1998, s. 229–234.

²⁶⁵ M. Walczak, *Ikonografia miniatury na dokumencie odpustowym kardynała Zbigniewa Oleśnickiego z roku 1449 w świetle papieskiej i soborowej propagandy w średniowieczu*, w: *Magistro et Amico amici discipulique. Lechowi Kalinowskiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Radomski, Kraków 2002, s. 481–504.

²⁶⁶ P. Chojnacki, *Dokument odpustowy Zbigniewa Oleśnickiego dla katedry płockiej z 1455 roku*, *St. Źródł.* 40, 2002, s. 79–88.

²⁶⁷ J. Maciejewski, „*Per totam terram equitando...*” Z badań nad itinerarium biskupów wrocławskich w średniowieczu. Część pierwsza do początku XIV w., *NP* 90, 1998, s. 57–93.

²⁶⁸ J. Grabowski, *Dokumenty i kancelaria Klemensa Pierzchały biskupa płockiego (1333/1337–1357)*, w: *Kościół i państwo — wzajemne inspiracje i rywalizacja, w dziejach, źródłach i studiach nad przeszłością*, red. M. Stawski, Warszawa 2008, s. 149–173. Jeżeli chodzi o kancelarie biskupów płockich, to do roku 1333 została ona już opracowana przez Suchodolską. Natomiast okresem późniejszym (lata 1439–1522) zajął się w swojej dysertacji (napisanej pod kierunkiem M. Koczerskiej) Piotr Chojnacki; praca ta nie doczekała się jeszcze publikacji.

²⁶⁹ R. Stelmach, *Dokumenty biskupów wrocławskich dla klasztoru cysterek w Trzebnicy — problematyka i stan zachowania*, w: *Miejsce i rola Kościoła wrocławskiego w dziejach Śląska*, pod red. K. Matwijowskiego, Wrocław 2001, s. 233–243.

²⁷⁰ D. Karczewski, *Spór o uposażenie kościoła NMP w Inowrocławiu. Na marginesie dokumentu lokacyjnego wsi Popowice z 1351 r.*, „*Ziemia Kujawska*”, t. 12, 1997, s. 155–160 (publikacja dokumentu bpa wrocławskiego Macieja z Gołańczy h. Pałuka z 2 lipca 1351 r.).

skiego w XIII w.²⁷¹, Wojciecha Polaka o arengach i motywacjach powinnościowych w dokumentach biskupów polskich do końca XIV w.²⁷², Stefana Mizery na temat przywileju Iwona Odrowąza z 1220 r.²⁷³ oraz Radosława Biskupa, który omówił personel kancelaryjny (pisarzy i notariuszy) biskupów sambijskich w XV i XVI w.²⁷⁴ Ten ostatni autor wydał również obszerną monografię poświęconą kapitule sambijskiej, w której znajdujemy wiele informacji na temat dokumentów i kancelarii²⁷⁵. Na uwagę zasługuje również artykuł A. Radziwińskiego, w którym autor omówił zachowany w bibliotece uniwersyteckiej w Upsali średniowieczny rękopis, spisany w większości w XV w. i przeznaczony jak wskazuje jego tytuł *Formularius pro novellis notaris in curia dominorum Episcoporum* — dla młodych notariuszy pracujących na dworach biskupich²⁷⁶. Zdecydowana większość odpisów dokumentów z tego formularza odnosi się do biskupstw pruskich: tj. chełmińskiego, sambijskiego, pomezkańskiego i warmińskiego. Cenna jest również publikacja Tęgowskiego dotycząca kwestii datacji listu biskupa ołomunieckiego Roberta (przechowywanego w Archiwum Państwowym w Pradze) do arcybiskupa gnieźnieńskiego²⁷⁷. Także w wydanych w ostatnim czasie monografiach ordynariuszy polskich okresu średniowiecza, m.in. bpa wrocławskiego Gerwarda z Ostrowa h. Laska (pióra Maciejewskiego)²⁷⁸ oraz bpa płockiego Pawła Giżyckiego h. Gozdawa (przygotowana przez Chojnackiego)²⁷⁹ znalazły się obszerne fragmenty poświęcone m.in.: tytulaturze, analizie formalnej dokumentów oraz funkcjonowaniu kancelarii biskupiej.

Przechodząc z kolei do omówienia badań dotyczących skryptoriów klasztornych w okresie średniowiecza należy stwierdzić, że również one cieszyły się dużym zainteresowaniem. Powstały monografie na ten temat oraz liczne artykuły; opublikowano także dokumenty zredagowane i spisane w tych instytucjach duchownych. Jeżeli idzie o monografie to doczekaliśmy się rozprawy pióra Andrzeja Wałkowskiego poświęconej skryptorium cystersów filiacji portyjskiej na Śląsku do końca XIII w.²⁸⁰ Autor ten od wielu lat prowadzi badania nad dziejami oraz spuścizną dokumentową i biblioteczną po portyjskiej gałęzi filiacyjnej cystersów na Śląsku obejmującej klasztory w Lubiążu, Henrykowie, Kamieńcu Ząbkowickim, Krzeszowie oraz opactwie żeńskim w Trzebnicy²⁸¹. Ważne są jego dokonania w zakresie analizy formularza i pisma dokumentów oraz zdobnictwa skryptoriów cystersów filiacji portyjskiej na Śląsku. W ostatnim czasie Wałkowski podjął również badania nad skryptorium mogińskim do końca XIII w.²⁸² Prócz wymienionych autorów dokumentami cystersów

²⁷¹ M. Golemski, *Kancelaria biskupstwa lubuskiego do końca XIII wieku i czynniki determinujące jej działalność*, w: *Piśmiennictwo pragmatyczne*, s. 114–118.

²⁷² W. Polak, *Arengi i motywacje powinnościowe w dokumentach biskupów polskich do końca XIV w.*, w: *Ecclesia — Cultura — Potestatis. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa*, pod red. P. Krasa, A. Januszek, A. Nalewajek, W. Polaka, Kraków 2006, s. 129–144.

²⁷³ S. Mizera, *Z badań nad przywilejem Iwona Odrowąza z roku 1220*, „Częstochowskie Studia Teologiczne”, t. 25, 1997, s. 121–173.

²⁷⁴ R. Biskup, *Pisarze i notariusze biskupów sambijskich w XV i XVI wieku (do 1525 roku). Uwagi o pochodzeniu, wykształceniu i karierze*, w: *Kancelarie wielkich mistrzów i polska kancelaria* s. 13–34.

²⁷⁵ Idem, *Das Domkapitel von Samland (1285 — 1525)*, Toruń 2007.

²⁷⁶ A. Radziwiński, *Piętnastowieczny formularz z Upsali jako źródło do badania dziejów kościoła w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, w: *Aetas maedia*, s. 231–246.

²⁷⁷ J. Tęgowski, *Kwestia datacji listu biskupa ołomunieckiego Roberta do arcybiskupa gnieźnieńskiego*, NP 84, 1995, s. 331–334.

²⁷⁸ J. Maciejewski, *Działalność kościelna Gerwarda z Ostrowa biskupa wrocławskiego w latach 1300–1323*, Bydgoszcz 1996, s. 21–27, 88–95.

²⁷⁹ P. Chojnacki, *Biskup płocki Paweł Giżycki (1439–1463) i jego działalność*, w: *Z biografistyki Polski późnego średniowiecza, Studia*, pod red. M. Koczerskiej, Warszawa 2001, s. 128–139.

²⁸⁰ A. Wałkowski, *Skryptoria cystersów filiacji portyjskiej na Śląsku do końca XIII w.*, Zielona Góra–Wrocław 1996; zob. rec. tej pracy T. Jurka, *St. Źródł.* 37, 2000, z. 191–193 oraz odpowiedź autora A. Wałkowski, *Diatryba o fantazmatach Tomasza Jurka*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 4, 2002, s. 289–297.

²⁸¹ Idem, *Z badań nad skryptoriami cystersów filiacji portyjskiej na Śląsku do końca XIII wieku. (Próba ich klasyfikacji pod kątem aktywności kancelaryjnej)*, „Res Historica”, z. 3, s. 183–195; Idem, *Piśmiennictwo pragmatyczne skryptoriów cystersów filiacji portyjskiej na Śląsku do końca XIII wieku*, AUW, Historia 152, Wrocław 2001, s. 87–90; Idem, *Echa byszewskie w najstarszym kopiarzu lubińskim*, NP, t. 96, 2001, s. 111–123; Idem, *Dziedziczenie zwyczajów pisarskich w zakonach na przykładzie śląskiej gałęzi filiacyjnej cystersów z Pforty*, w: *Formuła*, s. 99–114.

²⁸² Idem, *Podobieństwo w praktyce kancelaryjnej klasztorów cysterskich w Mogile i Lubiążu do końca XIII w.*, w: *Pelplin. 725 rocznica powstania opactwa cysterskiego. Kulturotwórcza rola cystersów na Kociewiu*, red. D. A. Dekarski, B. A. Grenz,

w średniowiecznej Polsce zajmowali się również: Bobowski²⁸³; Stelmach²⁸⁴, Jacek Dobosz²⁸⁵, Benyskiewicz²⁸⁶ oraz Tomasz Ginter²⁸⁷. Wydana została także nowa publikacja (wraz z komentarzem) dokumentu fundacyjnego klasztoru cysterskiego w Łeknie z roku 1153²⁸⁸. Badania dotyczyły również skryptoriów innych domów zakonnych działających w średniowieczu i w czasach nowożytnych, m.in. benedyktynów²⁸⁹, bożogrobców²⁹⁰, dominikanów²⁹¹, franciszkanów²⁹² i augustianów²⁹³. Cenne są także studia Marii Starnawskiej, znanej badaczki zakonów krzyżowych na ziemiach polskich w średniowieczu²⁹⁴, poświęcone zakonowi joannitów²⁹⁵. Temu ostatniemu zakonowi (komturium w Oleśnicy Małej i Łosiowej na Śląsku) poświęcony jest artykuł Kazimierza Jasińskiego i Tęgowskiego, zawierający edycję akt procesowych z 1336 r. (w sprawie szkód wyrządzonych konwentom joannickim na Śląsku), przechowywanych w Państwowym Archiwum Głównym w Pradze²⁹⁶. Oprócz wspomnianych badaczy dokumentami joannitów z Dzierżoniowa²⁹⁷, Oleśnicy Małej²⁹⁸ i Tyńca nad Ślężą²⁹⁹ zajął się również Stelmach. Z kolei Stanisław Tylus omówił i opublikował dokumenty fundacyjne niektórych kościołów parafialnych archidiecezji lwowskiej z XIV–XVI w.³⁰⁰. Natomiast Krzysztof A. Sitnik poddał analizie produkcję rękopiśmienną z lat 1460–1685 kancelarii klasztoru oraz prowincji ruskiej i galicyjskiej oo. Bernardynów we Lwowie³⁰¹.

A. Słyszewska, A. M. Wyrwa, Pelpin–Tczew 2002, s. 107–125; Idem, *Z badań nad skryptorium mogińskim do końca XIII w.*, w: *Studia z dziejów zakonu cystersów i Kościoła na ziemiach polskich dedykowane Ojcu opatowi dr. Eustachemu Gerardowi Kocikowi*, red. A. M. Wyrwa, Poznań–Katowice–Wąchock 2007, s. 267–277.

²⁸³ K. Bobowski, *Dyktat dokumentów zachodniopomorskich dla klasztoru cystersów w Reinfeld (do końca XIII w.)*, w: *Scriptura custos memoriae*, s. 285–290.

²⁸⁴ R. Stelmach, *Średniowieczne ksienie klasztoru trzebnickiego i ich dokumenty*, „Sobótka” 47, 2002, nr 4, s. 485–499.

²⁸⁵ J. Dobosz, *Fundacja opactwa cysterek w Owińskach w świetle najstarszych źródeł*, w: *Cognitioni gestorum. Studia z dziejów średniowiecza dedykowane Profesorowi Jerzemu Strzelczykowi*, red. D. A. Sikorski, A. M. Wyrwa, Poznań–Warszawa 2006, s. 311–318.

²⁸⁶ K. Benyskiewicz, *Cystersi lekneńscy wobec prawa i własności książęcej w XIII w. Krytyka autentyczności dokumentu Przemysła I z 24 II 1243 r.*, w: *Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg–Lenartowicz, Wrocław–Opole–Warszawa 2005, s. 93–110.

²⁸⁷ T. Ginter, *Jeszcze o dokumentach fundacyjnych klasztoru cysterskiego w Łądzie*, St. Źródł. 45, 2007, s. 1–14.

²⁸⁸ *Dokument fundacyjny klasztoru cysterskiego w Łeknie z roku 1153*, Wstęp, omówienie i komentarz A. M. Wyrwa, przekład A. Strzelecka, Poznań 2003.

²⁸⁹ K. Bobowski, *Ze studiów nad skryptorium dokumentowym klasztoru benedyktyńskiego św. Michała Archaniola na górze (Michelsberg) koło Bambergu*, w: *Studia politologiczne i historyczne. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bronisławowi Pasierbowi*, red. Cz. Osękowski, J. Macała, Zielona Góra 2005, s. 75–79.

²⁹⁰ R. Skrzyniarz, *Dokumenty pergaminowe zakonu bożogrobców w zbiorach archiwów państwowych w Polsce*, ABMK 65, 2006, s. 401–422; Idem, *Gościeradów w dokumencie Monachusa dla bożogrobców miechowskich z 1198 r.*, Ibid. 71, 1999, s. 399–405.

²⁹¹ J. A. Spież, *Przyczynek do dyskusji nad dokumentami fundacyjnymi klasztoru Dominikanów w Gdańsku z roku 1227 r.*, w: *Scriptura custos memoriae*, s. 263–283.

²⁹² J. Kurtyka, *Najstarsze dokumenty dla franciszkanów kamienieckich z lat 1400 i 1402*, Roczn. Hist. 67, 2001, s. 163–168; R. Stelmach, *Źródła archiwalne do historii franciszkanów–obserwantów na Śląsku w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, w: *Bernardyni na Śląsku w późnym średniowieczu*, red. J. Kostowski, Wrocław 2005 s. 64–76.

²⁹³ R. Stelmach, *Kopiarz klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, w: *Memoriae amici et magistri*, s. 177–187.

²⁹⁴ M. Starnawska, *Między Jerozolimą a Łukowem. Zakony krzyżowe na ziemiach polskich w średniowieczu*, Warszawa 1999.

²⁹⁵ Eadem, *Formularz–epistolariusz joannitów strzegomskich z końca XV wieku*, w: *Aetas media*, s. 721–732; Eadem, *List wielkiego mistrza joannitów do króla Władysława Jagiełły z 1424 r. z prośbą o pomoc przeciwko niewiernym*, w: *Kancelarie krzyżackie*, s. 235–253.

²⁹⁶ K. Jasiński, J. Tęgowski, *Akta procesu joannitów śląskich z 1336 r. w sprawie sześćoletniej dziesięciny papieskiej*, w: „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie”. Seria: Zeszyty Historyczne, 1998, z. 5, s. 111–136.

²⁹⁷ R. Stelmach, *Dokumenty do dziejów komendy joannitów w Dzierżoniowie*, „Sobótka” 57, 2002, nr 2, s. 233–240.

²⁹⁸ Idem, *Komenda joannitów w Oleśnicy Małej w świetle zachowanych dokumentów z Centralnego Archiwum w Pradze*, Ibid., s. 211–231.

²⁹⁹ Idem, *Zachowane dokumenty do dziejów komendy joannitów w Tyńcu nad Ślężą*, Ibid. 56, 2001, nr 3, s. 331–345.

³⁰⁰ S. Tylus, *Dokumenty fundacyjne parafii Baworów, Bruchnał i Kopyczywice (archidiecezja lwowska)*, ABMK 67, 1997, s. 235–243 (trzy dokumenty z lat 1443–1522); Idem, *Niepublikowane dotychczas dokumenty fundacyjne kościołów parafialnych archidiecezji lwowskiej*, Ibid., 68, 1997, s. 9–25 (edycja dokumentów z lat 1397–1488, w tym dyplomu królowej Jadwigi z 1397 r.).

³⁰¹ K. A. Sitnik, *Produkcja rękopiśmienna klasztoru oraz prowincji ruskiej i galicyjskiej oo. Bernardynów we Lwowie jako podstawa zbiorów archiwalnych*, ABMK 78, 2002, s. 179–219.

W omawianym okresie ukazały się także dwie wartościowe monografie poświęcone dziejom i uposażeniu polskich klasztorów, gdzie znajdujemy wiele informacji z zakresu średniowiecznej dyplomatyki. Pierwsza z nich (pióra Karczewskiego) dotyczy dziejów klasztoru norbertanek w Strzelnie³⁰². Natomiast druga (przygotowana przez Marka Stawskiego) została poświęcona opactwu kanoników regularnych w Czerwińsku³⁰³.

Przy omawianiu dorobku dyplomatyki z ostatniego okresu, nie możemy pominąć opracowań dotyczących roli prawnej dokumentu w średniowiecznej Polsce. Ważny głos w tej sprawie zabrał Jurek, które słusznie zauważył, że badania dotyczące tej tematyki są w naszym kraju zaniedbane³⁰⁴. Występuje jego zdaniem widoczna dysproporcja pomiędzy liczbą monografii dotyczących poszczególnych władców a „refleksją nad rolą dokumentu w życiu prywatnym i społecznym”. Wspomniany badacz w opublikowanym artykule na łamach „Studiów Źródłoznawczych”, nie tylko dokonał podsumowania dotychczasowego dorobku nauki polskiej na ten temat, ale również dorzucił własne obserwacje, zaczerpnięte z późnośredniowiecznych źródeł praktyki sądowej. Artykuł Jurka stanowi cenny przyczynek do dalszych szczegółowych studiów nad zmieniającą się rolą prawną dokumentu w późnośredniowiecznej Polsce, na którą to, wpływ miał nowy rodzaj dokumentacji czynności prawnych, związany z pojawieniem się ksiąg sądowych: miejskich, ziemskich, a następnie grodzkich. W ten nurt badań wpisuje się również Krawczuk, który w artykule na temat stanowiska prawnego dokumentu kancelarii koronnej, omówił problematykę związaną z rolą prawną dokumentu monarszego w nowożytnej Polsce. Interesujące są jego uwagi na temat funkcjonowania w epoce nowożytnej kancelarii osobistej władcy (zwanej nadworną, dworską lub pokojową), która nie tylko pełniła rolę prywatnej kancelarii monarchy, ale często pracowała w większym zakresie uzurpując sobie sprawy zagraniczne, co doprowadzało do konfliktu z kancelarią większą i mniejszą (koronną i litewską), a także ze stanem szlacheckim, który zarzucał królowi używanie nielegalnej pieczęci „pokojowej”. Innym ważnym problemem badawczym, który zasygnalizował autor, jest kwestia funkcjonowania przywileju w czasach nowożytnych i z tym związana problematyka poszerzania i kurczenia się władzy ustawodawczej króla i sejmu. Widocznym przykładem ograniczenia władzy królewskiej w wydawaniu przywilejów, była m.in. konstytucja z 1600 r., która zniosła suwerenną władzę monarchy do nobilitowania.

Ważny udział w badaniach dyplomatycznych w Polsce ma Instytut Historii UMCS w Lublinie. Toteż nie dziwi, że właśnie w tym ośrodku powstała rozprawa na temat notariatu publicznego w średniowiecznej Polsce, autorstwa Krzysztofa Skupieńskiego³⁰⁵. Wspomniana publikacja przynosi wiele cennych informacji na temat *ars notariae*, instytucji działającej w obrębie prawa kościelnego w średniowiecznej Polsce. Chociaż zdaniem autora liczbę polskich notariuszy publicznych w całym średniowieczu można szacować na 2–3 tysiące (mniej więcej tyle, co bakałarzy uniwersytetu w Krakowie), to jednak tworzyli oni w XV w. około 80 % podstawowego personelu kancelarii kościelnych oraz około 10 % ogółu zatrudnionych w kancelarii królewskiej. Skupieński nie tylko omówił początki i etapy rozwoju notariatu publicznego oraz pochodzenie społeczne i terytorialne notariuszy, ich kwalifikacje i uprawnienia, ale także zanalizował formę dokumentów notarialnych i znaków używanych przez notariuszy. Praca dostarcza również wiele informacji na temat wątków formalnych i ikonograficznych w znakach notarialnych oraz pobożności polskich notariuszy publicznych w średniowieczu. Podsumowując rozprawę Skupieńskiego należy stwierdzić, że pełni ona obecnie funkcje

³⁰² D. Karczewski, *Dzieje klasztoru norbertanek w Strzelnie do początku XVI w.*, Inowrocław 2001; Idem, *Studia nad trzynastowiecznymi dokumentami klasztoru Norbertanek w Strzelnie*, St. Źródł. 37, 2000, s. 109–130.

³⁰³ M. Stawski, *Opactwo czerwińskie w średniowieczu*, Warszawa 2007; Idem, *Pragmatyczna działalność skryptorium klasztornego w Czerwińsku w średniowieczu*, w: *Piśmiennictwo pragmatyczne*, s. 168–189.

³⁰⁴ T. Jurek, *Stanowisko dokumentu w średniowiecznej Polsce*, St. Źródł. 40, 2002, s. 1–18; Idem, *Die Rechtskraft von Urkunden im mittelalterlichen Polen*, w: *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe* (jest to nieznacznie przerezegowana wersja artykułu w języku polskim).

³⁰⁵ K. Skupieński, *Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce*, Lublin 1997; zob. rec. z tej pracy A. Wałkowskiego, St. Źródł. 37, 2000, s. 191–193.

podstawowego kompendium na temat notariatu publicznego w średniowiecznej Polsce³⁰⁶. Wspomniany badacz opublikował również inne drobniejsze prace poświęcone tej problematyce³⁰⁷. Skupieński wraz z Dorotą Malec z Uniwersytetu Jagiellońskiego, wydał również pracę popularno-naukową pt. *Notariat polski. Historia i współczesność*, która zawiera liczne podobizny dokumentów i akt związanych z dziejami polskich notariuszy³⁰⁸. Natomiast Malec opublikowała ostatnio interesującą pracę poświęconą dziejom notariatu polskiego³⁰⁹. W ten nurt badań wpisuje się również artykuł A. Sroki dotyczący przechowywanego w Archiwum Powiatowym w Lewoczy instrumentu notarialnego z 1332 r. w formie rotulusa (rotułu) o długości 14,63 m³¹⁰. Zawiera on na 25 kartach pergaminowych 30 dokumentów dotyczących sporu o dziesięciny pomiędzy plebanami z dystryktu Torysa a biskupami egerskimi. Ten interesujący zabytek został spisany przez działającego w Krakowie notariusza Jana z Gostynia³¹¹. Oprócz wspomnianych publikacji w omawianym okresie ukazały się również inne drobne prace poruszające problematykę notariuszy i instrumentów notarialnych w średniowieczu³¹².

W ostatnim czasie w Polsce możemy zaobserwować nowe kierunki badań dyplomatycznych, które poszerzają naszą wiedzę na temat średniowiecznego dokumentu. Polscy mediewiści coraz chętniej podejmują studia poświęcone roli dokumentu jako narzędzia propagandy ideowej i legitymizacji władzy, a w szerszym znaczeniu — narzędzia komunikacji społecznej. Oprócz wspomnianej już cennej pracy Węcowskiego na szczególną uwagę zasługują publikacje m.in. Skupieńskiego poświęcona analizie dokumentów w sprawach prywatnoprawnych z terenu Małopolski z okresu panowania ostatnich Piastów i Jagiellonów³¹³ oraz Adamskiej, w której omówiono sposoby przedstawiania i propagowania wizerunku monarchy i władzy w średniowiecznych dokumentach polskich, głównie na przykładzie dyplomów Władysława Łokietka, Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły³¹⁴. W tym miejscu musimy także wymienić interesujący artykuł T. Jasińskiego dotyczący języka dokumentów w Kronice Piotra z Dusburga³¹⁵ oraz dysertację Agnieszki Nalewajek poświęconą zagadnieniom dokumentu w *Annales seu Cronice incliti Regni Poloniae* Jana Długosza³¹⁶. W badanym okresie ukazały się również interesujące prace, w których poruszono problematykę związaną z biurokracją w średniowiecznej kancelarii (K. Skupieński)³¹⁷ oraz polityczną funkcją dokumentów w epoce nowożytnej (W. Chorążyczewski)³¹⁸. Omówiono również zagadnienia dotyczące dokumen-

³⁰⁶ Z wcześniejszych publikacji poświęconych notariatowi publicznemu w Polsce zob. m.in.: M. Koczerska, „*De manu, signo et nomine*”, czyli o krakowskich notariuszach publicznych w późnym średniowieczu, w: *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Warszawa 1991; A. Gąsiorowski, *Notariusze publiczni w Wielkopolsce schyłku wieków średnich. Katalog admisji w Gnieźnie i Poznaniu 1420–1500*, Poznań 1993.

³⁰⁷ K. Skupieński, *O znaku notarialnym jako źródle poznania polskiej heraldyki średniowiecznej*, w: *Discernere vera ac falsa*, Lublin 1992, s. 231–242; Idem, *Notariusze i notariat w średniowiecznej Polsce*, w: „*Res Historica*” t. 3, s. 165–181; Idem, *Notariusz a subcancellarius. Uwagi o hierarchii urzędników kancelaryjnych w Polsce dzielnicowej*, w: *Homines et societates*, s. 419–427.

³⁰⁸ Idem, *Notariat w Polsce do końca XVIII w.*, w: K. Skupieński, D. Malec, *Notariat polski. Historia i współczesność*, Warszawa 2006, s. 11–81. Praca ukazała się staraniem Krajowej Rady Notarialnej.

³⁰⁹ D. Malec, *Dzieje notariatu polskiego*, Kraków 2007.

³¹⁰ A. S. Sroka, *Rotulus z Lewoczy (1332 rok)*, *Rocz. Hist.* 67, 2001, s. 131–148.

³¹¹ Na jego temat zob. K. Skupieński, *Notariat publiczny*, s. 41.

³¹² M. Chmielewska, *Średniowieczni notariusze jeleniogórscy i lwóweccy oraz ich „signa notarialia”*, „*Rocznik Jeleniogórski*”, t. 33, 2001, s. 73–78; S. Józwiak, J. Trupinda, *Nazwy pomieszczeń zamku malborskiego w instrumentach notarialnych z końca pierwszej połowy XV wieku*, *Zap. Hist.* 82, 2007, z. 4, s. 41–56.

³¹³ K. Skupieński, *Małopolskie dokumenty w sprawach prywatnoprawnych w latach 1306–1386*, *Rocz. Hist.*, 66, 2000, s. 55–80.

³¹⁴ A. Adamska, *Słowo władzy i władza słowa. Język polskich dokumentów monarszych doby średniowiecza*, w: *Król w Polsce XIV i XV wieku*, pod red. A. Marca i M. Wilamowskiego, Kraków 2006, s. 57–87.

³¹⁵ T. Jasiński, *Język dokumentów w Kronice Piotra z Dusburga. Przyczynek do poznania zaginionych zabytków historiografii pruskiej*, w: *Venerabiles*, s. 493–505.

³¹⁶ A. Nalewajek, *Dokument w Rocznikach Jana Długosza*, Lublin 2006.

³¹⁷ K. Skupieński, *Biurokracja w średniowiecznej kancelarii?*, w: *Droga historii*, s. 205–212.

³¹⁸ W. Chorążyczewski, *Dokument w życiu politycznym Polski wczesnonowożytnej*, „*Studia Archiwalne*”, t. 2, s. 61–72.

tu urzędniczego w Małopolsce w okresie piastowskim (Skupieński)³¹⁹ oraz problematykę zaświadczeń (w sprawie promocji) wystawianych przez władzę Uniwersytetu Krakowskiego (Jurek)³²⁰.

Badania z zakresu dyplomatyki i aktoznawstwa w Polsce dotyczyły również kancelarii i archiwów prywatnych, rycerskich³²¹, szlacheckich i magnackich. Zwłaszcza te ostatnie, należące do wielkiej własności ziemskiej były przedmiotem zainteresowania. Powstały publikacje dotyczące kancelarii, archiwów i personelu kancelaryjnego m.in.: Radziwiłłów z linii birżańskiej (Urszula Augustyniak³²², Mariola Jarczykowa³²³) i nieświeskiej (Rafał Janowski³²⁴), Branickich (Teresa Zielińska³²⁵), Sapiechów (Rachuba³²⁶), Sanguszków (Syta³²⁷). Opublikowano i omówiono również listy Radziwiłłów z okresu unii lubelskiej (1568/1569)³²⁸ i unii brzeskiej (1595/1596)³²⁹ oraz korespondencje przedstawicieli innych rodzin magnackich i szlacheckich³³⁰. Wartościowa jest również monografia Wiesława Nowosada, w której przedstawiono procesy archiwotwórcze, które ukształtowały archiwa w Prusach Królewskich w okresie ich przynależności do Rzeczypospolitej (1466–1772)³³¹. Ważnym aneksem do rozprawy jest *Przewodnik po zachowanych archiwach szlachty Prus Królewskich*.

Zbliżając się do końca omawiania publikacji musimy jeszcze wspomnieć o innych opracowaniach, które z powodów konstrukcyjnych artykułu zostały wcześniej pominięte. Mam tu na myśli przydatny dla nauczycieli akademickich i studentów, podręcznik Stanisława Nawrockiego, poświęcony rozwojowi form kancelaryjnych na ziemiach polskich od średniowiecza do końca XX w.³³² Natomiast z drobniejszych prac na uwagę zasługują publikacje m.in.: Iwony Wierzchowieckiej (o kancelarii Trybunału Litewskiego)³³³, Marii Trojanowskiej (na temat dokumentów — jako prezentów na unickie beneficja parafialne w XVII–XVIII w.)³³⁴ oraz Andrzeja Gila³³⁵. Warto w tym miejscu odnotować również artykuł Moniki Biesagi i Sroki poświęcony „wyjątkowemu kuriozum dyplomatycznemu” — listowi zbójników z 1493 r. do władz miejskiej w Bardiowie³³⁶.

W badaniach dyplomatycznych na świecie coraz większą rolę zaczynają odgrywać dostępne w internecie kolekcje dokumentów w postaci cyfrowej. Jednak w Polsce mamy niewielką ilość dostępnych kolekcji cyfrowych (trwa ustalanie strategii digitalizacji zbiorów). Dlatego AGAD jako jedno z pierwszych polskich archiwów udostępnił w sieci kolekcje cyfrowe dokumentów i pieczęci ze

³¹⁹ K. Skupieński, *Dokument urzędniczy w piastowskiej Małopolsce*, w: *Memoriae amici et magistri*, s. 125–144.

³²⁰ T. Jurek, *Krakowski dyplom promocji magisterskiej z 1512 roku*, „Rocznik Krakowski” 72, 2006, s. 69–85. Ważnym uzupełnieniem artykułu Jurka jest publikacja W. Szymborskiego, *Krakowskie zaświadczenie o promocji bakalarskiej z 1492 roku*, *Rocz. Hist.* 73, 2007, s. 199–202.

³²¹ K. Bobowski, *Zasadnicze tendencje rozwojowe dyplomatyki i sfragistyki rycerstwa zachodniopomorskiego w średniowieczu (do końca XIII wieku)*, w: *Etos rycerski w Europie Środkowej i Wschodniej od X do XV wieku*, Zielona Góra 1997, s. 113–120.

³²² U. Augustyniak, *Kancelaria Radziwiłłów birżańskich w XVII w. — organizacja i funkcjonowanie*, *Miscellanea*, t. 11, 2000, s. 11–24.

³²³ M. Jarczykowa, *Kancelaria Radziwiłłów birżańskich w świetle listów Piotra Kochlewskiego*, *Prace Uniw. Śląskiego w Katowicach*, nr 2045: *Studia Bibliol.*, t. 14, 2002, s. 9–18; Eadem, *Piotr Kochlewski jako sekretarz kancelarii Krzysztofa Radziwiłła*, w: *Piśmiennictwo pragmatyczne*, s. 147–157.

³²⁴ R. Jankowski, *Burzliwe losy archiwum Radziwiłłów z Nieświeża od XV w. do 1838 r.*, „*Miscellanea*”, t. 11, 2000, s. 35–68.

³²⁵ T. Zielińska, *Archiwalia dwóch rodów Branickich — herbu Gryf i herbu Korczak*, „*Miscellanea*”, t. 9, 1998, s. 33–45.

³²⁶ A. Rachuba, *Archiwa Sapiechów — ich losy i stan obecny*, *Ibid.*, s. 101–108.

³²⁷ K. Syta, *Dzieje archiwów ksiąg Sanguszków*, *Ibid.*, s. 97–110.

³²⁸ Idem, *Listy Radziwiłłów z okresu Unii Lubelskiej (1568–1589)*, *Zap. Hist.* 69, 2004, s. 87–109 (publikacja 11 listów).

³²⁹ T. Kempa, *Nieznane listy dotyczące genezy unii brzeskiej (1595/1596)*, „*Odrodzenie i Reformacja w Polsce*” 44, 2000, s. 107–128 (publikacja 20 listów).

³³⁰ A. Filipczak-Kocur, *Listy Jakuba Sobieskiego z 1735 r.*, „*Miscellanea*”, t. 11, s. 247–251 (6 listów do carycy Anny z 1735 r., pochodzących z Archiwum Polityki Zagranicznej Rosyjskiego Imperium w Moskwie).

³³¹ W. Nowosad, *Archiwa szlachty Prus Królewskich*, Toruń 2005; rec. T. Zielińska, *Zap. Hist.* 72, 2007, z. 1, s. 190–198.

³³² S. Nawrocki, *Rozwój form kancelaryjnych na ziemiach polskich od średniowiecza do końca XX wieku*, Poznań 1998.

³³³ I. Wierzchowiecka, *Kancelaria Trybunału Litewskiego*, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*”, nr 2294, *Prawo*, t. 273, *Studia historyczno-prawne*, 2001, s. 101–123.

³³⁴ M. Trojanowska, *Dokumenty — prezent na unickie beneficja w XVII i XVIII w.*, *WRH*, t. 1, s. 325–355. Omawiane dokumenty pochodzą z zespołu akt Chełmskiego Konsystorza Greckokatolickiego z AP w Lublinie.

³³⁵ A. Gil, *Dokument z 1521 r. dla cerkwi w Opolu koło Włodawy (w części brzeskiej diecezji włodzimierskiej)*, *Z lat działalności edytorskiej Wileńskiej Komisji Archeologicznej*, *Ibid.*, s. 315–328.

³³⁶ M. Biesaga, S. A. Sroka, *List zbójników z 1493 roku i jego język*, *St. Źródł.* 45, 2007, s. 49–57.

swojego zasobu. Dotychczas ukazał się m.in. elektroniczny inwentarz obejmujący 450 dokumentów pergaminowych wystawionych do 1370 r. Oprócz regestów dyplomów zamieszczono w nim skany z oryginałów i pieczęci oraz (o ile było to możliwe) teksty pochodzące z cytowanych wydawnictw źródłowych. Praca ta jest realizowana w ramach projektu pod nazwą „Skarby doby piastowskiej ze zbiorów Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie w postaci cyfrowej w Katalogu Skarbów Dziedzictwa Narodowego w portalu Polska.pl³³⁷. Dzięki współpracy AGAD i NDAP z Naukową i Akademicką Siecią Komputerową (NASK), która prowadzi i zarządza portalem Polska.pl³³⁸, opracowano również kolekcję pieczęci (w postaci cyfrowej) zachowanych przy II pokoju toruńskim. Online jest również dostępny katalog pt. *Idee europejskie w tradycji prawno-państwowej Rzeczypospolitej Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego*³³⁹, który obejmuje 45 wybranych dokumentów w postaci cyfrowej (z zasobu AGAD i Biblioteki Czartoryskich) wraz z komentarzem, które są zabytkami ustrojowymi i prawnymi z czasów Rzeczypospolitej, państwa stanowiącego fenomen kultury europejskiej w okresie od XVI do XVIII wieku. Kolejna kolekcja dokumentów opublikowanych w postaci cyfrowej nosi tytuł: *U źródeł polskiej demokracji*. Zamieszczono tu najważniejsze materiały archiwalne związane z dziejami polskiego parlamentaryzmu w okresie I Rzeczypospolitej, w czasów Księstwa Warszawskiego oraz powstania styczniowego. Współpraca AGAD i innych polskich archiwów z NASK zaowocowała również powstaniem kolekcji pt. *Miasta w dokumencie archiwalnym*. Projekt ten, dostępny na stronie www.polska.pl jest realizowany od 2003 r. Dotychczas udostępniono w postaci cyfrowej szereg cennych dokumentów do dziejów prawie 30 miast w Polsce. Na zakończenie trzeba wspomnieć, że przygotowywane w polskich archiwach, bibliotekach i muzeach kolekcje cyfrowe wpisują się w realizowany przez kraje Unii Europejskiej projekt pod nazwą MICHAEL Plus. Informacja o tym projekcie (realizowanym w Polsce przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji) i dotarcie do kolekcji możliwe jest ze strony <http://www.michael-culture.pl/>, gdzie zaplanowano wyszukiwanie kolekcji według tematu, okresu historycznego, osób i instytucji. W projekcie MICHAEL Plus uczestniczy również Międzynarodowe Centrum Zarządzania i Informacji (ICIMSS), Polska Biblioteka Internetowa, NDAP, Poznańska Fundacja Bibliotek Naukowych oraz Muzeum Archeologiczne w Warszawie.

Czas na podsumowanie przeglądu edycji źródłowych i publikacji z zakresu dyplomatyki. Dziesięciolecie jakie upłynęło od czasu ukazania się bibliografii dyplomatyki polskiej nie jest okresem zbyt długim i wiele przedsięwzięć rozpoczętych pozostaje nadal w toku opracowania. Jednak możemy pokusić się o wstępną ocenę dorobku polskich badaczy w minionej dekadzie. Trzeba już na wstępie zauważyć, że wszystkie działy dyplomatyki średniowiecznej i staropolskiej znalazły się w kręgu zainteresowania, chociaż poziom zaawansowania prac był bardzo różny. Otrzymaliśmy cenne edycje źródłowe: *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, *Zbiór pauliński*, *Dokumenty z archiwów dawnego Królestwa Węgier*, *Landbuch księstwa świdnickiego i jaworskiego*. Jednak musimy zauważyć, że nadal brakuje *Kodeksu dyplomatycznego Kujaw i ziemi dobrzyńskiej* oraz kolejnego tomu *Kodeksu dyplomatycznego Mazowsza*. Brak również inicjatywy w ośrodku wrocławskim do prac nad regestami dokumentów oraz kodeksem śląskim. Wzorcowe wydawnictwo Irganga (którego ostatni tom ukazał się niedawno) powinno zainspirować wrocławskich historyków do podjęcia podobnej inicjatywy. Cieszy, że po kilkudziesięciu latach ukazała się nowa edycja *Metryki Koronnej* przygotowana przez Rutkowską oraz *Sumariusze Metryki Koronnej* w języku łacińskim i polskim (Woźniakowa, Krawczuk). Kontynuowano również edycje *Metryki Litewskiej* (Rachuba). Jednak to zbyt mało w porów-

³³⁷ Realizowany projekt jest pilotażowy stąd wymagać będzie jeszcze wielu uzupełnień i poprawek, tak w sferze merytorycznej jak i technicznej. Jednak jest to krok naprzód, gdyż wychodzi naprzeciw oczekiwaniom polskich badaczy, którzy już wiele lat temu domagali się od NDAP realizacji takiego programu. Zob. realizowany na Uniwersytecie Filipa w Marburgu program „Lichtbildarchiv älterer Originalurkunden bis 1250”, dzięki któremu dyplomatyka niemiecka zyskała szereg interesujących rezultatów badań.

³³⁸ Obecnie system został poszerzony o możliwość pobierania szczegółów dotyczących skarbu z dokumentu XML, zgodnego ze standardem EAD (Encoded Archival Description). Natomiast do prezentacji graficznej zawartości inwentarza wykorzystano transformację XSLT.

³³⁹ Zob. drukowaną wersję tego katalogu *Idee europejskie w tradycji prawno-państwowej Rzeczypospolitej Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego*, pod red. K. Budziło, A. Jankiewiczza i H. Wajsa.

naniu do osiągnięć Teodora Wierzbowskiego i jego następców. Trzeba mieć nadzieję, że digitalizacja zbiorów i udostępnianie skanów dokumentów pozwolą polskim badaczom podjąć z większą ochotą prace nad edycją dokumentów, ksiąg *Metryki Koronnej*, najstarszych ksiąg ziemskich, grodzkich i miejskich. Musimy jednak zauważyć, że jeżeli chodzi o edycje dotyczące dziejów miast to na szczególną pochwałę zasługują dwa ośrodki badawcze: toruński (Krzysztof Mikulski, Tandeczek), oraz wrocławski (Mateusz Goliński), gdzie przygotowano wiele wartościowych wydawnictw źródłowych.

Znacznie trudniej ocenić dorobek polskich badaczy podejmujących prace z zakresu dyplomatyki. Także i tu powstały wartościowe publikacje, jednak ciągle brakuje szczegółowych prac na temat roli dokumentu w życiu prawnym i społecznym. W polskich badaniach dyplomatycznych przeważają nadal monograficzne opracowania poszczególnych kancelarii władców, instytucji duchownych i miejskich. Natomiast mało jest prac nowatorskich, uwzględniających w większym stopniu dorobek nauki europejskiej. Brakuje również szczegółowych studiów na temat oralnego przekazu i komunikacji przez żywe słowa oraz miejsca dokumentu w średniowiecznym rytuale prawnym.

Dokąd zatem zmierza dyplomatyka polska? Czy w ciągu ostatniego dziesięciolecia nastąpił postęp czy może kurczenie się badań w tej dziedzinie? Jeżeli chodzi o kancelarię królewską w XIV stuleciu to nadal nie możemy otrzymać monograficznego opracowania kancelarii Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego. Szkoda, bo prace Adamskiej i Gąsiorowskiego ułatwiają takie zadanie. Także przez długi okres polska kancelaria królewska czasów nowożytnych nie mogła doczekać się zainteresowania badaczy. Dopiero po czterdziestu latach od ukazania się monografii Sułkowskiej Karasiowej, otrzymaliśmy cenną dysertację Chorążyczewskiego. Nieco wcześniej ukazała się interesująca praca Krawczuka na temat rozwoju registratury centralnej od XVI do XVIII wieku. W ten nurt wpisują się również badania Palkija i Syty nad kancelarią XVIII — wieczną, które powinny w niedługim czasie zaowocować monograficznymi opracowaniami. Opublikowano również studia nad ewolucją i znaczeniem poszczególnych formuł dokumentowych (Adamska, Nowakowski, Jurek, Gut), które charakteryzuje wysoki poziom erudycyjny i merytoryczny. Prace te wpisują się w nurt nowoczesnej dyplomatyki europejskiej. Ukazały się również opracowania monograficzne kancelarii książąt opolskich i mazowieckich (Wójcik, Grabowski), które ze względów konstrukcyjnych nawiązywały (w różnym zakresie) do kierunku badań tzw. wrocławskiej szkoły dyplomatycznej. Chociaż ten model prowadzenia studiów nad dokumentami spotkał się z uwagami niektórych badaczy, to jednak musimy zauważyć, że również w Europie nigdy nie było (i nie ma) jednolitego nurtu badań dyplomatycznych. Obok prowadzonych w Wiedniu studiów Heinricha Fichtenaua (nad arenkami) czy Herwiga Wolframa (nad intytulacją), w brneńskiej szkole Jindřicha Šebánka analizowano pismo i dyktat dokumentów z epoki Przemysławidów. Zdaniem wybitnego czeskiego dyplomatyka Hlaváčka, działalność brneńskiej pracowni wykazała w pełni, że przy dokumentach z tego okresu porównywanie pisma i stylu oraz ustalanie dyktatu indywidualnego jest podstawowym zabiegiem badawczym³⁴⁰.

W ostatnim okresie nastąpiło również większe zainteresowanie kancelarią krzyżacką (Tandeczek, Trupinda) i studiami nad dokumentami międzynarodowych układów Polski z Zakonem w Prusach (Nowak, Szweda, Kucharski). Ukazały się również wartościowe prace z zakresu dyplomatyki kościelnej, czego przykładem jest omówiona już cenna monografia Koczerskiej, poświęcona Zbigniewowi Oleśnickiemu oraz liczne prace i artykuły dotyczące skryptoriów klasztornych (Wałkowski). Na szczególną uwagę zasługuje także dysertacja Łosowskiego — pierwsza tak wyczerpująca praca na temat kancelarii grodzkiej oraz znakomita rozprawa Skupieńskiego na temat średniowiecznego notariatu.

Możemy również zauważyć, że w badaniach dyplomatycznych w Polsce nastąpiło wyraźne otwarcie na takie kierunki studiów jak rola prawna i społeczna dokumentu (Jurek, Krawczuk), biurokracja w kancelarii (Skupieński), pismo pragmatyczne (Potkowski, Wałkowski), komunikacja społeczna

³⁴⁰ I. Hlaváček, *Badania z zakresu dyplomatyki prowadzone na ziemiach czeskich w latach 1960–1970*, St. Źródł. 18, 1973, s. 137.

(Adamska, Maliszewski). Prace te czerpią inspirację z dorobku współczesnej humanistyki, wzorując się na przodujących ośrodkach badawczych w Europie (Wiedeń, Paryż, Münster, Freiburg, Utrecht). Dla badań dyplomatycznych w Polsce (zwłaszcza wymiany doświadczeń) ważną rolę odgrywają organizowane u nas międzynarodowe konferencje naukowe z udziałem badaczy, m.in. z Czech i Niemiec.

Cieszy również fakt, że polscy historycy uczestniczą regularnie w kongresach Międzynarodowej Komisji Dyplomatyki (Jurek, Skupieński, Tandecki) oraz w europejskich projektach badawczych. Dlatego (pomimo widocznych niedociągnięć) ogólny bilans jest pozytywny, gdyż możemy zaobserwować wzrost zainteresowania dyplomatyką średniowieczną i staropolską. Badania w tej dziedzinie prowadzone są obecnie także w wielu nowych ośrodkach naukowych. Systematycznie przybywa również prac nowatorskich z zakresu dyplomatyki, które nie są już krępowane „skostniałym schematem badawczym” (ograniczonym do drobiazgowych analiz formalnych pisma i dyktatu) i które szukają nowych rozwiązań.

W ostatnim dziesięcioleciu uległ również wzbogaceniu kwestionariusz badawczy polskiej dyplomatyki. Pojawiły się wartościowe studia dotyczące m.in. języka dokumentów (Adamska, Jasiński, Jurek), kultury pisma i komunikacji oralnej (Adamska), roli dokumentu jako narzędzia ideologii i legitymizacji władzy monarszej (Adamska, Węcowski) oraz tzw. piśmienności pragmatycznej (Potkowski). Dlatego mamy nadzieję, że kolejne lata przyniosą nie tylko więcej wartościowych edycji źródłowych i opracowań, uwzględniających nowe koncepcje badawcze, ale również doczekamy się podręcznika uniwersyteckiego dyplomatyki polskiej.